"Altmış beş yıl evli kalan Irvin ve Marilyn Yalom, bir çift olarak daima kol kola yaşamanın ancak hayata ayrı ayrı veda etmenin neler hissettirdiğini anlatıyor."

DR. JOANNE CACCIATORE

IRVIN D. YALOM ve MARILYN YALOM

ÖLÜM KALIM MESELESİ

PEGASUS

MARILYN YALOM, KENDİSİNE ÖLÜMCÜL KANSER TEŞHİSİNİN KONULMASININ ARDINDAN EŞİ IRVIN D. YALOM'LA BİRLİKTE BİR KİTAP YAZMAK İSTEDİ VE ORTAYA, BİRLİKTE GEÇİRDİKLERİ ÖMÜRLERİNE DÖNÜP BAKTIKLARI VE TÜM İNSANLIĞIN DA ÖLÜMLE YÜZLEŞMEK İÇİN TEKRAR TEKRAR DÖNÜP BAŞVURACAĞI BU DEĞERLİ ÇALIŞMA ÇIKTI.

Psikiyatr Irvin Yalom, keder ve anksiyete problemleri yaşayan hastalarına adadığı kariyeriyle tüm dünyada tanınıyor. İronik bir biçimde, eşine, feminist yazar Marilyn Yalom'a kanser teşhisi konduğunda uzun yıllar mesleki anlamda ustalaştığı alanda kendi kendisini de tedavi etmesi gerekeceğini fark etti. Eşinin kanser teşhisinden sonra birlikte yazmaya karar verdikleri bu kitapta Marilyn ve Irvin Yalom çifti hayatlarında ilk defa deneyimleyecekleri bir mücadeleyle yüz yüze geldi: Marilyn ardında pişmanlıklar olmadan ölmeyi, Irvin ise son yıllarını Marilyn olmadan yaşamayı nasıl başaracağını öğrenmek zorundaydı.

Marilyn ile Irvin Yalom'un birlikte geçirdikleri son ayları farklı bölümlerde ayrı ayrı anlattıkları, ardından da Irvin Yalom'un, altmış beş yıllık evliliklerinin ardından eşi olmadan geçirdiği ilk ayı anlattığı bu kitap, kendi ölümlülüğümüzle yüzleşme ve sevdiğimiz birinin kaybıyla başa çıkma gibi güç deneyimlere yakından bakma olanağı sunuyor. Yalom çifti geniş ve sevgi dolu bir aile kurmuş, uzun ve mutlu bir evlilik yürütmüş olsa da, onlar da herkes gibi kaçınılmaz bir gerçek olan ölümle ve ölüm karşısında duyulan çaresizlik hissiyle yüzleşmeye çalışıyor ve aynı zamanda bu alanda yaptıkları derin çalışmaların getirdiği bilgelikle sevgi, keder ve aşk gibi evrensel konularda yanıtlar arıyor.

İki uzun ömrün deneyimli kaleminden doğan *Ölüm Kalım Meselesi* anlamlı bir hayat sürmek isteyen ve yaşamında teselli arayan herkes için açık yüreklilikle yazılmış bir rehber olacak...

ÖLÜM KALIM MESELESİ

Pegasus Yayınları: 2525

Ölüm Kalım Meselesi
Irvin D. Yalom ve Marilyn Yalom
Özgün Adı: A Matter of Death and Life

Yayın Koordinatörü: Yusuf Tan
Editör: Gizem Aldoğan
Düzelti: Mustafa Erdoğan
Sayfa Tasarımı: Ezgi Gültekin

Baskı-Cilt: Alioğlu Matbaacılık
Sertifika No: 45121
Orta Mah. Fatin Rüştü Sok. No: 1/3-A
Bayrampaşa/İstanbul
Tel: 0212 612 95 59

1. Baskı: İstanbul, Mart 2022
ISBN: 978-625-410-296-7

Türkçe Yayın Hakları © PEGASUS YAYINLARI, 2022
Copyright © Irvin D. Yalom & Marilyn Yalom, 2019

Bu kitabın Türkçe yayın hakları Sandra Dijkstra Literary Agency ve ONK Ajans Fikir ve Sanat Eserleri A.Ş. aracılığıyla alınmıştır.

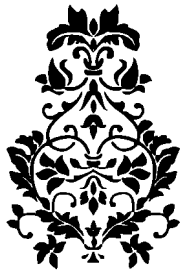
Yayıncı Sertifika No: 45118

Pegasus Yayıncılık Tic. San. Ltd. Şti.
Gümüşsuyu Mah. Osmanlı Sk. Alara Han
No: 11/9 Taksim / İSTANBUL
Tel: 0212 244 23 50 (pbx) Faks: 0212 244 23 46
www.pegasusyayinlari.com / info@pegasusyayinlari.com

pegasusyayinlari pegasusyayinevi pegasusyayinlari Pegasus Yayınları

Irvin D. Yalom ve Marilyn Yalom

ÖLÜM KALIM MESELESİ

İngilizceden çeviren:
Sevinç Seyla Tezcan

PEGASUS YAYINLARI

Yas, sevme cesaretini gösterenlerin
ödediği bedeldir.

İÇİNDEKİLER

Önsöz	9
Birinci Bölüm: Hayati Kutu	15
İkinci Bölüm: Elden Ayaktan Düşmek	26
Üçüncü Bölüm: Yavaş Yavaş Yok Olma Farkındalığı	35
Dördüncü Bölüm: Neden Yardım Alabileceğimiz Bir Yaşama Geçmiyoruz?	42
Beşinci Bölüm: Emeklilik: Kesin Karar Anı	49
Bölüm Altı: Engeller Ve Tazelenen Umutlar	55
Yedinci Bölüm: Yeniden Güneşe Bakmak	64
Sekizinci Bölüm: Bu Kimin Ölümü Ki?	77
Dokuzuncu Bölüm: Bitişlerle Yüzleşmek	81
Onuncu Bölüm: Doktor Yardımlı İntiharı Düşünürken	87
On Birinci Bölüm: Perşembeye Gergin Bir Geri Sayım	93
On İkinci Bölüm: Tam Bir Sürpriz	101
On Üçüncü Bölüm: Yani Artık Biliyorsun	106
On Dördüncü Bölüm: Ölüm Fermanı	115
On Beşinci Bölüm: Kemoterapi ve Umuda Veda	121
On Altıncı Bölüm: Palyatif Bakımdan Bakımevine	124
On Yedinci Bölüm: Bakımevi Desteği	135
On Sekizinci Bölüm: Rahatlatıcı Bir İllüzyon	140

On Dokuzuncu Bölüm: Fransızca Kitaplar 143
Yirminci Bölüm: Son Yaklaşıyor 148
Yirmi Birinci Bölüm: Ölüm Geldi Çattı 153
Yirmi İkinci Bölüm: Ölüm Sonrası Tecrübesi 158
Unutmayacağız 165
Yirmi Üçüncü Bölüm: Bağımsız, Ayrı Bir Yetişkin Olarak Hayat 174
Yirmi Dördüncü Bölüm: Evde Tek Başına 182
Yirmi Beşinci Bölüm: Seks ve Yas 185
Yirmi Altıncı Bölüm: Gerçeklikten Uzak 190
Yirmi Yedinci Bölüm: Uyuşukluk 196
Yirmi Sekizinci Bölüm: Schopenhauer'den Gelen Yardım 200
Yirmi Dokuzuncu Bölüm: İnkâr Halinde 206
Otuzuncu Bölüm: Dışarı Çıkmak 209
Otuz Birinci Bölüm: Kararsızlık 215
Otuz İkinci Bölüm: Kendi Çalışmalarımı Okurken 218
Otuz Üçüncü Bölüm: Yas Terapisinde Yedi İleri Ders 223
Otuz Dördüncü Bölüm: Eğitimim Sürüyor 227
Otuz Beşinci Bölüm: Sevgili Marilyn 231

ÖNSÖZ

İkimiz de akademik kariyerlerimize benim psikiyatride ihtisasımı tamamladığım, Marilyn'in ise karşılaştırmalı edebiyatta (Fransızca ve Almanca) doktora yaptığı Johns Hopkins'teki lisansüstü eğitimlerimizin ardından başladık. İkimiz her zaman birbirimizin ilk okuyucusu ve editörü olduk. Grup terapisi üzerine bir ders kitabı olan ilk kitabımı yazmamın ardından, Rockefeller Vakfı'ndan İtalya'daki Bellagio Yazım Merkezi'nde bir sonraki kitabım, *Aşkın Celladı* üstünde çalışmak için yazma bursu aldım. Oraya vardıktan sonra Marilyn bana kadınların Fransız Devrimi'yle ilgili hatıralarını yazmanın ilgisini her geçen gün daha fazla çektiğinden bahsetti, ben de elinde kitap için bol miktarda, kusursuz materyal olduğu konusunda hemfikirdim. Bütün Rockefeller burslularına birer daire ve ayrı bir yazı stüdyosu tahsis edilmişti. Marilyn'i, direktöre ona da bir yazı stüdyosu ayrılabilir mi diye sormaya teşvik ettim. Direktör ise bir burslunun eşi için yazı stüdyosu tahsis etme talebinin sıradışı olduğu ve ana yapıdaki stüdyoların tamamının dağıtıldığı cevabını verdi. Ancak birkaç dakika

düşündükten sonra Marilyn'e bitişik ormandaki beş dakikalık mesafede yer alan ve boş duran stüdyo ağaç evi önerdi. Bu teklife çok sevinen Marilyn büyük bir hevesle ilk kitabı *Compelled to Witness: Women's Memoirs of the French Revolution*'ı yazmaya başladı. Hayatında en mutlu olduğu zamanlardı bunlar. O andan itibaren ikimiz birbirimize yazı yoldaşı olduk ve Marilyn dört çocuğa, tam zamanlı öğretmenlik yapmasına ve idari görevlerine rağmen her kitabıma bir kitapla eşlik etti.

2019 senesinde Marilyn'e plazma hücresi kanseri türü olan multipl miyelom (kemik iliğinde antikor üreten akyuvarların bulunması) teşhisi kondu. Aldığı kemoterapi ilacı Revlimid, acil servise kaldırılmasına ve hastanede dört gün geçirmesine yol açan bir inmeye sebep oldu. Eve dönüşünden iki gün sonra, evimize sadece bir blok uzaklıktaki parkta kısa bir yürüyüşe çıktık ve Marilyn bana, "Aklımda birlikte yazmamız gereken bir kitap var. Önümüzdeki zorlu günleri ve ayları belgelemek istiyorum," dedi. "Belki karşılaşacağımız güçlükler, biri ölümcül hastalıkla karşı karşıya olan çiftlere de fayda sağlar."

Marilyn onun ya da benim yazmamız gereken kitaplar için sık sık konu önerilerinde bulunurdu. Ona, "Çok iyi bir fikir hayatım, birileri bu konuya el atmalı," dedim. "Ortak bir kitap projesi çok cazip ama senin de bildiğin gibi, ben hikâyelerden oluşan bir kitaba başladım."

"Ah, hayır, hayır, *o* kitabı yazmayacaksın. Benimle birlikte ***bunu*** yazacaksın. Sen kendi bölümlerini, ben benimkileri yazacağım ve sıraya konacaklar. Bu bizim kitabımız olacak; tek bir zihni değil iki zihni birden yansıttığı ve altmış beş yıldır evli olan bir çiftin düşüncelerini aktardığı için hiçbir kitaba benzemeyecek! Sonu ölüme çıkan bir yolu yürürken birbirlerine sahip oldukları için çok şanslı olan bir çiftin. O

yolu sen üç tekerlekli yürütecinle, ben de en iyi ihtimalle on beş ya da yirmi dakika dolaşabilen bacaklarla yürüyeceğim."

Irv, 1980 tarihli *Varoluşçu Psikoterapi* adlı kitabında, yaşadığınız hayatla ilgili ne kadar az pişmanlığınız olursa ölümle yüzleşmenin o kadar kolay olacağını yazmıştı. Birlikte yaşadığımız hayata dönüp baktığımız zaman, pişmanlık duyacağımız çok az şey görüyorum. Ama bu, şimdi her gün yaşadığımız bedensel zorluklara tahammülümüzü kolaylaştırmadığı gibi birbirimizden ayrılma fikrini de yatıştırmıyor. Çaresizlikle nasıl savaşabiliriz? En sonuna kadar nasıl anlamlı yaşayabiliriz?

Bu kitabı yazarken, çağdaşlarımızın çoğunun çoktan öldüğü bir yaştayız. Artık her günü birlikte geçireceğimiz zamanın kısıtlı ve son derece kıymetli olduğu bilgisiyle yaşıyoruz. Bizi fiziksel çöküşün ve ölümün en karanlık alanlarına sürüklerken bile, varlığımızı anlamlandırmak için yazıyoruz. Bu kitap her şeyden önce hayatın sonuna uzanan yolu bulmamıza yardımcı olmak amacını taşıyor.

Tahmin edileceği gibi kişisel tecrübemizin doğal bir sonucu olsa da biz bu kitabı ayrıca insanın ölümlülüğüyle ilgili ulusal diyaloğumuzun bir parçası olarak görüyoruz. Herkes mümkün olan en iyi sağlık hizmetini almak, aile ve dostlarından duygusal destek görmek ve olabildiğince az acı çekerek ölmek istiyor. Tıbbi ve sosyal avantajlarımıza rağmen yaklaşan ölümün acısına ve korkusuna biz de bağışık değiliz. Herkes gibi, bizi bu süreçte hasta eden tıbbi prosedürlere katlanırken bile hayatımızın geriye kalan günlerinin kali-

tesini korumak istiyoruz. Hayatta kalmak için ne kadarına katlanmaya razıyız? Günlerimizi nasıl mümkün olan en az acıyla sonlandırabiliriz? Bu dünyayı bir sonraki nesle nasıl güzelliklerle bırakabiliriz?

İkimiz de Marilyn'in bu hastalık sebebiyle öleceğini neredeyse kesin olarak biliyoruz. Tecrübe ve gözlemlerimizin sadece bize değil, okuyucularımıza da anlam ve destek sağlayacağı umuduyla, bizi bekleyen günlerin günlüğünü tutacağız.

Irvin D. Yalom Marilyn Yalom

ÖLÜM KALIM MESELESİ

BİRİNCİ BÖLÜM

HAYATİ KUTU

Ben, Irv, kendimi sürekli parmaklarımı göğsümün sol üst kısmında dolaştırırken buluyorum. Son bir aydır orada yeni bir nesne, adını ve yüzünü artık hatırlamadığım bir cerrah tarafından yerleştirilmiş beş santime beş santimlik bir metal kutu var. Her şey denge kaybım konusunda yardım almak için temas kurduğum bir fizik tedavi uzmanıyla başladı. Birlikte geçireceğimiz saatin başında nabzımı ölçerken bir anda şaşkın bir ifadeyle bana döndü ve "Derhâl acil servise gidiyoruz! Nabzınız 30!" dedi.

Onu sakinleştirmeye çalıştım. "Aylardır yavaş ve ben asemptomatiğim," dedim.

Sözlerim çok fazla etki yaratmadı. Fizik tedavi uzmanı seansımıza devam etmeyeceğini söyledi ve meseleyi görüşmek için iç hastalıkları uzmanım Dr. W.'yle temas kuracağıma dair benden söz istedi.

Üç ay önce, yıllık fiziksel muayenemde Dr. W. yavaş ve zaman zaman düzensiz olan ritmimi fark etmiş ve beni Stanford aritmi kliniğine yönlendirmişti. Göğsüme iki hafta-

lık süre boyunca kalp atışımı kaydeden bir Holter monitörü yapıştırdılar. Sonuçlar periyodik kısa auriküler fibralasyon nöbetlerinin gözlemlendiği sürekli nabız yavaşlığını ortaya çıkardı. Dr. W. beynimde pıhtı oluşmasını önlemek için beni bir kan sulandırıcı olan Eliquis'e başlattı. Eliquis beni inmeden korusa da yanında yeni bir endişe getirdi. Birkaç yıldır denge sorunları yaşıyordum ve ciddi bir şekilde düşersem bu artık benim için ölümcül olabilirdi çünkü böyle bir durumda kan sulandırıcıyı geri almanın ve kanamayı durdurmanın yolu yoktur.

Dr. W. fizik tedavi uzmanının görüş bildirmesinden iki saat sonra beni muayene etti ve nabzımın daha da yavaşladığını onaylayarak kalp aktivitemi iki hafta kaydetmek üzere yeniden Holter monitörü taşımam için gerekli ayarlamaları yaptı.

Bundan iki hafta sonra, aritmi kliniği teknisyeni Holter monitörümü çıkarıp kalp aktivitem incelenmek üzere beni laboratuvara gönderince bu kez de Marilyn'le ilgili telaş uyandıran bir olay yaşandı. İkimiz sohbet ediyorduk ve Marilyn bir anda konuşamaz ve tek kelime bile edemez oldu. Bu durum beş dakika sürdü. Sonrasındaki dakikalarda konuşma becerisini yavaş yavaş geri kazandı. Neredeyse şüpheye yer bırakmayacak şekilde inme geçirdiğini düşündüm. Marilyn'e iki ay önce multipl miyelom teşhisi konmuştu ve Revlimid almaya başlamıştı. Son iki haftadır aldığı ağır kemoterapi ilacı bir inmeye neden olabilirdi. Derhâl Marilyn'in iç hastalıkları uzmanını aradım. Tesadüfen yakındaydı ve hemen bizim eve geldi. Hızlı bir muayenenin ardından Marilyn'i acil servise götürmek için bir ambulans çağırdı.

Acil servisin bekleme alanında geçen birkaç saat, Marilyn'le o güne dek yaşadığımız en kötü saatler oldu. Nöbetçi doktorların talep ettiği beyin görüntülemeleri, bir kan pıhtısının sonucu olarak inme geçirdiğini doğruladı. Pıhtıyı parçala-

mak için ona TPA (Doku Plazminojen Aktivatörü) denilen bir ilaç vermeye başladılar. Hastaların küçük bir yüzdesi bu ilaca alerjiktir ve gelin görün ki Marilyn de o hastalardandı ve az kalsın acil serviste ölüyordu. İnmenin etkisi kademeli olarak hiçbir iz kalmadan düzeldi ve eşim dört gün sonra taburcu edildi.

Ama kaderin bizimle işi bitmemişti. Marilyn'i hastaneden eve getirmemden sadece birkaç saat sonra doktorum aradı ve kalp incelememin sonuçlarının geldiğini ve cerrahi müdahaleyle toraksıma harici bir kalp pili yerleştirilmesinin elzem olduğunu söyledi. Ona Marilyn'in hastaneden yeni çıktığını ve aklımın tamamen onunla ilgilenmekte olduğunu söyledim. Cerrahi müdahale için hastaneye bir sonraki hafta yatacağıma söz verdim.

"Hayır, hayır Irv," dedi doktorum. "Beni dinle, burada tercih yapabileceğin bir şeyden bahsetmiyoruz. Acil cerrahi müdahale için derhâl acil servise gitmelisin. İki haftalık kalp kayıtlarının toplam süresi, bir gün altı saati bulan 3291 atriyal-ventriküler tıkanma gösteriyor.

"Bu tam olarak ne demek?" diye sordum. Kalp fizyolojisiyle son temasım altmış sene önceydi ve tıbbi ilerlemeleri takip ediyormuşum gibi de yapmadım.

"Şu demek," dedi, "son iki hafta boyunca, sol kulakçığındaki doğal ritim düzenleyicinin elektriksel uyarıcılarının aşağıdaki karıncığa ulaşmadığı 3000'den fazla durum oluşmuş. Bu da karıncık, kalbi kendi başına kasmak için istikrarsız tepkiler verene kadar bir duraksamayla sonuçlanmış. Yani ortada hayati tehlike arz eden bir durum var ve hemen tedaviye başlamalıyız."

Derhâl bir kalp cerrahının beni muayene edeceği acil servise gittim. Üç saat sonra sedyeyle ameliyathaneye alındım

ve harici bir ritim düzenleyici takıldı. Yirmi dört saat sonra hastaneden taburcu edildim.

Bandajlar çıkarılmıştı ve metal kutu göğsümde, sol köprücük kemiğimin hemen altında duruyordu. Bu metal aygıt dakikada yetmiş kez kalbime kasılması için komut veriyor ve önümüzdeki on iki sene boyunca şarj edilmesine gerek olmadan bunu yapmaya devam edecek. Daha önce karşılaştığım diğer mekanik aygıtlara hiç benzemiyor. Işık vermeyen bir el fenerinin, kanal değiştirmeyen bir uzaktan kumandanın ve yol göstermeyen bir cep telefonu navigatörünün aksine, bu küçük aygıt mümkün olabilecek en büyük riskle çalışıyor. Arızalanması halinde hayatım sadece birkaç dakika içinde son bulabilir. Ölümlülüğümün savunmasızlığı beni afallatıyor.

Yani mevcut durumum tam olarak şöyle: 15 yaşımdan beri dünyamın en önemli insanı olan, sevgili eşim Marilyn vahim bir hastalıkla boğuşuyor ve kendi hayatım da beni tehlike arz edecek kadar savunmasız hissettiriyor.

Ve buna rağmen tuhaf bir şekilde sakin ve neredeyse dinginim. Neden korkmuyorum? Bu tuhaf soruyu kendime defalarca sordum. Hayatımın büyük kısmını fiziksel olarak sağlıklı geçirdim ve buna rağmen bir düzeyde her zaman ölüm kaygısıyla boğuştum. Araştırmalarımın, ölüm kaygısı konusunda yazmamın ve ölümle karşı karşıya gelen hastaları rahatlatma çabalarımın kendi kişisel korkumdan beslendiğine inanıyorum. Peki, şimdi o korkuya ne oldu? Ölüm hiç olmadığı kadar yaklaşırken sakinliğim nereden kaynaklanıyor?

Günler geçtikçe sıkıntılarımız arka planda silikleşiyor. Marilyn ve ben sabahlarımızı arka bahçemizde yan yana otururak geçiriyoruz. Etrafımızdaki ağaçları hayranlıkla izlerken

el ele tutuşup birlikte geçirdiğimiz ömrümüzü yad ediyoruz. Yaptığımız sayısız seyahati hatırlıyoruz: Ben ordudayken Hawaii'de geçirdiğimiz ve muhteşem Kailua kumsalında yaşadığımız iki yılı, Londra'da geçirdiğimiz ücretli izin yılını, Oxford yakınında yaşadığımız altı ayı, Paris'te geçen ayları, Seyşeller, Bali, Fransa, Avusturya ve İtalya'ya yaptığımız uzun yolculukları anıyoruz.

Bu muhteşem anıların uzun uzun tadını çıkardıktan sonra Marilyn elimi sıkıyor ve "Irv, değiştirmek isteyeceğim tek bir şey yok," diyor.

Ona bütün kalbimle katılıyorum.

İkimiz de hayatımızı hakkını vererek yaşadığımıza inanıyoruz. Ölümden korkan hastaları rahatlatmak için kullandığım bütün o fikirler arasında hiçbiri pişmanlıklardan arınmış bir hayat yaşamak kadar güçlü olmadı. Marilyn de ben de hiç pişmanlık duymuyoruz; hakkını vererek ve cesurca yaşadık. Keşif imkânlarının elimizden kayıp gitmesine izin vermemeye dikkat ettik ve şimdi önümüzde yaşanacak çok kısa bir ömür var.

Marilyn uyumak için eve girdi. Kemoterapi enerjisini emdiği için günün büyük kısmını uyuyarak geçiriyor. Ben şezlongumda arkama yaslandım ve ölüm korkusunun alt ettiğini gördüğüm sayısız hastayı ve ölümün gözünün içine bakan pek çok filozofu düşündüm. İki bin sene önce Seneca, "Yaşamaya daha yeni başlamış bir insan ölüme hazırlıklı duramaz. Yeterince yaşamış olmayı kendimize amaç edinmeliyiz," demişti. En güçlü cümlelerin sahibi Nietzsche ise, "Güvende yaşamak tehlikelidir," demişti. Nietzsche'nin başka bir sözü daha aklıma geldi: "Pek çok insan çok geç, bazıları da çok erken ölür. Doğru zamanda ölün!"

Hımm, doğru zaman... Bu beni can evimden vurdu. Ben neredeyse 88 yaşındayım, Marilyn ise 87. Çocuklarımız ve

torunlarımız büyüdüler. Yazma gücümü tükettiğimden korkuyorum. Psikiyatr olarak çalışmaya son verme sürecindeyim ve eşim tatsız bir hastalığa yakalandı.

"Doğru zamanda ölün." Bu cümleyi bilincimden uzaklaştırmak çok zor. Sonra aklıma Nietzsche'ye ait başka bir söz geldi: "Kusursuz olan, olgunlaşan her şey ölmek ister. Ham olan şeyler ise yaşamak ister. Acı çekenler yaşamak, olgunlaşmak, neşeli ve özlem dolu olmak ister. Daha uzaktakine, daha yüksektekine, daha parlak olana özlem dolu olmak."

Evet, bu da bana çok hitap ediyordu. Olgunluk, çok uygundu. Olgunluk, Marilyn ve benim şu anda tecrübe ettiğimiz şey, tam olarak buydu.

Ölümle ilgili düşüncelerim çocukluğumun ilk yıllarına kadar uzanıyor. Küçükken e.e. cummings'in şiiriyle sarhoş olduğumu ve bisikletimle dolaşırken onu kendi kendime defalarca okuduğumu hatırlıyorum.

Buffalo Bill
ölüdür
ama binip
sürerdi tavlı bir kır
aygırı
ve kırıp geçerdi 1-2.3.4.5. güvercini-tıpkı-şey-gibi
İsa
yakışıklı bir adamdı o
ve bilmek isterim ben
sen nasıl seversin gök gözlü delikanlın
Ölüm Hazretlerini"[1]

---

1 Çeviri: Suphi Aytimur E.E. Cummings, Seçilmiş Şiirler, Adam Yayınları sf. 27

Anne ve babamın ölümü esnasında yanlarındaydım, ya da neredeyse oradaydım denebilir. Babamın gözleri sola, bana doğru sabitlenmiş bir halde başı önüne düşmüştü, sadece birkaç metre ötemde oturuyordu. Tıp fakültesinden sadece bir ay önce mezun olmuş ve doktor olan enişte min siyah çantasından bir şırınga kapıp babamın kalbine adrenalin enjekte etmiştim. Ama çok geçti; şiddetli bir inme sonucu hayata veda etmişti.

On sene sonra kız kardeşim ve ben annemi hastanede ziyaret ediyorduk. Kalça kemiğini kırmıştı. Ameliyata alınana kadar onunla birkaç saat sohbet etmiştik. İkimiz kısa bir yürüyüş için dışarı çıktık. Geri döndüğümüzde yatak çarşafları toplanmış, geriye sadece çıplak şilte kalmıştı. Annemiz artık yoktu.

Cumartesi sabahı saat 08.30. Şu ana kadar günüm şöyle ilerledi: Her zamanki gibi saat 07.00 civarı uyandım, hafif bir kahvaltı ettim ve 120 adım mesafedeki ofisime yürüdükten sonra bilgisayarımı açıp e-postalarımı kontrol ettim: İlk e-postada şöyle yazıyordu.

> Adım M. İranlı bir öğrenciyim. Doktorum beni sizin kitaplarınızla tanıştırıp Varoluşçu Psikoterapi'yi okumamı önerene kadar panik atak tedavisi görüyordum. O kitabı okurken çocukluğumdan beri yüzleştiğim birçok sorunun cevabını bulduğumu hissettim ve her sayfayı okurken sizi yanımda hissettim. Korku ve şüphelerime hiç kimse değil, siz cevap oldunuz. Kitaplarınızı her gün okuyorum ve birkaç aydır hiç panik atak geçirmedim. Hayatıma devam etmek için hiçbir umudum kalmamışken sizi bulduğum için çok

şanslıyım. Kitaplarınızı okumak beni umutlandırıyor. Size nasıl teşekkür edeceğimi gerçekten bilmiyorum.

Gözlerim yaşlarla doldu. Böyle mektuplar (genellikle otuz ile kırk arası) her gün gelir ve bu kadar çok insana yardımcı olma fırsatına sahip olduğum için kendimi kutsanmış hissederim. Ve mektup İran'dan, ulusumuzun düşmanlarından birinden geldiği için etkisi daha güçlü oldu. İnsanlığa yardım etmeye çabalayan insani yardım gücüne katılmışım gibi hissettim.

İranlı öğrenciye cevap yazdım:

Kitaplarım sizin için önemli olduğu ve size yardım ettiği için çok mutlu oldum. Günün birinde ülkelerimizin aklının yeniden başına geleceğini ve birbirlerine yeniden merhamet duyacaklarını umalım.

En iyi dileklerimle, Irv Yalom.

Hayranlarımdan gelen mektuplar beni her zaman duygulandırır ama bazen sayı çok fazla artınca ne yapacağımı bilemem. Mektuplarını okuduğumu bilmeleri için yazan herkese adıyla hitap etmeye gayret ederim. Onları birkaç sene önce açtığım ve şimdi binlerce e-posta içeren "hayranlar" adlı bir e-posta dosyasında saklarım. Bu mektuba bir yıldız koydum; yıldızlı mektupları gelecekte bir gün, moralim bozulduğu ve biraz desteğe ihtiyaç duyduğum zaman yeniden okumayı planlıyorum.

Ofisten çıktığımda saat 10.00'du. Ofisimden çıkar çıkmaz yatak odamızın penceresini görebiliyorum. Kafamı kaldırıp eve baktım. Marilyn'in uyandığını ve perdeleri açtığını gördüm. Üç gün önce aldığı kemoterapi yüzünden hâlâ çok güçsüz, bu yüzden ona kahvaltı hazırlamak için derhâl eve döndüm.

Ama biraz elma suyu içmişti bile ve başka bir şey istemiyordu. Oturma odasındaki kanepeye uzanmış, bahçemizdeki meşe ağaçlarını seyrediyordu.

Her zaman olduğu gibi, nasıl hissettiğini sordum.

Her zaman olduğu gibi, samimiyetle cevap verdi. "Berbat hissediyorum. Sözcüklerle ifade edemem. Her şeyden kopmuş gibiyim... Vücudumda korkunç hisler dolaşıyor. Sen olmasaydın hayatta kalmazdım. Artık yaşamak istemiyorum... Sana sürekli bunu söyledim için üzgünüm. Çok gereksiz konuştuğumu biliyorum."

Birkaç haftadır bu şekilde konuştuğunu sık sık duyuyorum. Umutsuz ve çaresiz hissediyorum. Hiçbir şey onun acısından daha fazla acı vermiyor bana. Kemoterapi aldığı her hafta mide bulantıları, baş ağrıları oluyor ve çok yorgun hissediyor. Vücuduyla, her şeyle ve herkesle bağı tarifsiz bir şekilde kopmuş gibi hissediyor. Kemoterapi alan pek çok hasta buna "kemo beyni" diyor. Onu posta kutusuna kadar 100 adım yürümek için cesaretlendirmeye çalışıyorum ama her zamanki gibi başarısız oluyorum. Elini tutuyorum ve onu teselli etmek için aklıma gelen her şeyi deniyorum.

Bugün, bu şekilde yaşamak istemediğini tekrar belirtince, bu kez farklı bir şekilde cevap verdim. "Marilyn, California eyaletinin, doktorlara ölümcül hastalık yüzünden büyük acı çeken hastaların hayatlarına son vermesine yardım etme hakkını verdiğini daha önce defalarca konuştuk. Arkadaşımız Alexandra da öyle yaptı, unuttun mu? Son birkaç aydır sürekli sadece benim için hayatta kaldığını ve sensiz nasıl ayakta kalacağım konusunda endişelendiğini söylüyorsun. Bunu ben de çok düşündüm. Dün gece saatlerce uyumayıp yatakta bunu düşündüm. Şunu dinlemeni istiyorum. Beni dinle. *Senin ölümünü atlatacağım.* Yaşamaya devam edebilirim, göğsümdeki metal kutuyu düşünürsek çok uzun olmayacak.

Seni hayatımın her gününde özleyeceğimi inkâr edemem... Ama yaşamaya devam edebilirim. Artık ölümden korkmuyorum... eskisi gibi değil yani."

"Diz ameliyatımdan sonra, dengemi kalıcı olarak kaybetmeme neden olan ve beni bir baston ya da yürüteçle yürümeye mahkûm eden o inmeyi geçirince nasıl hissettiğimi hatırlıyor musun? Ne kadar mutsuz ve depresif olduğumu? Beni terapiye geri göndermeye yetecek kadar. Pekâlâ, bunun geçtiğini biliyorsun. Şimdi daha sakinim, artık ıstırap çekmiyorum ve gayet iyi uyuyorum."

"Bilmeni istediğim şu: Ölümünü atlatabilirim. Katlanamayacağım bir şey varsa o da senin benim hatırım için bu kadar çok acı ve eziyet çekerek yaşamandır."

Marilyn gözlerimin içine baktı. Bu kez sözlerim ona dokunmuştu. Uzunca süre el ele oturduk. Aklımdan Nietzsche'nin cümlelerinden biri geçti. "*İntihar düşüncesi büyük bir tesellidir: İnsan pek çok karanlık geceyi onun sayesinde atlatabilir.*"

Marilyn bir an gözlerini kapadı ve başını sallayarak, "Bunu söylediğin için teşekkürler," dedi. "Bunu daha önce hiç söylememiştin. Beni çok rahatlattın... Bu ayların senin için de bir kâbus olduğunu biliyorum. Her şeyi sen üstlenmek zorunda kaldın: alışveriş, yemek pişirme, beni doktora ve kliniğe götürme, saatlerce bekleme, giydirme, arkadaşlarımı arama. Seni çok yorduğumu biliyorum. Ama buna rağmen şu anda iyi hissediyor gibi görünüyorsun. Çok dengeli ve istikrarlısın. Bana elinden gelse hastalığımı benim yerime üstlenebileceğini defalarca söyledin. Ve bunu yapacağını biliyorum. Bana her zaman sevgiyle baktın ama son zamanlarda farklısın."

"Nasıl?"

"Tarif etmesi güç. Bazen huzurlu gibisin. Neredeyse dingin. Neden böyle? Bunu nasıl başardın?"

"Bu büyük bir soru. Kendim de bilmiyorum. Ama içimde bir his var ve bunun sana duyduğum sevgiyle alakası yok. Seni ergenliğimizde tanıştığımızdan beri sevdiğimi biliyorsun. Bu başka bir şeyle ilgili."

"Anlat," dedi Marilyn doğrulup bana daha dikkatli bakarak.

"Sanırım şu," dedim göğsümdeki metal kutuya vurarak.

"Yani kalbin mi? Ama nasıl dinginliğe yol açtı?"

"Sürekli dokunduğum ve okşadığım bu kutu bana kalbimdeki sorun yüzünden, muhtemelen aniden ve hızla öleceğimi söylüyor. John ya da demans koğuşunda gördüğümüz diğer hastalar gibi ölmeyeceğim."

Marilyn başını onaylar gibi salladı. Anlamıştı. John ciddi demansı olan ve yakın zamanda bir yaşlı bakımevinde hayatını kaybeden yakın bir dostumuzdu. Onu en son ziyaret ettiğimde beni de başkalarını da tanımıyor, ayakta durup saatlerce durmadan çığlık atıyordu. Bu görüntüyü hafızamdan silemiyordum. Benim için ölümün kâbus haliydi.

"Şimdi, göğsümde olanlar sayesinde," dedim metal kutuma dokunarak, "ölümümün babamınki gibi hızlı olacağına inanıyorum."

İKİNCİ BÖLÜM

ELDEN AYAKTAN DÜŞMEK

Ben Marilyn, her gün oturma odamızdaki kanepede yatıyor ve yerden tavana kadar yükselen pencerelerden bahçemizde yaşayan meşelere ve hiç yaprak dökmeyen ağaçlara bakıyorum. Bahar aylarındayız ve muhteşem meşemizin yapraklarının yeniden yeşermesini seyrediyorum. Bugün evimizin ön tarafı ile Irv'ün ofisi arasındaki ladin ağacına tünemiş bir baykuş gördüm. Oğlumuz Reid'in domates, fasulye, salatalık ve kabak ektiği sebze bahçesinin bir kısmını görebiliyorum. Benden sözüm ona "iyileşeceğim" yaz aylarında sebzelerin nasıl olgunlaşacağını hayal etmemi istiyor.

Multipl miyelom teşhisinin konduğu, ağır ilaçlar aldığım ve bir inme sonrası hastanelik olduğum son birkaç aydır çoğunlukla çok mutsuzum. Haftalık kemoterapi seanslarını amansız mide bulantıları ve okuyucularımı tarifinden sakınacağım diğer bedensel eziyetlerle geçen günler izliyor. Çoğu zaman beynime pamuk doldurulmuş ya da benimle dünyanın geri kalanı arasına bir ses perdesi çekilmiş gibi bitkinim.

Meme kanseri geçiren çok arkadaşım oldu ve hastalıkla mücadeleleri sırasında neler yaşadıklarını şimdi biraz anlıyorum. Kemoterapi, radyasyon, cerrahi müdahale ve destek grupları, gündelik hayatlarının parçası olmuştu. Yirmi beş sene önce, *Memenin* Tarihi'ni yazdığım zaman meme kanseri henüz "ölümcül bir hastalık" olarak görülüyordu. Bugün doktorlar meme kanserini tedavi edilebilen ve durdurulabilen "kronik" bir hastalık olarak değerlendiriyorlar. Meme kanseri hastalarına gıpta ediyorum çünkü gerileme sürecine girdikleri zaman, kemoterapiye son verebiliyorlar. Multipl miyelom hastalarının ise, benim şu anda katlandığım haftalık enjeksiyonlar kadar sık olmamakla birlikte, genellikle tedaviyi sürdürmesi gerekiyor. Kendime sürekli aynı şeyi soruyorum: *Buna değer mi?*

87 yaşındayım. Seksen yedi ölmek için yerinde bir zaman. *San Francisco Chronicle* ve *New York Times*'taki vefat ilanlarına baktığım zaman, ölümlerin çoğunun seksenli yaşlarda ya da daha genç insanların başına geldiğini görüyorum. Amerika'da ortalama ölüm yaşı 79. Uzun ömür rekorunu elinde tutan Japonya'da bile kadınların ortalama ömrü 87,32 yıl. Irv'le paylaştığım son derece tatmin edici uzun hayattan ve ömrümün büyük kısmında tadını çıkardığım sağlıklı halimden sonra neden her günümü üzüntü ve çaresizlikle geçireyim?

Bunun en basit cevabı ölmenin kolay bir yolunun olmaması. Tedaviyi reddedersem, multipl miyelomdan eninde sonunda acı çekerek öleceğim. California'da doktor yardımıyla ölmek yasal kabul ediliyor. Sona yaklaşırken, istersem doktor gözetiminde intihar tercihini kullanabilirim.

Ama hayatta kalmalı mıyım sorusunun daha karmaşık bir cevabı da var. Bu eziyet dolu süre boyunca, hayatımın sadece kocam ve çocuklarımın değil, başkalarının, ihtiyaç duyduğum zaman bana destek vermeye devam edecek birçok

arkadaşımın hayatlarıyla da bağlantılı olduğunun daha fazla bilincine vardım. O arkadaşlar bana sayısız destek mesajı yazdılar, eve yiyecekler getirdiler, çiçekler ve bitkiler gönderdiler. Üniversiteden eski bir arkadaşım bana yumuşacık bir bornoz gönderdi, bir başkası yün bir şal ördü. Aile üyelerime ek olarak böyle dostlarım olduğu için ne kadar şanslı olduğumu defalarca fark ettim. Nihayetinde kişinin sadece kendisi için değil, başkaları için de hayatta kaldığı anlayışına ulaştım. Bu iç görü zaten bariz olabilir ama ben bunu yeni yeni tam anlamıyla idrak ediyorum.

1976 ve 1987 yılları arasında resmen idarecisi olduğum Stanford Kadın Araştırmaları Enstitüsü'yle yakınlığım sayesinde, çoğu daha sonra yakın arkadaşım olan birçok kadın bilim insanı ve destekçiyle bir ağ kurabildim. 2004 ve 2019 arasında geçen on beş yıl boyunca, Bay Area'daki kadın yazarlar için Palo Alto'daki evimde ve San Francisco'daki bir dairede edebî bir salon işletmem arkadaş çevreme çok büyük katkı sağladı. Dahası eski bir Fransızca öğretmeni olarak elime geçen her fırsatta Fransa ve diğer Avrupa ülkelerinde zaman geçirdim. Evet, bana bu tür arkadaşlıklar kurma fırsatı veren, gıpta edilesi bir konumum vardı. Yaşamamın ya da ölmemin dünyanın dört bir yanındaki (Fransa, Cambridge, New York, Dallas, Hawaii, Yunanistan, İsviçre ve California'daki) dostlarım için bir anlam ifade edeceği düşüncesi beni teselli ediyor.

Çok şükür ki dört çocuğumuzun dördü de (Eve, Reid, Victor ve Ben) California'da yaşıyor. Üçü Bay Area'da, biri San Diego'da. Bu son birkaç ayda evimizde günler ve geceler geçirerek, yemekler pişirerek ve moralimizi düzelterek hayatlarımızda büyük yer kapladılar. Doktor olan Eve bana tıbbi marihuana sakızları getirdi; mide bulantısını bastırmak ve iştahımı açmak için akşam yemeğinden önce yarım alıyorum.

Diğer ilaçlardan çok daha fazla işe yarar gibiler ve fark edilir bir yan etkileri yok.

Japonya'daki torunumuz Lenore bu yıl Silikon Vadisi'nde yeni kurulan bir biyoteknoloji firmasında çalışırken bizimle birlikte yaşadı. Başlangıçta Amerikan hayatına uyum sağlamasına yardım edebiliyordum ama şimdi o bana bakıyor. Bilgisayar ve televizyon meselelerinde bize yardım ediyor ve beslenme düzenimize Japon yemekleri ekliyor. Birkaç ay sonra Northwestern Üniversitesi'ne yüksek lisansa gittiği zaman onu çok özleyeceğiz.

Ama beni herkesten çok Irv ayakta tutuyor. Müthiş sevgi dolu, sabırlı, anlayışlı ve sefaletimi azaltmaya kendini adamış harika bir bakıcı. Beş aydır araba kullanmıyorum ve çocuklarımızın ziyarete geldiği zamanlar dışında, bütün yiyecek alışverişini ve yemekleri Irv yapıyor. Beni doktor randevularıma o götürüp getiriyor ve saatler süren kemoterapi kürleri sırasında yanımda kalıyor. Akşamları televizyondaki programlar arasından seçim yapıyor ve ilk seçeneği olmaya çok uzak olduklarında bile, program bitene kadar yanımda kalıyor. Bu övgüyü onun gururunu okşamak ya da onu okuyucularıma aziz gibi göstermek için yazmıyorum. Size tecrübe ettiğim süssüz haliyle gerçeği aktarıyorum.

Kendimi sık sık yanlarında sevgi dolu bir partneri ya da arkadaşları olmayan ve tedaviyi tek başlarına yaşamak zorunda kalan hastalarla karşılaştırırken buluyorum. Yakın zamanda Stanford İnfüzyon Merkezi'nde kemoterapi dozumu almayı beklerken yanımdaki kadın hayatta yalnız olduğunu ama Hristiyanlık inancında destek bulduğunu söyledi. Tıbbi ziyaretlerini yanında biri olmadan yaşamak zorunda olmasına rağmen Tanrı'nın varlığını her an yanında hissediyordu. Kendim inanan biri olmamakla birlikte, onun adına sevindim. Benzer şekilde benim için dua ettiğini söyleyen arkadaşlarımın varlığı

da beni yüreklendiriyor. Bahai dostum Vida benim için her gün dua ediyor ve bir Tanrı varsa, onun coşkulu dualarını duyuyor olmalı. Katolik, Protestan, Yahudi ve Müslüman başka arkadaşlarım da dualarında bana yer verdiklerini yazdılar. Yazar Gail Sheedy'nin yazdığı şu sözcükler beni gözyaşlarına boğdu: "Senin için dua edeceğim ve seni Tanrı'nın avucunun içinde hayal edeceğim. Oraya sığacak kadar ufaksın."

Kültürel anlamda Yahudi olan Irv ve ben, ölümden sonra bilincimizin açık olacağına inanmıyoruz. Bununla birlikte, İbrani kutsal kitabı Tanah'taki şu söz bana güç veriyor: "Evet, ölümün karanlık vadisinden geçeceğim ama kötülükten korkmayacağım." (Mezmur 23). Bu sözcükler, uzun zaman önce hafızama kazınan diğer dinî ve din dışı sözcüklerle birlikte zihnimde dolaşıyor.

"Ey ölüm, dikenin nerede?" (Korintliler 1)

"En kötüsü ölüm, zaten o da kaçınılmaz." (Shakespeare, II. Richard)[2]

Ve bir de "Evdeki Koşuşturma" şiirinde, Emily Dickinson'ın çok hoş bir dörtlüğü var:

Kalbin silinip süpürülmesi
Ve sonsuza dek bir daha
Kullanmak istemeyeceğimiz
Sevginin kaldırılması.

Bütün bu tanıdık şiirsel cümleler benim bir kanepeye uzanıp derin düşüncelere daldığım mevcut durumumda yepyeni bir anlam kazanıyor. Tahmin edileceği gibi, Dylan Thomas'ın tavsiyesine uyamam: "Öfkelen, öfkelen, ışığın giderek tükenişine." İçimde bunu yapacak kadar hayat gücü

2 (Çev. M. Hamit Çalışkan, Yapı Kredi Yayınları)

yok. Oğlum Reid ve benim 2008 yılında çıkan kitabımız *The American Resting Place* için mezar taşlarını fotoğraflarken bulduğumuz, sıradan ve tekdüze mezar yazılarına da yakın hissediyorum. Biri zihnimde tazeliğini koruyor: "Geride bıraktığımız kalplerde yaşamak, hiç ölmemektir." Geride bıraktığımız kalplerde yaşamak ya da Irv'ün sık sık ifade ettiği gibi, bizi şahsen ya da yazdıklarımız aracılığıyla tanımış insanların hayatlarına "dalga dalga yayılmak" ya da Aziz Pavlus'un şu sözlerine kulak vermek:

"Dağları yerinden oynatacak kadar büyük imanım olsa, ama sevgim olmasa, bir hiçim." (1. Korintliler 12)

Pavlus'un hayrın üstünlüğüyle ilgili düşünceleri, bize sevginin, başkalarına iyilikle ve çektikleri acılara merhametle yaklaşmanın diğer bütün erdemlerden üstün olduğunu hatırlatması nedeniyle, her zaman okunmaya değer. (İçimdeki feminist, Korintililer'in devamını, yani kadınların "onlara konuşma izni verilmediği için kiliselerde sessiz kalması gerektiğini" ve "bir şey öğreneceklerse evde kocalarına sormaları gerektiğini çünkü kadınların kilisede konuşmasının utanç verici" olduğunu her okuyuşunda şaşırıyor. Bunu okuduğum zaman Peder Jane Shaw'un Stanford Şapeli'nde verdiği muhteşem vaazları hatırlayıp kıkırdıyorum.)

Henry James, Pavlus'un iyilikle ilgili sözlerini daha akıllı bir formüle dönüştürdü:

> İnsan hayatında üç şey önemlidir. İlki iyi kalpli olmak. İkincisi iyi kalpli olmak. Üçüncüsü iyi kalpli olmak.

Kişisel durumum yüzünden sıkıntı çekerken bile bu özdeyişe bağlı kalmayı umuyorum.

Kendilerinin ya da eşlerinin ölümüyle cesaretle yüzleşen birçok kadın tanıyorum. Babamın cenazesi için Wellesley College'dan Washington DC'ye döndüğüm zaman kederli annemin bana söylediği ilk şey, "Çok cesur olmalısın," oldu. Yirmi yedi senelik eşini toprağa verirken, her zaman bir iyilik timsali olan annemin, kızları için endişesi çok büyüktü. Babam sadece 54 yaşındaydı ve Florida'da açık denizde balık tutarken ani bir kalp krizi sonucu hayatını kaybetmişti.

Birkaç yıl sonra annem tekrar evlendi. Ve sonunda dört kocayla evlenip hepsini tek tek gömdü! Torunlarını ve hatta torunlarının çocuklarından birkaçını görebildi. Bize yakın olmak için California'ya taşındıktan sonra 92,5 yaşında huzur içinde öldü. Her zaman onunla aynı yaşta öleceğimi sanmıştım ama artık doksanları göremeyeceğimi biliyorum.

Yakın bir arkadaşım, Susan Bell hayatını kaybettiğinde doksanına merdiven dayamıştı. Susan hayatı boyunca birkaç kez ölümden dönmüş, 1939 senesinde, Çekoslovakya'nın Nazi işgalinden daha sonra Terezin Toplama Kampı'nda hayatını kaybedecek olan babasını geride bırakıp annesiyle birlikte Londra'ya giderek kurtulabilmişti. O ve ebeveynleri Luteryen olarak vaftiz edilmişlerdi ama Naziler onun hayatını tehdit etme ve babasını öldürme gerekçelerini dört Yahudi büyükanne ve büyükbabaya dayandırmıştı.

Susan ölümünden birkaç hafta önce, bana çok kıymetli bir hediye verdi. Hediye, on dokuzuncu yüzyıldan kalma İngiliz gümüş çaydanlığıydı. O çaydanlıkta demlenmiş çay, seneler önce, ta 1990 senesinde yayınlanan ve otobiyografi, biyografi ve cinsiyet üzerine bir denemeler koleksiyonu olan *Revealing Lives*'ın üstünde çalışırken bizi gecelerce uyanık tutmuştu. Susan kadın tarihi alanını geliştirmek konusunda öncü oldu ve bu çalışmayı ömrünün sonuna kadar Stanford Clayman Enstitüsü'ne bağlı bir akademisyen olarak sürdürdü.

Temmuz 2015'te, yüzme havuzunda aniden hayatını kaybettiğinde 89,5 yaşındaydı.

Ama belki de önümüzdeki aylarda nasıl davranmak istediğim konusunda asıl rol modelim, herkesten çok Diane Middlebrook olmalı. Stanford'da İngilizce öğretmeni ve Anne Sexton, Sylvia Plath ve Ted Hughes'ın biyografilerinin övgüyle anılan yazarı olan Diane, kanser yüzünden zamansız bir şekilde hayata veda ettiği 2007 yılına kadar yirmi beş yıl boyunca yakın arkadaşım oldu. Onu ölümünden kısa bir süre önce hastanede gördüğümde, Irv ve beni büyük bir nezaketle kabul ederek bize sevgisini ifade etmiş, ikimizle de öpüşerek vedalaşmıştı. Odasına girip çıkan hemşirelere nasıl saygılı davrandığını fark etmiştim. Diane bizlerden ayrıldığında sadece 67 yaşındaydı.

Hastalığı ve ölümüyle beni derinden etkileyen bir isim daha var: saygıdeğer Fransız akademisyen René Girard. René ellilerin sonu ve altmışların başında Johns Hopkins'te benim tez direktörümdü ancak onu yakın bir çalışma arkadaşı ve dost olarak tanımam, birkaç on yıl sonra Stanford'a gelmesiyle mümkün oldu. O dönemde, eşi Martha'yla birlikte aramızda René'nin 2015 yılındaki ölümüne kadar süren yeni bir bağ kurulduğunu hissetmiştim.

O bağ, tuhaf bir şekilde René'nin bir dizi inme sonucu konuşamaz hale geldiği son senelerinde daha da güçlendi. Yanında oturur, elini tutup gözlerine bakardım. Ona götürdüğüm ev yapımı kayısı reçelinden her zaman büyük keyif duyar gibi görünürdü.

Son kez birlikte oturduğumuzda pencerenin önünden koşarak geçen bir kır tavşanı gördü ve Fransızca, "Un lapin!"[3] diye haykırdı. Bu iki sözcük, konuşmasına ket vuran

3 (Fr.) Bir tavşan. (ç. n.)

beyin hasarına rağmen ağzından dökülüvermişti. İnme geçirip konuşma becerimi birkaç dakikalığına kaybedince, aklıma hemen René geldi. Aklınızda hiçbir şekilde konuşmaya dönüştüremediğiniz düşüncelerin olması çok tuhaf bir tecrübeydi.

Konuşma becerimi bariz izler kalmadan geri kazanabildiğim için şükrediyorum. Konuşmaktan keyif almadığım bir zaman hatırlamıyorum. Dört ya da beş yaşımdayken annem beni Bayan Betty'nin karşısında reverans yapıp diğer çocuklar ve onların gururlu annelerinden oluşan bir izleyici grubu önünde şiirler okuduğum güzel konuşma derslerine götürürdü. O zamandan beri, bütün hayatım boyunca, özel sohbetlere ek olarak kalabalıklar karşısında konuşmaktan büyük keyif aldım.

Ama bugün uzun sohbetler beni yoruyor. Kendimi, eve uğrayan arkadaşlarımla yarım saatlik sohbetlerle kısıtlıyorum. Uzayan bir telefon konuşması bile beni bitkin düşürebiliyor.

Halim beni umutsuzluğa sürüklediği zaman, şükretmek için hâlâ nedenlerimin olduğunu hatırlamaya çalışıyorum. Hâlâ konuşabiliyorum, okuyabiliyorum ve e-postalarıma cevap yazabiliyorum. Rahat ve hoş bir evde, beni seven insanların arasındayım. Şimdilik mümkün olacağına inanmasam da kemoterapi dozlarımın sıklığının azaltılması ve yeniden yarı normal bir hayat sürebilmem ihtimali var. Elden ayaktan düşmüş bir insanın ya da en azından geçmişte benim gibi insanlar için kullanılan kibar ifadeyle, nekahet dönemindeki bir insanın hayatına teslim olmaya çabalıyorum.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YAVAŞ YAVAŞ YOK OLMA FARKINDALIĞI

Üç yakın arkadaş, Herb Kotz, Larry Zaroff ve Oscar Dodek son birkaç yıl içinde hayata veda etti. Onları lise ve üniversiteden tanırdım ve tıp fakültesinin birinci senesinde benim kadavra ortaklarımdı. Hayatımız boyunca hep yakın kaldık. Şimdi üçü de gitti ve ben birlikte geçirdiğimiz zamanların anılarıyla baş başa kaldım. Tıp fakültesindeki ilk yılımızda yaşanan olaylar altmış seneden daha geride kalsa da hâlâ capcanlı ve somut. Hatta tuhaf bir şekilde, birisi doğru kapıyı açıp içeri baksa, dördümüzü etten kemikten yapılma halimizle, birbirimizle şakalaşarak tendon ve atardamarları kesip incelerken ve cerrah olmaya daha o zamandan karar vermiş Larry'yi, benim özensiz çalışmama bakıp psikiyatr olma kararımın cerrahi dünyası için gerçek anlamda kutsanmış bir an olduğunu söylerken bulacağı hissini taşıyorum.

Anatomi derslerimizden bir anı özellikle zihnimde yer etmiş. Beyni çıkarıp incelemeye başlayacağımız gün yaşanan

korkunç bir hadiseyi içeriyor bu anı. Kadavramızın üstündeki siyah plastik örtüyü kaldırırken, göz çukurlarından birinde duran büyük bir hamamböceği gördük. Hepimiz çok tiksinmiştik. Babamın bakkal dükkânının ve dükkânın üstündeki dairemizin zemininde sık sık rastladığım hamamböceklerinin korkusuyla büyüdüğüm için ben diğerlerinden daha fazla tiksindim.

Siyah muşamba örtüyü hızla geri kapattıktan sonra diğerlerini o gün, kadavra kesip biçme işini pas geçip onun yerine birkaç el briç oynamaya ikna ettim. Dördümüz öğle saatinde sık sık briç oynardık ve bunu izleyen birkaç hafta boyunca, dörtlü grubumuz anatomi laboratuvarına katılmak yerine briç oynadı. Briçte ilerlememe rağmen ömrünü insan zihnini inceleyerek geçiren bir insan olarak beynin açılıp incelendiği o dersleri pas geçtiğimi itiraf etmekten utanıyorum!

Ama asıl tedirgin edici olan, bu canlı, elle tutulur ve duygu yüklü olayların sadece benim zihnimde var olduğunu bilmek. Evet, evet, elbette bu zaten bilinen bir şey; bunu herkes bilir. Yine de için için, bu sahnelerin önündeki kapıyı benden başka hiç kimsenin açamayacağı gerçeğini hiçbir zaman benimsemedim, kavramadım. Ortada bir kapı, bir oda ve bir kesip biçme çalışması yok. Geçmişteki dünyam varlığını sadece beynimin vızıldayan nöronlarında sürdürüyor. Dördümüzden sağ kalan son kişi olan ben de ölünce, *pof,* hepsi buharlaşacak ve bu anılar sonsuza dek kaybolacak. Bunu gerçekten kavradığım, farkına varıp sahiplendiğim anda, ayağımın altındaki zemin sağlamlığını kaybediveriyor.

Ama bir dakika! Boş amfinin arka tarafındaki briç oyunu anılarımı yeniden incelediğim zaman bir terslik olduğunu fark ediyorum. Bunun altmış beş sene önce yaşandığını unutmayın! Anılarını yazmayı deneyen herkes, hafızanın kaypak ve güvenilmez bir varlık olduğunu bilir. Dört briç oyuncu-

sundan biri, yani Larry Zaroff son derece sorumluluk sahibi ve cerrah olmayı kafaya koymuş bir öğrenci olduğuna göre briç oynamak için bir anatomi diseksiyon dersini kırması söz konusu bile olamazdı. Gözlerimi sımsıkı kapatıp anıya daha dikkatli baktığım zaman briç oyununda Herb, Oscar, ben ve Larry olduğunu görüyorum. Ama o Larry, Larry Zaroff değil. Larry Eanet adında başka bir Larry. Ve sonra diseksiyon ekibimizin aslında *altı* öğrenciden oluştuğunu hatırlıyorum; bir nedenden o sene kadavra sıkıntısı vardı ve kadavra başına dört değil altı öğrenci düşüyordu.

Arkadaşım Larry Eanet'ı iyi hatırlıyorum. Bütün ortaokul ve lise gösterilerinde çalan müthiş yetenekli bir piyanistti ve profesyonel müzisyen olma hayali kurardı. Ancak benimkiler gibi göçmen olan anne ve babası tıp fakültesine gitmesi için ona baskı yaptı. Larry iyi bir adamdı ve berbat bir müzik kulağım olmasına rağmen müzikal hassasiyetimi uyandırmak için çabalardı. Tıp fakültesine başlamamızdan kısa süre önce beni bir plakçıya götürdü ve satın almam için altı harika klasik müzik plağı seçti. Ders çalışırken o plakları defalarca dinlememe rağmen utanarak söylüyorum ki ilk senenin sonunda müzikleri birbirinden ayırt etmekte hâlâ büyük sıkıntı çekiyordum.

Larry dermatolojiyi seçti çünkü müzikal kariyerinin peşine düşmesine en çok bu uzmanlık alanının fırsat bırakacağına inanıyordu. Daha sonra Dizzy Gillespie, Stan Getz ve Cab Calloway gibi misafir müzisyenler için çaldı. Larry'yle birlikte geçmişi anmak ne harika olurdu! Onunla temas kurmaya karar verdim ama Google'da aratınca ne yazık ki onun da on sene önce öldüğünü öğrendim. Ah, *Washington Post*'ta yayınlanan vefat ilanının başlığı onu nasıl gülümsetirdi kim bilir: "Yan Meslek Olarak Doktorluk Yapan Caz Piyano Virtüözü"!

Ekibimizin altıncı öğrencisi, lisans günlerimizden tanıdığım Elton Herman'dı. Derse gelirken kadife golf pantolon giymeyi seven, hantal yapılı, zeki, akıllı ve uysal bir öğrenci. Elton nasıldı acaba? Neredeydi? Onu hep çok sevmiştim, sesini duymak istedim. İnternette arayınca onun da öldüğünü öğrendim. Sekiz yıl olmuştu. Beş sınıf arkadaşım da ölmüştü! Başım dönmeye başladı. Gözlerimi kapattım, geçmişe konsantre oldum ve bir an hepimizi bir arada, omuz omuza gördüm. Tıp fakültesine birlikte başlayan altı akıllı ve başarılı öğrenci olarak o kadar güçlü, gelecekten o kadar umutlu, başarmaya o kadar hevesliydik ki. Hepimiz öğrenmeye son derece istekli ve başarı hayalleriyle doluyduk ama ben hariç hepsi ölmüş ve toprak olmuştu. Onlardan geriye sadece kurumuş kemikler kalmıştı. Altımızdan sadece ben hâlâ hayattaydım. Bunu düşünürken titrediğimi hissettim. Ben nasıl en sona kalmıştım? Sadece şans eseri. Hâlâ nefes aldığım, düşünebildiğim, koku alabildiğim ve eşimle el ele tutuşabildiğim için çok şanslı hissettim kendimi. Ama yalnızlık çekiyordum. Onları özlüyordum. Sıram geliyordu.

Bu hikâyenin bir sonrası var. Bunu iki hastama anlatıp harika dönüşler almıştım. İlki son iki ay içinde hem eşini hem babasını, hayattaki en yakın ve en sevdiği iki insanı kaybetmiş bir kadındı. Benden önce iki terapistle daha görüştüğünü ama ikisi de çok mesafeli ve ilgisiz göründüğü için onlarla bağ kuramadığını anlatmıştı. Benim için de aynı şeyi hissetmesinin yakın olduğunu düşünmeye başlamıştım. Doğrusu görüşmemiz boyunca donuk, hissiz, ulaşılması zor biri gibi görünmüştü. Aramızdaki uçurumun açıldığını hissediyordum ve tahmin edileceği gibi bu duyguyu o da paylaşıyordu:

Süremizin dolmasına yakın şöyle dedi: "Haftalardır her şey gerçeküstüymüş ve yapayalnız kalmışım gibi hissediyorum. Sanki trende bir yere gidiyorum ama bütün koltuklar boş ve benden başka yolcu yok."

"Ne hissettiğini çok iyi anlıyorum," diye yanıtladım. "Yakın zamanda benzer bir tecrübe yaşadım." Sonra ona kaybettiğim beş tıp fakültesi arkadaşımı ve gerçeklik duygumun nasıl sarsıldığını anlattım.

Bana doğru eğilerek, gözlerinde yaşlarla, dikkatle dinledi ve "Evet, evet, anlıyorum," dedi. "Çok iyi anlıyorum, benim yaşadığım da tam olarak bu. Gözyaşlarım bir kutlama. Trende benden başka biri daha varmış meğer. Biliyor musunuz ne düşünüyorum? İkimiz de hayatı kutsamalı ve hâlâ böyleyken şu anın gerçekliğinin tadını çıkarmalıyız."

Bu sözler beni derinden sarstı ve uzunca bir süre keyifli bir sessizlik içinde oturduk.

Birkaç hafta sonra hikâyemi bir kez daha anlattım. Son bir yıldır her hafta görüştüğüm bir hastamla son seansımızdı. Bin beş yüz kilometre uzakta yaşadığı için bilgisayar üzerinden Zoom aracılığıyla görüşüyorduk. Ancak son seansımızda, benimle ilk kez yüz yüze görüşmek için California'ya uçmayı tercih etmişti.

Fırtınalı bir terapi süreci yaşamıştık ve hastamın baba sevgisi ve anlayışı arzusunu tam olarak tatmin edememiştim. Çok çabalamıştım ama ne yaparsam yapayım genellikle hoşnutsuzdu ve beni eleştiriyordu. Uzun yıllardır video konferans aracılığıyla hasta kabul ettiğim için Zoom terapimin ve yüz yüze görüşmelerimin eşit derecede etkili olduğuna inanıyordum ancak bu hastayla çalışmam zihnimde birtakım şüphelerin belirmesine neden olmuştu. Bu şüphelerim, hastamın benden önce, nispeten daha uzun süreli olarak yüz

yüze görüştüğü iki terapistten de benzer şekilde hoşnutsuz kaldığını öğrenmemle bir miktar yatıştı.

Gelmesini beklerken hastamı yüz yüze görmenin nasıl geleceğini merak ediyordum. Aynı şey mi olacaktı, yoksa onu etten kemikten bir insan olarak görmenin farklılığı ve tuhaflığı beni sarsacak mıydı? Seansa başlamadan önce el sıkıştık ve birbirimizin elini sıradan bir el sıkışmadan daha uzun süre bırakmadık. Kendimizi diğer kişinin somutluğuna inandırmaya çalışır gibiydik.

Genellikle son seanslarda yaptıklarımı yapmaya başladım. Notlarımı gözden geçirmiştim ve ilk görüşmemizden hatırladıklarımı anlatmaya koyuldum. Hastamın benimle temas kurma nedenlerinden birkaçını hatırlattım ve yaptıklarımızla ve birlikte nasıl çalıştığımızla ilgili bir sohbet açmaya çalıştım.

Sözlerim onu pek ilgilendirmemişti. Dikkati başka yerdeydi. "Doktor Yalom, düşünüyordum da... bir yıl süresince her hafta görüşmeye karar vererek başladık ve saydığım kadarıyla elli iki değil, kırk altı defa görüştük. Bir ay süren bir seyahate çıktığımı, sizin de olmadığınızı biliyorum ama buna rağmen bana altı seans borçluymuşsunuz gibi geliyor."

Bu sözleri beni hiçbir şekilde rahatsız etmemişti. Bu konuyu başka seferlerde de tartışmıştık ve ona terapilerin bitiş tarihinden daha önce birkaç kez bahsettiğimi hatırlattım. "Bu yorumunuzu birlikte yaptığımız çalışmanın sizin için önemli olduğu ve devam etmemizi istediğiniz şeklinde yorumluyorum," dedim. "Daha önce de söylediğim gibi, çok acı çektiğiniz zamanlarda bile harcadığınız çabaya ve çalışmamıza gösterdiğiniz özen ve bağlılığa büyük saygı duyuyorum. Bu yüzden bu altı seans daha yapma talebinizi sizin için anlamımın çok büyük olduğu şeklinde yorumlayacağım. Haklı mıyım?"

"Evet, benim için anlamınız çok büyük ve evet, bunu söylemenin benim için ne kadar zor olduğunu biliyorsunuz. Ve evet, sizden kopmak çok zor. Zihnime depoladığım imgenizle yetinmek zorunda olacağımı biliyorum. Ve o imgenin zamanla solup gideceğini de çok iyi biliyorum. Hiçbir şey kalıcı değil, her şey geçici."

Birkaç saniye sessiz kaldık ve sonra ben onun sözlerini tekrarladım: "Her şey geçici." Devam ettim. "Sözleriniz bana benim de bizzat tecrübe ettiğim bir şeyi hatırlattı. Size anlatayım." Sonra ona beş sınıf arkadaşımın ölümünü ve aynı kavramla, *her şeyin geçici olmasıyla* benim de boğuştuğumu gösteren hikâyeyi anlattım.

Sözlerimin sonuna gelince, seansımızın süresini hayli aşarak, bir süre sessizce oturduk. Sonra, "Hikâyenizi paylaştığınız için teşekkürler Irv," dedi. "Büyük bir armağan almış gibi hissettim. Çok değerli bir armağan." Ardından seansımızı sonlandırmak için ayağa kalkarken, "Sizi kucaklamak istiyorum. Uzun süre yanımda taşıyabileceğim bir kucaklaşma. Elle tutulur, kalıcı bir kucaklaşma," diyerek bana veda etti.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

NEDEN YARDIM ALABİLECEĞİMİZ BİR YAŞAMA GEÇMİYORUZ?

Seneler önce Irv'le birlikte bir huzurevine taşınma seçeneğini soruşturduk. Maddi imkânlara sahip Stanford'lı insanların arasında en popüler olan, Stanford Üniversitesi'ne sadece birkaç blok uzaktaki Vi. Yakında iki tesis daha var, ilki Palo Alto şehir merkezindeki Channing House, diğeri de biraz daha uzaktaki hoş, rustik atmosferli The Sequoias. Üçü de yemek öğünlerinin yanı sıra gündelik işler için yardımdan, hasta bakımına kadar farklı seviyelerde hizmetler sunuyorlar. Oralarda ikamet eden arkadaşlarımızla birlikte Vi ve Sequoias'ta akşam yemeklerine gitmekten keyif alıyor ve bu tür yaşam merkezlerinin pek çok cazip yönü olduğunu görebiliyorduk. Ama o dönemde ciddi sağlık sorunlarımız olmadığı için böyle bir taahhüde girmekten kaçındık.

Meslektaşımız ve Stanford'ın ilk kadın psikoloji profesörü olan Eleanor Maccoby, Vi'de hayata veda ettiğinde 101 yaşındaydı. On yıldan uzun süre, tesisin haftalık güncel olaylar

tartışmalarını yönetti ve son yıllarında yabana atılmayacak bir otobiyografi kaleme aldı. Onu onurlandırmak için şık cenaze törenine katıldık ve diğer arkadaşlarımızın hâlâ hayatta ve iyi olduğunu görünce mutlu olduk.

Bazen kendimize, hizmet alabileceğimiz bir ortak yaşam merkezine gitmemekle hata mı ediyoruz diye soruyoruz. Yirmi dört saat bakım almanın hayatı çok kolaylaştıracağı kesin. Ve yemeklerinizin hazırlanıp önünüze konması her zaman büyük bir nimettir. Ama kırk küsur sene yaşadığımız yemyeşil bahçeli ve ağaçlarla çevrili evimizden ayrılma düşüncesi bizi caydırıyor. Bu evden ve ortamdan ayrılmaya istekli değiliz. Irv'ün yazılarını yazdığı ve zaman zaman hasta kabul ettiği ofisten bahsetmiyorum bile.

Neyse ki evimizi elde tutacak ve birtakım gerekli değişiklikleri yapabilecek finansal imkânlara sahibiz. Yatak odamızın olduğu ikinci katın merdivenlerini çıkmakta güçlük çekeceğim anlaşılınca elektrikli merdiven sandalyesi taktırdık. Şimdi üst kata özel faytonu olan bir prenses gibi çıkıp iniyorum.

Belki de bu evde kalabilmemizi her şeyden çok yirmi beş yıldan uzun zamandır bizimle olan yardımcımız Gloria'nın kesintisiz hizmetine borçluyuz. Gloria evin yanı sıra bizimle de ilgileniyor. Kaybolan gözlüklerimizi ve telefonlarımızı buluyor. Yemeklerden sonra masamızı topluyor, yatak çarşaflarını değiştiriyor, bitkileri suluyor. Amerika'da kaç kişi hayatlarında Gloria gibi birinin olması şansına sahip? "Şansımız" tahmin edileceği gibi finansal imkânlarımıza bağlı ama imkânlarımız yeterli olduğunda bile bununla sınırlı değil. Gloria olağanüstü bir yardımcı. Bizim için çalışırken ve bir boşanmanın da dâhil olduğu zorlu orta yaş sorunlarıyla boğuşurken üç erkek evlat ve bir kız torun büyüttü. Onun hayatını kolaylaştırmak için elimizden geleni yapıyoruz. Buna iyi bir ücret ve elbette sosyal güvenlik ile yıllık ücretli izin de dâhil.

Evet, tıpkı çok az Amerikalı'nın ortak yaşam merkezlerinde yaşama lüksüne sahip olması gibi, evde bir yardımcının olmasına da çok az insanın gücü yetiyor. Konuma ve hizmetlere bağlı olarak değişmek üzere, bir bakımevinde yaşamanın aylık maliyeti birkaç bin doları buluyor. Adam Gopnik *New Yorker*'da (20 Mayıs, 2019) yaşlıların yüzde onundan daha azının bakımevlerine ya da ortak yaşam merkezlerine gittiğini çünkü çoğunun evlerinde kalmayı yeğlediğini ve bu tesislere gitmek isteseler bile çoğunun imkânının olmadığını belirtiyor.

Biz de pratikten ziyade duygusal nedenlerden ötürü evimizde kalmayı seçtik. Bu evi on yıllık bir süreçte rastgele yeni alanlar ekleyerek ve sonunda yaşanabilir, sevilesi bir mekân yaratarak inşa ettik. Bu oturma odasında, arka taraftaki verandada ya da ön çimenlikte kaç doğum günü, kaç kitap partisi verdik, kaç evlilik kutlaması yaptık... İkinci kattaki yatak odamızın penceresinden, heybetli meşe ağacımızın dallarına yuva yapan kuşları görebiliyoruz. Ve artık ergenlik çağındaki çocukların olmadığı üst kattaki diğer yatak odaları, ziyaretimize gelen çocuklarımızın ve torunlarımızın kullanımına açık. Ayrıca Bay Area'da oldukları zamanlarda, şehir dışından gelen misafirlerimizi de eve davet ediyoruz.

Ve sonra evin her yerine saçılmış eşyalar var. Mobilyalar, kitaplar, objeler ve hatıralar. Bütün bunları daha küçük bir yaşam alanına nasıl sığdırabiliriz ki? Bazı eşyaları çocuklarımıza vermeye başlamamıza rağmen her biri hayatımızın belli bir dönemini ve genellikle unutulmaz bir hadiseyi hatırlattığı için çoğundan ayrı yaşamak acı verici olurdu.

Holdeki iki ahşap Japon köpeğini 1968'de Londra'daki Portobello Road'dan satın almıştık. Bir yıllık ücretli iznin ardından İngiltere'den ayrılmak üzereydik ve oradaki banka hesabımızda tam otuz iki sterlin vardı. Köpekleri görünce (erkek olan dişlerini gösteriyordu, dişinin ise ağzı kapalıydı!)

eski ve kıymetli oldukları hissine kapıldım. Dükkân sahibine bu köpekler hakkında ne bildiğini sordum. Bize sadece onları Asya'dan yeni dönen birinden satın aldığını söyleyebildi. Ona hâlâ bankada olan otuz iki sterlini teklif ettik, kabul etti. Köpekler diğer birkaç parça eşyamızla birlikte eve gönderildi ve o zamandan beri iç dekorasyonumuzun çok kıymetli bir parçası oldular.

Bir zamanlar bir ölünün organlarının (mide, bağırsaklar, akciğerler ya da karaciğer) saklandığı kadim bir kanopik kavanoza kapak olan oyma Mısırlı kafası da oturma odasındaki bir rafta duruyor. Onu otuz beş sene önce Parisli bir antikacıdan satın aldık. Beraberindeki sertifika, bu oymanın Mısır'ın koruyucu tanrılarından Horus'un dört oğlundan biri olan Amset'i temsil ettiğini belirtiyor. Bu ciddi görünüşlü siyah figüre çizilmiş balık şeklindeki gözlere bakmayı her zaman çok sevdim. Her ne kadar Irv ve ben Mısır'a hiç birlikte seyahat etmediysek de kızımız Eve ve ben birkaç sene önce bir Wellesley seyahat grubuyla birlikte, bu hazzı yaşadık. Kahire'deki müze ve camileri ziyaret etmek, Nil'de gemiyle dolaşmak, piramit ve tapınakları görmek kadim Mısır'a büyük ilgi duymama neden oldu.

Evin her köşesinde, Bali'de geçirdiğimiz iki ayın görsel hatırlatıcıları (estetiğin yaşam tarzı olduğu bir yeri çağrıştıran maskeler, resimler ve kumaşlar) var. Şöminemizin üstünde asılı duran büyük oyma maskenin fırlamış gözleri, altın kulak kapakları ve iki tehditkâr diş sırasının arasından dışarı uzanan ince, kırmızı bir dili var. Merdivenin dibindeki kapının üstünde bir başka Bali objesi asılı: Bu seferki biraz daha oyunbaz; kuyruğunu ağzına almış kanatlı bir ejderhayı gösteriyor. Üst katta kuşların ve yeşilliklerin Bali tarzına uygun çizildiği, kumaş manzara resimleri var. Bali'de sürekli aynı manzaranın tasvir edildiğini görürsünüz çünkü

bir sanat eserinin "orijinal" olması gerektiği hissi yoktur. Bütün sanatçıların aynı materyali kullanma hakkının olması bir tür görsel mitoloji yaratır.

Bütün bu objeleri kim ister ki? Bizim hoşumuza gitmeleri ve anılarımızı barındırmaları çocuklarımızın onları isteyeceği anlamına gelmiyor. Biz ölünce eşyalarımızın her biriyle ilişkilendirdiğimiz hikâyeler eninde sonunda yok olacak. Tamam, belki tamamen değil. Bizim de aile büyüklerimizden kalma, "büyükanne masası" ya da "Morton enişte Wedgwood çömleği" olarak anılan eşyalarımız var. Çocuklarımız bu eşyalarla büyüdüler ve eski sahiplerini hatırlıyorlar. Irv'ün, DC'deki evini ellilerin şık parçalarıyla döşeyen annesi Rivka, Irv'ün kız kardeşinin kocası ve sıkı bir Wedgwood, kâğıt ağırlığı ve bozuk para koleksiyoncusu olan Morton enişte. Kış bahçemizde yer bulan ve Irv'ün eskiden babasıyla, şimdi de oğullarıyla oynadığı sayısız satranç ve bezik oyununa ev sahipliği yapan, kırmızı, siyah ve altın renklerindeki Neo Barok tarzı "Büyükannenin oyun masası". Üç oğlumuz da o masayı memnuniyetle alacaktır.

Geçenlerde, oğlumuz Ben'in eşi Anisa çerçeveletip evin farklı odalarına astığımız işlemeli kumaşlardan söz açtı. Ben de o kumaşları 1987 senesinde Çin'de bir pazarda bulduğumuzu ve orada bu tür hazinelerin çok ucuza bulunabildiğini anlattım. Anisa ve Ben'in kumaşlara özel bir ilgisi var; bu yüzden onlara Çin işi nakışları alabileceklerini söyledim. "Çocuklarınıza Nana ve Zeyda'nın onları çok uzun zaman önce Çin'den aldığını anlatın, yeter."

Ancak en büyük sorunumuz sayıları üç ila dört bini bulan kitaplarımızı elden çıkarmak olacak. Büyük ölçüde sınıflandırılmış durumdalar: psikiyatri metinleri, kadın araştırmaları, Fransızca ve Almanca kitaplar, romanlar, şiirler, felsefe kitapları, klasikler, sanat ve yemek kitapları ve her ikimizin

kitaplarının yabancı dile çevrilmiş kopyaları. Yemek odası dışında hangi odaya ve dolapların büyük kısmına bakarsanız, kitap, kitap ve yine kitap bulursunuz. Hayatımız boyunca kitap insanları olduk ve Irv artık kitapları çoğunlukla iPad'den okusa da kitapları aşina olduğumuz kâğıt halleriyle edinmeye devam ediyor gibiyiz. Birkaç ayda bir kutular dolusu kitabı yerel halk kütüphanesine ya da diğer kâr amacı gütmeyen örgütlere göndersek de odalarımızın çoğunun duvarlarını kaplayan raflarda açılan yer devede kulak kalıyor.

Büyük kısmı artık aramızda olmayan arkadaşlarımız tarafından yazılmış kitaplara ait özel bir kısım var. En çok *The Joy of Sex* adlı kitabıyla tanınan İngiliz şair, romancı ve kurgu dışı yazarı Alex Comfort'la dostluğumuzu hatırlatıyor. Alex geçirdiği inme sonrası tekerlekli sandalyeye mahkûm oldu; bacaklarını ve kollarını büyük güçlükle kullanabiliyordu, bu yüzden bir şiir kitabına bizim için yazdığı kısa, kıvrımlı ithaf yazısı bizi özellikle duygulandırmıştı. Ayrıca benim Cal State Hayward'dan çalışma arkadaşım Ted Roszak'ın da birkaç kitabı var. Onu 1969 senesinde yayınlanan *The Making of a Counter Culture* adlı kitabıyla İngilizceye yeni bir terim katan, oldukça orijinal bir tarihçi ve romancı olarak hatırlıyoruz. Ted'in "karşıt kültür" analizi akla Vietnam Savaşı karşıtı protestoları, Berkeley özgür düşünce hareketini ve 1960'larda yaşadığımız bütün politik ayaklanmaları getiriyor. Bunların yanı sıra her biri uzun yıllar boyunca hayatlarımızı onurlandıran ve arkalarında çok önemli edebî eleştiri eserleri bırakan Stanford hocaları Albert Guerarf, Joseph Frank ve John Felstiner'ın kitapları da var. Albert İngiliz romanı konusunda uzmandı. Joe kendi döneminin en önde gelen Dostoyevski akademisyeniydi. John ise Pablo Neruda ve Paul Celan'ın çevirmeniydi. Bu kadar değerli eserleri ne yapmalı?

Bir kitap koleksiyonu ise diğerlerinden ayrı olarak cam kapakların altında duruyor: Dickens koleksiyonumuz. Irv, Dickens'ın ilk baskılarını ve fasiküllerini 1967 ve 1968'de Londra'dayken toplamaya başladı. Dickens'ın eserlerinin çoğu aylık parçalar halinde yayınlandıktan sonra kitap halinde ciltlenirdi. Seneler içinde Irv bize çeşitli İngiliz aracılardan gelen kataloglarda ne zaman bir Dickens kitabı görse, bizde var mı diye kontrol eder ve yoksa fiyata göre sipariş ederdi. Hâlâ *Noel Şarkısı*'nın iyi bir kopyasını edinemedik çünkü karşımıza çıkan nüshaların her zaman fahiş fiyat etiketleri oldu.

En küçük oğlumuz Ben, paketleri Irv'le birlikte açar, daha okumayı bilmezken, kitapların resimlerine bakardı. Yeni bir paket geldiği zaman heyecanla, "Dickens kokuyor," derdi. Çocuklarımızın hepsi Dickens okudu ama bir tiyatro yönetmeni olan Ben muhtemelen hepsinden fazla okumuştur. Anlaşıldı, Dickens koleksiyonu ona gidecek.

Geri kalan kitaplara gelince, elden çıkarmak bile güç. Fotoğrafçı oğlumuz Reid sanat kitaplarını ister mi acaba? Psikolog oğlumuz Victor, Irv'ün terapi kitaplarını ister mi? Almanca kitaplarımı ya da kadın araştırmalarımı isteyen çıkar mı? Neyse ki Stanford Fransızca Departmanı'nda çalışan dostum Marie-Pierre Ulloa geniş Fransızca kitap koleksiyonumu almayı teklif etti. Alım satım yapan birkaç aracı evimize gelerek para edecek kitaplar arasından seçim yapacaklar ama onun dışında kıymetli kitaplarımız muhtemelen sağa sola dağılacak.

Şimdilik kitaplar hâlâ evimizde ve Irv'ün ofisinde duruyor. Hayatımızın son döneminde tanıdık objelerin arasında hareket etmek çok rahatlatıcı. Evimizde kalabildiğimiz ve yaşlılara özel bir ortak yaşam merkezine ya da bakımevine ancak son çare olarak taşınacağımız için şükrediyoruz.

BEŞİNCİ BÖLÜM

EMEKLİLİK: KESİN KARAR ANI

Birkaç yıldır emekliliğe tedbirle, usul usul yaklaşıyor ve onu küçük dozlarda deniyorum. Psikoterapi bütün hayatımın en önemli çalışması oldu ve ondan vazgeçme düşüncesi bana acı veriyor. Emekliliğe doğru ilk adımımı, birkaç sene önce bütün yeni hastalarımı ilk seansımızda onları sadece bir sene boyunca kabul edeceğim konusunda bilgilendirerek attım.

Terapistlikten emekli olmaktan nefret etmemin birçok nedeni var. Her şeyden önce başka insanlara yardımcı olmaktan büyük keyif alıyorum ve hayatımın bu evresinde işimde çok iyileştim. Bir diğer neden ise, bunu biraz utanarak söylüyorum ama danışanlarımdan hikâye dinlemeyi özleyeceğim. Hikâyelere karşı doyurulamayan bir susuzluğum var; hele öğretimde ve yazdıklarımda kullanabildiğim hikâyelere. Çocukluğumdan beri hikâyelere âşığım ve tıp fakültesindeki senelerim dışında, hiç aksatmadan kitap okuyarak uyumuşumdur. Joyce, Nabokov ve Banville gibi tarz sahibi büyük yazarlar beni büyülese de

gerçek anlamda hayranlık beslediklerim Dickens, Trollope, Hardy, Çehov, Murakami, Dostoyevski, Auster, McEwan gibi detaycı ve eksiksiz hikâye anlatıcılarıdır.

İzin verin, size terapistlikten emekli olma zamanımın geldiğini öğrendiğim o anın hikâyesini anlatayım.

Birkaç hafta önce, 4 Temmuz günü, saat 16.00'ya birkaç dakika kala yakındaki bir semt parkında düzenlenen şenlikten eve döndüm ve bir saatimi e-postaları yanıtlamaya ayırma niyetiyle ofisime girdim. Masama oturmamla kapımın tıklatılması bir oldu. Kapıyı açınca karşımda orta yaşlı, çekici bir kadın buldum.

"Merhaba," dedim. "Adım Irv Yalom. Beni mi arıyordunuz?"

"Adım Emily. İskoçyalı bir psikoterapistim ve bugün saat 16.00'da sizinle randevum var."

Tadım kaçtı. Ah, hayır, hafızam beni bir kez daha yüzüstü bırakmıştı.

"Lütfen, içeri buyurun," dedim rahat görünmeye çalışarak. "Programımı kontrol edeyim." Randevu defterimi açtım ve saat 16.00'nın karşısında büyük harflerle "Emily A." yazdığını görünce şaşırıp kaldım. Bu sabah programıma bakmak aklıma bile gelmemişti. Aklım başımda olsa, 4 Temmuz gününde birine randevu vermezdim. Ailemin geri kalanı hâlâ bahsettiğim parktaki şenlikteydi ve erken dönmem ve söz konusu kişi kapıya geldiğinde ofiste olmam tamamen şans eseriydi.

"Çok üzgünüm Emily ama bugün resmî tatil ve ben programıma bakmadım bile. Çok uzak yoldan mı geldiniz?"

"Hayli uzaktan geldim. Ama eşimin iş gereği Los Angeles'ta olması gerekiyordu ve dünyanın bu kısmına zaten gelecektim."

Bu beni biraz rahatlatmıştı. En azından ta İskoçya'dan onca yolu sadece onu hatırlamaya bile zahmet etmeyen biriyle

seans yapmak için gelmemişti. Ona kendini rahat hissettirmeye çalıştım. Bir sandalye işaret ettim. "Lütfen oturun Emily. Boşluk yaratıp sizi şimdi kabul edebilirim. Ama lütfen bana birkaç dakika izin verin. Aileme rahatsız edilmemem gerektiğini bildirmeliyim."

Birkaç yüz metre uzaktaki evimize gittim ve Marilyn'e beklenmedik randevumu haber veren bir not bıraktım, işitme cihazımı aldım (sık kullanmam ama Emily alçak sesle konuşuyordu) ve ofisime döndüm. Masama otururken bilgisayarımı açtım.

"Emily, başlamaya neredeyse hazırım ama önce bana yazdığınız e-postayı tekrar okumak için birkaç dakikaya ihtiyacım olacak." Bilgisayarımda Emily'nin e-postasını bulmak için sonuçsuz bir şekilde çabalarken, yüksek sesle ağlamaya başladı. Ona doğru dönünce çantasından çıkardığı katlı bir kâğıdı bana uzattı.

"Aradığınız e-posta bu. Yanımda getirdim çünkü beş yıl önce son karşılaşmamızda da e-postamı bulamamıştınız." Daha yüksek sesle ağlamaya devam etti.

E-postanın ilk cümlesini okudum. "Son on yıl içinde iki kez daha (toplam dört seans) bir araya geldik, bana büyük yardımınız dokundu ve..." Daha fazla okuyamadım çünkü Emily artık haykırırcasına ağlıyor ve durmadan, "Ben görünmezim. Görünmezim," diyordu. "Dört kez bir araya geldik ve beni tanımıyorsunuz bile."

Şaşkınlık içinde notu elimden bırakıp ona döndüm. Yüzünden yaşlar süzülüyordu. Çantasında bir kâğıt mendil aradı, bulamadı ve sonra koltuğunun yakınındaki bir sehpada duran kâğıt mendil kutusuna uzandı ama gelin görün ki o da boştu. Lavaboya gidip ona tuvalet kâğıdı rulosunda kalan son parçaları getirmek zorunda kaldım. Daha fazlasına ihtiyacının olmaması için dua ediyordum.

Kısa bir süre konuşmadan otururken gerçek kafama dank etti. Terapistliğe devam etmeye bariz bir şekilde uygun olmadığımı ilk kez gerçekten idrak ettiğim an, o andı. Hafızam çok zayıflamıştı. Bu yüzden profesyonel tavrımı takındım ve bilgisayarımı kapatıp ona döndüm. "Çok üzgünüm Emily. Bu görüşme şu ana kadar gerçek bir kâbus oldu."

Emily kendini toplarken bir süre konuşmadan oturduk ve ne yapmam gerektiğini anladım. "Emily, size birkaç şey söylemek istiyorum. Öncelikle, buraya seansımız hakkında umutlar ve beklentilerle çok uzak yoldan gelmişsiniz ve önümüzdeki bir saati sizinle geçirmeye ve elimden geldiği kadarını sunmaya çok istekliyim. Ama size zaten yeterince sıkıntı yaşattığım için bugünkü seansımız için ücret kabul etmem mümkün olamaz. İkinci olarak, görünmez olma duygunuzu ele almak istiyorum. Lütfen beni dinleyin ve söylemem gerekenleri duyun. *Sizi unutmamın sizinle hiç alakası yok, tamamen benimle alakalı.* Size hayatımın şu andaki haliyle ilgili birkaç şey söylememe izin verin."

Emily'nin ağlaması kesildi ve gözlerini kurulayıp koltuğunda öne eğilerek kulak kesildi.

"Öncelikle altmış beş yıldan uzun süredir evli olduğum eşim kanser hastası ve son derece nahoş bir kemoterapi sürecinden geçiyor. Bu olay beni fazlasıyla sarstı ve işime odaklanma becerim zarar gördü. Ayrıca yakın zamanda hafızamın, terapist olarak çalışmaya devam edip etmemeyi sorgulamamı gerektirecek kadar zayıfladığını da eklemeliyim."

Bunu söylerken kendimden son derece şüpheliydim. Aslında, meselenin ben değil, karımın hastalığının yarattığı stres olduğunu söylüyordum. Kendimden utandım. Hafızamın karım hastalanmadan önce zayıflamaya başladığını biliyordum. Birkaç ay önce bir meslektaşımla yürüyüş yaparken onunla hafızamla ilgili kaygılarımı paylaştığımı hatırlıyorum.

Sabah temizliğimi yaparken, tıraş olduktan sonra dişlerimi fırçalayıp fırçalamadığımı tamamen unutmuştum. Diş fırçamı zaten kullandığımı ancak ıslak olduğunu fark edince anladım. Meslektaşımın (tercih edeceğimden daha kaba bir tavırla), "Irv, yaşanan şey, senin olayları kaydetmemen," dediğini hatırlıyorum.

Beni can kulağıyla dinleyen Emily, "Doktor Yalom, sizinle konuşmak istediğim şeylerden biri de buydu," dedi. "Ben de benzer kaygılar taşıyorum. Yüzleri tanıma sorunum beni özellikle endişelendiriyor. Alzheimer olma fikri beni dehşete düşürüyor."

Hemen cevap verdim. "Bu konuda içinizi rahatlatayım Emily. Yüz körlüğü ya da prozopagnozi, Alzheimer belirtisi ***değildir***. Kendisi de yüz tanıma sorunu çeken ve bu konuda harika şeyler yazan muhteşem nörolog ve yazar Oliver Sacks'in eserlerini okumak ilginizi çekebilir."

"Bakacağım. Onu tanıyorum, harika bir yazar. ***Karısını Şapka Sanan Adam'a*** bayılmıştım. Kendisi İngiliz'dir, biliyorsunuz."

Başımı onaylar gibi salladım. "Büyük hayranıyım. Birkaç sene önce ölümcül bir hastalıkla boğuşurken ona bir hayran mektubu yazdım ve birkaç hafta sonra, hayat arkadaşından, notumu Oliver Sacks'e ölümünden sadece birkaç gün önce okuduğunu söyleyen bir mektup aldım. Ama size başka bir şey daha söyleyeyim Emily, bu sıkıntıyla ilgili benim de tecrübelerim var. En çok film ya da televizyon izlerken fark ediyorum. Eşime sık sık, "Bu kim?" diye soruyorum. Hatta eşim olmasa birçok filmi izleyemeyeceğimi biliyorum. Bu bozukluk konusunda uzman değilim ve bunu bir nörologla görüşmeniz daha iyi olur ama içiniz rahat olsun, bu erken demans belirtisi ***değil.***"

Böylece seansımız, daha doğrusu samimi sohbetimiz elli dakika boyunca sürdü. Emin olamam ama kendime dair bu kadar çok şey paylaşmamın Emily için çok anlamlı olduğunu hissettim. Kendi açımdan ise, birlikte geçirdiğimiz o bir saati asla unutmayacağım çünkü hayatım boyunca yaptığım işten emekli olma kararımı o bir saatte verdim.

Ertesi gün Emily hâlâ aklımdaydı ve seansımıza hazırlıksız olduğum için ondan tekrar özür diledim ve öyle olmasına rağmen görüşmemizden fayda gördüğünü umduğumu ifade ettim. Emily bir sonraki gün özrümün onu çok duygulandırdığını ve bütün görüşmelerimiz için minnettar olduğunu yazdı. "Geçmişte de beni özellikle duygulandıran, görüşmelerimizin ***arasındaki*** nazik davranışlarınız oldu. Amerikan dolarım olmadığı için beni havaalanına götürecek taksi için otuz dolar borç vermeniz, bir keresinde görüşmemizin sonunda size içtenlikle sarılmama izin vermeniz, son seansımız için ücret almayı reddetmeniz ve şimdi de içten bir özür mektubu... Bunlar terapist - danışan değil iki insan arasındaki anlar ve bende (ve kendi danışanlarımda) çok büyük fark yaratan da yine bu anlar. Bir hata yaptığımızda bile (insan olduğumuz için) hatayı samimiyet ve iyilikle düzeltebileceğimizi bilmek cesaret verici."

Bu mektup için Emily'ye her zaman minnettar kalacağım. Emekli olmamın acısını büyük ölçüde hafifletti.

BÖLÜM ALTI

ENGELLER VE TAZELENEN UMUTLAR

Haziran bizim için genellikle aile kutlamalarının ayıdır: Irv'ün 13 Haziran'daki doğum günü, 21 Haziran'daki Babalar Günü ve 27 Haziran'daki evlilik yıl dönümümüz. Bu haziran özellikle özel olacaktı çünkü evliliğimizin altmış beşinci yılını kutluyoruz! Bu kilometre taşına çok az Amerikalı ulaşabildiği için bu bizi bir çift hakiki tarihî eser kılıyor. İnsanlar artık eskisine göre çok daha ileri yaşlarda evleniyorlar, tabii evlenirlerse. 27 Haziran için bir yıl dönümü kutlaması yemeği planlamıştık ama ben tahminen "daha iyi" hissedene kadar ertelemeye karar verdik.

Geçen ay multipl miyelom hastaları için Stanford'da düzenlenen bir destek grubu toplantısına katıldım ve eve hastalığım konusunda daha proaktif olma kararıyla döndüm. Daha genç hastaların kök hücre ve kemik iliği nakli gibi daha radikal tedavi yöntemlerine soyunmak konusundaki cesaretlerine hayranlık duymakla birlikte, ben o yola girmeye

istekli değilim. Ayrıca şubat ayında geçirdiğim inmeye yol açmış olması muhtemel aşırı ilaç kullanımı ve herkes için aynı şekilde yazılan standart reçeteler de kafamı kurcalıyor.

Ancak son bir aydır aldığım, dozajı düşürülmüş kemoterapi bir işe yaramıyor gibi göründüğü için daha yüksek doza dönmem gerekecek. Bu değişiklik beni korkutuyor çünkü geçmişte yan etkileri çok ağırdı ve kalan kısıtlı zamanımda bu kadar çok eziyet çekmek istemiyorum. Şimdilik 2. seviye Velcade'e (en yüksek dozun bir altı) dönmenin hastalığı yavaşlatmaya yetip yetmeyeceğini görmeye razıyım.

Bu Irv için de çok zor bir dönem oldu. Psikiyatr olmak kimliğinin ayrılmaz bir parçasını oluşturuyordu ve şimdi emekliliğinin gerçekliğiyle baş etmeye çalışıyor. Bir terapist olarak hayatını çok özleyecek ama Irv'ün profesyonel kimliğini korumanın bir yolunu bulacağından eminim. Her gün yığınla e-postaya cevap veriyor, tek seferlik danışmanlık veriyor ve terapist topluluklarına Zoom aracılığıyla hitap ediyor. Her şeyden önemlisi, her zaman bir şeyler yazıyor.

Fiziksel durumu da beni bir o kadar endişelendiriyor. Özellikle evde bastonla, dışarıda yürüteçle dolaşmasını gerektiren denge kaybı. Düşebileceği ve kendine ciddi zarar verebileceği düşüncesi beni korkutuyor.

Ben ve miyelomum, Irv ve denge problemleri, bizi harika bir çift yapıyor.

Hayatın son dansına kalkmış iki yaşlı insan.

Babalar Günü'nde çocuklarımız ve torunlarımız bize verandada Irv'ün en sevdiği yemekleri de içeren muhteşem bir öğle yemeği (patlıcan, patates püresi ve yaban havucu, ızgara piliç, salata ve çikolatalı pasta) hazırladılar. Bizimle ilgilenen

ve güvenebileceğimiz sevgi dolu evlatlarımız olduğu için çok şanslıyız. Pek çok ebeveyn gibi biz de çocuklarımızın biz gittikten sonra da "aile" olarak kalacağını umuyoruz ama elbette bu konuda yapabileceğimiz bir şey olmayacak.

Şimdilik bütün çocuklar ve torunlar iyi durumda. En büyük torunumuz Lily ve eşi Aleida'nın mutlu bir evlilikleri ve işleri var ve yakın zamanda Oakland'da bir ev satın aldılar. Aynı cinsle evliliğin genel olarak kabul gördüğü Bay Area'da yaşadıkları için mutluyum. İkinci torunumuz Alana, Tulane'de tıp fakültesi son sınıfta ve annesi gibi kadın doğum ve jinekoloji alanında kariyer yapmayı planlıyor. Üçüncü torunumuz Lenore Northwestern'da biyoloji alanında yüksek lisansa başlayacak. En büyük erkek torunumuz Jason üniversiteyi Japonya'da okudu ve denizaşırı kalkınma konusunda uzmanlaşmış bir mimarlık firmasında çalışıyor. İkinci erkek torunumuz Desmond, Arkansas'daki Hendrix College'dan matematik ve bilgisayar bilimi diplomasıyla mezun oldu. Büyükanne olarak, profesyonel hayatlarına adım attıklarını görebildiğim için çok mutluyum.

Yine de en küçük üç torunumun büyümelerini izleyemeyeceğimi kabullenmek güç: Ben ile Anisa'nın çocukları 6 yaşındaki Adrian, üç yaşındaki Maya ve 1 yaşındaki Paloma. Adrian'ın ilk yıllarında ikimiz çocuk tekerlemeleri sayesinde çok yakınlaşmıştık. Ben ona tekerlemeleri okumuştum, sonra o ezberleyip canlandırmaya başlamıştı. Onu zihin gözümle Humpty Dumpty gibi yuvarlanırken ya da "Hey Diddle Diddle"daki tabak ve kaşık gibi koşarak kaçarken görebiliyorum. Şimdi artık ömrümle ilgili beklentim çok kısaldığı için Adrian, Maya ve Paloma'nın ergenliklerini göremeyecek olmak beni hüzünlendiriyor. Hafızalarındaki kopuk parçalar dışında beni

tanımayacaklar. Belki Adrian bir çocuk tekerlemesi duyunca beni hatırlar.

—

Bugün Velcade enjeksiyonuna gidiyorum. Elbette beni Irv götürüyor ve her zamanki gibi, sonuna kadar yanımda oturacak. Önce laboratuvarda kanım alınıyor (her zaman etkili ve genellikle acısız bir süreç) ve laboratuvar sonuçları benim boyum ve kilomdaki bir insana göre doğru dozaja ulaşmak için gerekli Velcade miktarını belirliyor. Kişiye özel bu yaklaşım içimi rahatlatıyor, hele ölümün kıyısından döndüğüm inme deneyimimden sonra.

Velcade enjeksiyonu İnfüzyon Merkezi'nde bir hemşire tarafından yapılıyor. Hemşire kadrosu son derece yetkin ve sevecen. Bütün sorularımı yanıtlarken, ısıtılmış battaniyelerle örtülü olmamı ve susuz kalmamam için elma suyu içmemi sağlıyorlar. İğne karın çevresindeki ete yapılıyor ve sadece birkaç saniye sürüyor. Hayatımda ilk kez, karın çevremde fazladan bir et tabakası olmasına memnunum.

Sonrasında Irv'le birlikte öğle yemeği için Stanford Alışveriş Merkezi'ne gidiyoruz. Öğle yemeği sırasında bir şeyden keyif aldığımı fark ediyorum! Umarım bu iyi duygular devam eder.

—

Endişelerimin aksine Velcade enjeksiyonunun artçı etkileri çok ağır olmadı. Velcade enjeksiyonunun tamamen dehşet verici olmaması, tedaviden önce aldığım steroid haplarıyla da alakalı. Daha az kaygılı ve her zamankinden daha neşeli

olmamı sağlıyorlar. Tek dezavantajları gece beni uyutmamaları, bu yüzden güçlü uyku haplarına sığınıyorum.

Bir akşam, komşularımız Lisa ve Herman bize birlikte pizza yemeye geldiler. On sene önce Lisa'ya meme kanseri teşhisi konmuştu ve mastektomi, ışın ve kemoterapi içeren agresif bir tedavinin ardından hastalığı duraklama sürecine çekilmişti. Kemo beyni denen şeyi onun da yaşadığını ve kemoterapinin yanında steroid aldığı günlerde onun da uyumakta güçlük çektiğini duymak biraz içimi rahatlattı. Onun tecrübesi zorlu semptomlarımın "normal" görünmesine ve uzun vadede geçici olabileceklerini düşünmeme yardımcı oldu. Şu anda 65 yaşında olan Lisa, onun ve eşinin örgütsel psikologlar olarak birlikte yürüttükleri işlerinde sergiledikleri enerji ve hayal gücünün seçkinleştirdiği çok iyi bir hayat sürüyor.

Bilgisayarımın başında oturup e-posta yazabiliyorum ve yazmaya geri dönebildim. Ayrıca en az on yıldır belge ve kitap verdiğimiz Stanford arşivleri için materyal seçiyorum. Irv belgelerine ne olduğuna aldırmaz göründüğü için bu işi bana bıraktı. Irv, arşivine bakan birilerinin olacağından şüphe duyduğunu söylediği zaman, ona iki önemli ismin bunu çoktan yaptığını hatırlattım. *Yalom's Cure* filmi için Sabine Gisiger ve Irv'ün yapıtlarını konu alan *Writing the Talking Cure* kitabı için Jeffrey Berman.

Yüreğimde yaşadığımız hayatın ne büyük bir kısmının bizimle birlikte öleceğini fark etmenin daimî sızısıyla, kâğıtlarla dolu bir çekmecenin daha hakkından geldim. Arşivlerdeki belgeler sadece bir varoluşun doğası hakkında ipucu verebilir. Kütüphanelerde titizlikle korunan materyallere hayat vermek araştırmacıya, tarihçiye, biyografi yazarına ya da film yapımcısına düşer. Irv'le birlikte yazdığımız "Suçluluk" ve "Dullar" adlı iki makale gibi, belgelerden bazıları bizim

tarafımızdan bile tamamen unutulmuş. Onları ne zaman ve neden yazmıştık ki? Yayınlandılar mı?

Geçmişimizden bazı parçalar beni gülümsetiyor, mesela yazar Tillie Olsen'ın, kimsenin taklit edemeyeceği minik el yazısıyla kaleme aldığı 1998 tarihli mektup gibi. Tillie, Stanford'da düzenlediğim, Margo Davis'in muhteşem fotoğraflarını da içeren *Women Writers of the West Coast* adlı kitapta kayıt altına alınan bir halka açık röportajlar programına katılmıştı. Tillie hem çok zor hem de müthiş biri olabiliyordu. Bir gün Stanford derslerimden birinde konuşurken etrafına bakmış ve "İmtiyazda hiçbir kötülük yok. Herkes imtiyaz sahibi olmalı," demişti.

Bulduklarımın çoğu atılabilir. Yüz farklı Amerikan mezarlığından toplanmış kayıtları kim ister ki? Yine de o belgeleri kaldırıp atmak bana acı veriyor. Her biri oğlum Reid'le birlikte *The American Resting Place* adlı kitabımız için Amerika'yı turlarken yaptığımız mezarlık ziyaretlerinden birini temsil ediyor. Milyonlarca insan aile üyelerinin kalıntılarının üstüne mezar taşları dikmiştir. Sevdiğiniz bir insanın adını, mümkünse sonsuza dek taşıyacak bir taşın olmasının rahatlatıcı bir yanı var. Kitabımız basılı haliyle yaşadığı için minnettarım.

İnsanın belgelerini ve kâğıtlarını ayıklaması herkes için hayli duygusal bir tecrübe olabilir; hayatını yazın âleminde yaşamış bir insan olarak, zaman zaman iliklerime kadar sarsıldığımı söylemem yanlış olmaz. On sene kadar önce Stanford'daki bir konuşma için yazdığım "Benim İçin Önemli Olan Şeyler" başlıklı belgeyi bulmak beni şoka uğrattı. Konuşmanın içeriği, mevcut kaygılarıma çok yakındı.

> Dün sabah kafamda bir dört yapraklı yonca imgesiyle uyandım. Daha o anda imgenin bugünkü konuşmamla alakalı olduğunu anladım. Rüyalar ve uya-

nırken zihnimde canlanan imgeler, genellikle kendi derinliklerime bakmama aracı olur. Bu seferki kısmen şaşırtıcıydı çünkü yoncanın yapraklarından üçünün temsil ettiği üzere, üç şey hakkında konuşmayı planlamıştım bile ama dördüncü yaprağın neyi temsil ettiğini bilmiyordum.

1. Benim için en önemli şeylerden biri ailem ve yakın arkadaşlarımdır. Bu yönden, dünyadaki hemen hemen herkes gibiyim...
2. Benim için en önemli şeylerden biri işimdir. Artık bir hoca olarak değil, akademik çemberin içindeki ve ötesindeki okuyuculara uzanan bir yazar olarak.
3. Benim için en önemli şeylerden biri, güzelliğin ve gerçeğin bir başka biçimi olan doğadır. Bütün hayatım boyunca doğal dünya benim için bir keyif, avuntu ve ilham kaynağı olmuştur...
4. Ve şimdi yoncanın dördüncü yaprağının neyi temsil ettiğini hatırlıyorum. Dördüncü yaprak, bugün artık "maneviyat" kelimesi altında topladığımız ahlaki dürtü, anlam arayışı, insani bağlar ve doğayla ilişkimizle alakalı.

Herkes için tek bir tarif yok; herkes kendisi için nelerin önemli olduğunu kendisi bulmalı. Ama yol üstünde ipuçları ve tabelalar var. Ben en iyi halimi yazılmış ve yazılmamış pek çok kaynaktan bulmayı öğrendim: İngiliz ve Amerikalı şairlerden, İncil'den, Proust'tan, Maxine Hong Kingston'dan, bir bıldırcın sürüsünün görüntüsünden, bir gül tomurcuğunun açmasından. İçimde, cömert ve sevgi dolu olan anne babamın, öğretmenlerimin ve çalışma arkadaşlarımın anılarını taşıyorum. Ve kalbimde yirmi üçüncü Mezmur'dan bir satır saklıyorum:

"Ömrüm boyunca yalnız iyilik ve sevgi izleyecek beni." Bu söze layık olmaya ve onu bir sonraki nesle aktarmaya gayret ediyorum. Şimdi yeryüzündeki zamanımın sonuna gelirken, kalan günlerimi bu prensiplere uygun yaşamaya çabalıyorum.

Bütün engellere rağmen hayatta olmanın güzel olduğunu hissettiren anlar hâlâ var. Yakın zamanda Stanford ve Marin County'den dostlar akşam yemeğine geldi ve onlarla üç saat geçirebildim. Stanford psikiyatri departmanından David Spiegel ve en çok KQED'deki radyo programı "Forum" ile tanınan Michael Krasny'nin Yahudi fıkraları anlatmakta usta olmasının faydası kesinlikle çok büyük oldu.

Şimdi, hastalığımın bazı nahoş yan etkileri geri dönünce, bu sadık ve kıvrak zekâlı arkadaşlarımızın varlığında ne çok güldüğümü hatırlamaya çalışıyorum. Yakın zamanda sağ gözümde bir arpacık keşfettim. Doktorum sıcak kompres ve antibiyotik damla uygulamamı söyledi; hastalığımla alakalı olduğunu düşünmüyordu. Ama şimdi iki arpacık daha çıktı ve endişelenmeye başladım. Irv internette "arpacık ve multipl miyelom" diye arattı. Tahmin edileceği gibi, arpacıklar Velcade'in yan etkileri arasında yer alıyor.

İç hastalıkları uzmanım ve hematoloğum sıcak kompreslere devam etmemi söylüyor ve ikisi de Velcade'i bırakmaktan bahsetmiyor. Böylece bir kez daha ömür uzatan bir ilaç ile onun nahoş yan etkileri arasında sıkışıp kaldım. Katherine Eban'ın 2019 tarihli kitabı *Bottle of Lies* adlı kitabında bir bilim insanının ifade ettiği gibi, "Bütün ilaçlar zehirlidir. Sadece en kontrollü şartlarda iyi gelirler." Ya da Revlimid (inmeye neden olan kemoterapi ilacı) almamın neden olduğu

felaketten sonra çok iyi anladığım gibi, kemoterapi hayatınızı uzatabilir, tabii önce sizi öldürmezse.

Acaba günün birinde hastalığım gerileyecek mi? Bu yaz son yazım mı olacak?

Vaiz'deki şu cümlelere sığınıyorum. "Her mevsimin bir zamanı var... Doğmanın zamanı var, ölmenin zamanı var."

YEDİNCİ BÖLÜM

YENİDEN GÜNEŞE BAKMAK

Marilyn'le birlikte, onun tedavisinden sorumlu onkoloji hekimi Dr. M. ile önemli bir toplantımız var. Dr. M. söze, kemoterapinin yan etkilerinin Marilyn'in baş edemeyeceği kadar ağır olduğunu kabul ederek ve laboratuvar sonuçlarının daha düşük dozdaki kemoterapinin etkili olmadığını gösterdiğini belirterek başladı. Bu nedenle doğrudan kanser hücrelerine saldıracak haftalık infüzyonlar içeren yeni bir yol, bir immünoglobulin yaklaşımı önerdi. Önemli veriler sundu: Hastaların yüzde 40'ı infüzyon sonucu çoğu güçlü antihistaminik ilaçlarla yatıştırılabilir hatırı sayılır yan etkilere (nefes alma güçlüğü ve kızarıklıklar gibi) maruz kalıyordu. Bu yan etkileri kaldırabilen hastaların üçte ikisi büyük ilerleme kaydediyordu. Marilyn'in bu yaklaşımın faydasının dokunmadığı üçte birlik grupta yer alması durumunda umut olmadığı mesajı beni tedirgin etti.

Marilyn immünoglobulin yaklaşımını onayladı ama sözünü hiçbir zaman sakınmayan biri olarak cesur bir soru sordu: "Bu yol katlanılmaz ya da etkisiz olursa doktor yardımlı

intihar konusunu görüşmek için palyatif bakım uzmanlarıyla görüşmemi uygun buluyor musunuz?"

Dr. M. şaşırdı ve birkaç saniye tereddüt ettikten sonra bize palyatif tıp bölümünün başında bulunan Dr. S.'nin adını verdi. Birkaç gün sonra güven veren, algısı açık ve nazik bir kadın olan Dr. S.'yle görüştük. Bizi departmanının Marilyn'in aldığı ilaçların yan etkilerini hafifletmek konusunda sunabileceği yardımlar konusunda bilgilendirdi. Marilyn sabırla dinledi ama bir süre sonra, "Hayatımı sonlandırmayı isteyecek kadar rahatsız ve sıkıntılı olursam palyatif tıp nasıl bir rol oynayabilir?" diye sordu.

Dr. S. kısa bir tereddüdün ardından, iki doktorun yazılı olarak onaylaması halinde ona hayatına son vermesi konusunda yardımcı olacaklarını belirtti. Bu bilgi Marilyn'i sakinleştirmişe benziyordu ve bu görüşmenin ardından bir aylık yeni immünoglobulin tedavisine başlamayı kabul etti.

Afallamış ve sarsılmış olmama rağmen Marilyn'in konuya doğrudan ve korkusuz yaklaşımına hayran kalmıştım. Seçenekler azalıyordu ve Marilyn'in hayatına son vermesini artık açıkça ve neredeyse gündelik bir konuymuş gibi tartışıyorduk. Görüşmemizden sersemlemiş ve yön duygumu kaybetmiş bir halde ayrıldım.

Marilyn ve ben günün geri kalanını birlikte geçirdik: İlk dürtüm onu gözümün önünden ayırmamak, yakınında kalmak, elini tutmak ve hiç bırakmamak oldu. Ona yetmiş üç sene önce âşık olmuştum ve birkaç ay önce altmış beşinci evlilik yıl dönümümüzü kutlamıştık. Bir başka insana bu kadar çok ve bu kadar uzun süre hayran kalmanın sıradışı olduğunu biliyorum. Ama bugün bile ne zaman odaya girse içim aydınlanıyor. Onun zarafetine, güzelliğine, iyiliğine, bilgeliğine, her şeyine hayranım. Entelektüel eğitimimiz farklı olsa da edebiyat ve dramaya duyduğumuz büyük sevgi ortak

noktamız oldu. Marilyn bilim dünyası dışında da son derece bilgili bir kadındır. Sosyal bilimler hakkında herhangi bir sorun olduğunda beni aydınlatamadığı çok nadirdir. İlişkimiz her zaman sakin olmadı; farklılıklarımız, kavgalarımız, patavatsızlıklarımız hep oldu ama birbirimize karşı her zaman dobra, dürüst olduk ve her zaman ama her zaman ilişkimizi en önde tuttuk.

Hayatlarımızın neredeyse tamamını birlikte geçirdik ama şimdi Marilyn'in multipl miyelom teşhisi beni onsuz bir hayat düşünmeye zorluyor. Hayatımda ilk kez, Marilyn'in ölümü sadece gerçek değil, aynı zamanda çok yakın görünüyor. Onsuz bir dünya düşünmek korkutucu ve aklımdan onunla birlikte ölme fikri geçiyor. Son birkaç aydır bu konuyu en yakın doktor arkadaşlarımla konuşuyorum. İçlerinden biri, kendi eşi de ölecek olsa intiharı düşüneceğini paylaştı. Arkadaşlarımdan bazıları ağır demansla karşı karşıya kaldıklarında intiharı düşüneceklerini belirttiler. Hatta yüksek dozda morfin, bazı antidepresanlar, helyum ve Hemlock Society'nin diğer önerileri gibi yöntemler hakkında bile konuştuk.

Spinoza Problemi romanımda Herman Göring'in Nuremberg'deki son günlerini ve bir şekilde elde ettiği siyanür kapsülünü yutarak cellada nasıl çelme taktığını yazmıştım. Siyanür kapsülleri bütün üst düzey Nazilere dağıtılmıştı ve çoğu (Hitler, Goebbels, Himmler, Bormann) aynı şekilde öldü. Bu olay tam yetmiş beş sene önce yaşandı! Peki ya şimdi? Bugünlerde benzer bir siyanür kapsülü nereden bulunabilir?

Ama çok geçmeden gözümün önünde bariz karanlık sonuçlar canlanmaya başladığı için bu sorulara kafa yormam çok uzun sürmedi. İntiharımın çocuklarımın ve arkadaş ağımızın tamamı üzerindeki etkisi. Ve hastalarımın... Uzun yıllar boyunca eşini kaybetmiş kadın ve erkeklerle bireysel olarak ve grup terapisi aracılığıyla çalıştım ve kendimi, eşlerinin

ölümünü izleyen o eziyet dolu ilk yıl (hatta bazen iki yıl) boyunca onları hayatta tutmaya adadım. Adım adım iyileşip hayata dönmelerini izlemekten defalarca büyük haz duydum. Kendi hayatımı sonlandırmak onların çabalarına, ortak çabalarımıza büyük ihanet olurdu. Acılarını ve sıkıntılarını atlatmalarına yardım etmişken kendim aynı duruma düşünce yan çiziyordum. Hayır, bunu yapamam. Hastalarıma yardım etmek benim hayatımın özünü oluşturuyor ve bu, kutsallığını asla çiğneyemeyeceğim bir şey.

İskoçyalı hastadan sonra terapistlikten emekli olma kararını almamla sonuçlanan görüşmemizin üstünden haftalar geçti. Haftada dört ya da beş kez tek seanslık danışmanlık vermeye devam ediyorum ama artık sürekli hasta kabul etmiyorum. Çok uzun süredir terapistlik yaptığım için bu bana göre çok büyük bir kayıp. İşim olmadan kendimi köksüz hissediyorum ve amaç içeren bir yaşama şekli arıyorum. Hâlâ yazabilirim ve Marilyn'le bu ortak projemiz, sadece onun için değil, benim için de bir hayat iksiri. İlham arayışım sırasında onlarca yıl not aldığım fikirleri içeren "yazım notları" başlıklı eski, büyük bir dosyayı açtım.

Dosya hastalarımla yaptığım terapilerden doğan anlatımlarla dolu. Okudukça genç terapistlere ders olacak bütün bu iyi materyaller karşısında daha da büyüleniyorum. Gizliliği korumak konusunda çok güçlü ilkelerim var. Bu dosyalar sadece benim görebileceğim şekilde korunsa da hastalarımın gerçek adlarını asla kullanmam. Okudukça şaşkınlığım artıyor. Uzun zaman önce tedavi ettiğim bu insanlar kimlerdi? Kimliklerini gizlemek konusunda çok başarılı olmuşum ve şimdi yüzlerini hatırlayamıyorum. Dahası hafızamın yıkılmaz

olduğuna inandığım için daha önceki kitaplarda kullandığım materyalleri elemeyerek durumu daha da kötüleştirmişim. Kendimi seksenlerinin sonunda unutkan bir adam olarak bu dosyayı yeniden okurken hayal edecek öngörüye sahip olsam, "19xx'de ya da 20xx'de şu ve şu kitaplarda kullanıldı" gibi notlar düşerdim. Bu tür notların yokluğunda sinir bozucu bir sorun doğuyor: Hangi danışanların hangi hikâyelerini daha önce yazdım? Ve hangi kitapta? Kendimden intihal yapma tehlikesiyle karşı karşıyayım.

Hiç şüphesiz kendi kitaplarımın bazılarını yeniden okumam gerekiyor: Çok uzun yıllardır hiçbirini okumadım. Eserlerimin durduğu kitap rafına döndüğüm zaman *Güneşe Bakmak - Ölümle Yüzleşmek* kitabımın sarı kapağı gözüme takıldı. Yaklaşık on beş yıl önce, yetmişli yaşlarımın başında yazdığım nispeten yeni bir kitaptı. Kitabın ana tezi ölüm kaygısının, hastalarımızın hayatında genel olarak kabul edildiğinden çok daha büyük bir rol oynadığıydı. Şimdi kendi hayatımın sonuna iyice yaklaşmışken, karım ölümcül bir hastalıkla karşı karşıyayken ve intiharı düşünürken kitabın beni nasıl etkileyeceğini merak ettim. Uzun seneler boyunca ölüm kaygısıyla boğuşan hastalarımı rahatlatmak için mücadele ettim. Şimdi sıra bende: *Güneşe Bakmak - Ölümle Yüzleşmek* bana yardım edebilir mi? Kendi sözcüklerimde teselli bulabilir miyim?

Kitabın baş kısmındaki bir paragrafta, en sevdiğim yazarlardan biri olan Milan Kundera'nın bir sözü gözüme takıldı. "Çoğu insanı ölüm konusunda dehşete düşüren şey geleceğin kaybı değil, geçmişin kaybıdır. Aslında unutma davranışı hayatın içinde her zaman var olan bir ölüm biçimidir." Bu düşünce bana çok anlamlı geldi. Geçmişimden büyük parçaların hafızamdan silindiğini fark ettiğim bir zamanda daha fazla anlam ifade ediyor. Marilyn şaşırtıcı hafızasıyla beni bundan koruyor. Ama ona ulaşamadığım

anlarda, hafızamdaki delikler beni sersemletiyor. O öldüğü zaman, geçmişimin büyük kısmının da onunla öleceğini fark ediyorum. Birkaç gün önce Stanford Üniversitesi arşivlerine konulacak materyallerin üstünden geçerken, 1973 senesinde Stanford'da birlikte verdiğimiz "Hayatta ve Edebiyatta Ölüm" başlıklı dersin müfredatına denk geldim. Dersi yâd etmek istedim ama ona gerçek anlamda eşlik edemedim, zihnimden tamamen silinmişti. Ne dersleri ne de öğrencilerimizin yüzlerini hatırlıyordum.

Bu yüzden evet, Kundera tam üstüne basmış: Unutma davranışı hayatın içinde her zaman var olan bir ölüm biçimidir.

Silinen geçmişimi düşününce içim hüzünle doluyor. Ölen birçok insanın (babamın, annemin, kız kardeşimin, oyun arkadaşlarımın, çok uzun zaman öncesinden dostlarımın ve hastalarımın) anılarına sahip olan tek kişi benim; artık sadece benim sinir sistemimde titrek sinyaller olarak mevcutlar. Onları sadece ben hayatta tutuyorum.

Babamı zihnimde çok net canlandırabiliyorum. Bir pazar sabahı ve her zamanki gibi kırmızı deri kaplı masamızda satranç oynuyoruz. Babam yakışıklı bir adamdı ve uzun, siyah saçlarını ayırmadan arkaya tarardı. Ortaokula başlayana ve annem ile ablam engel olana kadar onun saç stilini taklit ettim. Satranç maçlarımızın çoğunda galip geldiğimi hatırlıyorum ama babamın kazanmama kasten izin verip vermediğinden bugün bile emin değilim. Sevecen yüzünü birkaç saniyeliğine hatırlıyorum. Sonra imgesi siliniyor ve babam unutuluşun karanlığına geri dönüyor. Ben ölünce babamın tamamen yok olacağını düşünmek ne kadar üzücü. Yüzünü hatırlayan kimse kalmayacak. Bu düşünce, tecrübe dünyasının geçiciliği beni ürpertiyor.

Bir keresinde terapistim ve daha sonra dostum olan Rollo May'e babamla satranç oynadığımızı hatırladığımdan bahsetti-

ğimi hatırlıyorum. Rollo *onu da* aynı şekilde canlı tutacağımı umduğunu söylemişti. Kaygının büyük kısmının unutulma korkusundan kaynaklandığını ve *"hiçlikle ilgili kaygının bir şeyle ilgili kaygıya dönüşmeye çalıştığını"* söylemişti. Başka bir deyişle, hiçlikle ilgili kaygı kendini süratle elle tutulur, somut bir şeye iliştiriyordu.

Okuyucularımın bana e-posta göndererek kitaplarımın onları ne kadar duygulandırdığını ve etkilediğini söylemelerinden büyük memnuniyet duyuyorum. Bununla birlikte, zihnimde her şeyin, bütün anıların ve etkilerin geçici olduğu bilgisi pusuda bekliyor. Bir nesil, bilemediniz iki nesil sonra kitaplarımı kimse okumayacak ya da kimsenin aklına gelmeyeceğim. Şüphesiz, kimsenin somut bir varlık olarak benimle anıları olmayacak. Bunu bilmemek, varoluşun yavaş yavaş silindiğini kabul etmemek, kendini kandırmaktan başka bir şey değildir.

Güneşe Bakmak - Ölümle Yüzleşmek'in ilk bölümlerinden biri "uyanma deneyimine" (kişiyi ölümlülüğe uyandıran bir deneyime) değiniyor. Dickens'ın *Noel Şarkısı* romanında, "Gelecek Noel" hayaletinin göründüğü Scrooge'u uzun uzun yazmıştım. Hayalet, Scrooge'a ölümünün ve ölümünü takiben onu tanıyan herkesin verdiği ilgisiz tepkilerin bir ön gösterimini sunar. Bencil ve tek benci bir yaşam sürdüğüne uyanan Scrooge çok büyük ve olumlu bir kişilik dönüşümü yaşar. Yine çok bilinen bir diğer uyanma deneyimi de Tolstoy'un ölüm döşeğindeyken çok kötü yaşadığı için, çok kötü öldüğünü fark eden İvan İlyiç'inin başına gelir. Hayatının son günlerinde de olsa bu bilgiyi kabullenmek İlyiç'te çok büyük bir dönüşüme sebep olur.

Pek çok hastamın hayatında bu tür yaşam deneyimlerinin etkilerine tanık oldum. Ama bizzat böyle çarpıcı bir uyanma deneyimi yaşadığımdan emin değilim. Yaşadıysam bile hafızamdan silinmiş. Tıp eğitimi alırken, ilgilendiğim bir hastanın öldüğünü hatırlamıyorum. Ya da benim veya yakın arkadaşlarımdan birinin ölümün kıyısından döndüğünü. Buna rağmen ölümü, kendi ölümümü sık sık ve çok fazla düşünmüş ve endişelerimin evrensel olduğu sonucuna varmışımdır.

1957'de psikoterapinin ömür boyu yapacağım iş olduğuna karar verip Johns Hopkins'te psikiyatri uzmanlığı eğitimime başladığım zaman psikoanalitik düşünceyle ilk kez karşı karşıya geldiğimde, alanın özellikle ölümlülükle ilgili daha derin mevzulara ilgisizliği nedeniyle hayal kırıklığına uğramış ve şaşırmıştım. Uzmanlık eğitimimin ilk senesinde, Rollo May'in yeni çıkan kitabı *Existence* çok ilgimi çekmişti. Baştan sonra kadar hevesle okumuş ve pek çok varoluşçu filozofun çalışmalarının benim alanımla fazlasıyla alakalı olduğunu anlamıştım. Felsefe eğitimi almamın zaruri olduğu sonucuna varmıştım ve uzmanlık eğitimimin ikinci yılı boyunca büyük bir gayretle Baltimore'un hastaneye ve konutumuza göre karşı ucunda kalan Hopkins lisans kampüsünde, haftada üç akşam toplanan Batı felsefesi konulu bir yıllık bir lisans kursuna katılmıştım. Bu kurs felsefeye olan açlığımı derinleştirdi ve bu alanda birçok şey okudum. Seneler sonra Stanford'a gelince birçok felsefe dersine katıldım ve en sevdiğim iki hocamla, Dagfin Follesdal ve Van Harvey'yle dostluğumuz bugün hâlâ devam ediyor.

Terapist olarak ilk yılımda hastalarımın aktardığı uyanma deneyimlerini not ettim. *Güneşe Bakmak - Ölümle Yüzleşmek*'te, terapilerimiz sırasında eşini kaybeden uzun süreli hastalarımdan birini anlattım. Hasta, kocasının ölümünün

ardından çocuklarını büyüttüğü geniş evden iki odalı küçük bir apartman dairesine taşınmaya karar vermişti. Kocasının ve çocuklarının anılarıyla dolmuş eşyaları elden çıkarmak, yabancıların onları her biriyle ilişkili hikâyelerden habersiz kullanacağı düşüncesiyle, ona uzun süre acı verdi. Ona olağanüstü yakın hissettiğimi hatırlıyorum. Kendimi onun yerine koymuştum. Stanford'da hoca olan eşini tanırdım ve birlikte geçirdikleri hayatın anılarından ayrılmak zorunda kalınca hissettiği acıyı hissedebilmiştim.

Ölümle yüzleşmeyi psikoterapiye katma yollarını Stanford'da öğretim üyesiyken keşfetmeye başladım. Ölümcül hastalığı olan birçok hastayı tedavi ediyordum ve bu durumdaki bireyler için bir terapi grubu kurmayı düşünmeye başlamıştım. Hiç unutmayacağım bir gün, metastatik kanser hastası olan Katie W. adında hayli dikkat çekici bir kadın ofisime girdi ve Amerikan Kanser Derneği'ndeki bağlantıları aracılığıyla, birlikte metastatik kanser nedeniyle ölmek üzere olan hastalar için bir terapi grubu programı örgütledik. Ben ve birçok öğrenci ile meslektaşım uzun seneler boyunca, bu tür gruplara öncü olduk. Bugün bu gruplar hayli yaygın ancak 1970'te, bildiğim kadarıyla, bizimki bu anlamda kurulan ilk gruptu. Ölümle ilk unutulmaz yüzleşmelerimi gruptaki üyelerin kanser nedeniyle tek tek hayatlarını kaybetmeleri üzerine bu grupta yaşadım.

Bu deneyim sürecinde, kendi ölüm kaygım tırmanışa geçince yeniden terapi almaya karar verdim. Büyük bir tesadüf sonucu Rollo May New York'tan California'ya taşınmış ve Stanford'a yaklaşık elli dakikalık bir araba yolculuğu mesafesinde bulunan Tiburon'daki evinde bir ofis açmıştı. Bana çok yardımcı oldu ancak birkaç kez, ölümle ilgili görüşlerimin onu da hırpaladığına inanıyorum. (Benden yirmi iki yaş büyüktü.) Tedavim tamamlandıktan sonra, o ve ben,

eşi Georgia ile Marilyn yakın arkadaş olduk. Seneler sonra Georgia bizi arayıp Rollo'nun ölmek üzere olduğunu haber verdi ve Marilyn ve benden evlerine gelmemizi rica etti. Kocasının ölüm döşeğinin başında nöbet tutan Georgia'ya eşlik etmek için derhâl gittik ve Rollo bizim oraya varmamızdan yaklaşık iki saat sonra hayata veda etti. O akşamın bütün detaylarını capcanlı bir şekilde hatırlamam çok tuhaf. Ölüm, dikkatinizi çekmeyi ve hafızanıza kalıcı bir şekilde kazınmayı çok iyi başarıyor.

Güneşe Bakmak - Ölümle Yüzleşmek'i okumaya devam ederken, her zaman yaşlanmakla ve kaçınılmaz olarak ölümle ilgili farkındalığı artıran okul ve üniversite mezunlar buluşmalarıyla ilgili bir tartışmaya denk geldim. Bu aklıma sadece iki ay önce yaşanan bir olayı getirdi.

Stanford'ın eski psikiyatri bölüm başkanı David Hamburg'un anısına verilen bir öğle yemeğine katılmıştım. David benim için çok değerliydi, bana ilk ve tek akademik pozisyonumu o teklif etmiş ve benim için çok önemli bir akıl hocası ve rol modeli olmuştu. Bu anma yemeğinin bir tür mezunlar buluşması olmasını ve Stanford psikiyatri bölümü kadrosundan eski meslektaş ve dostlarımı görmeyi bekliyordum. Organizasyona büyük bir katılım olmasına rağmen eski psikiyatri bölümünden sadece iki kişi gelmişti. İkisinin de yaşı hayli ileriydi ama ikisi de bölüme benim Stanford'a gelişimden uzun seneler sonra katılmıştı. Ne büyük hayal kırıklığı. Oysa ben departmana benimle birlikte elli yedi sene önce, tıp fakültesi Palo Alto'ya taşındığı zaman katılan bir düzine Jön Türk'le hasret gidermeyi ummuştum. (O güne dek Stanford Tıp Fakültesi, San Francisco'daydı.)

Anma yemeğinde insanlarla bir süre sohbet edip eski meslektaşları sorduktan sonra, benim dışımdaki bütün Jön Türklerin öldüğünü fark ettim. Hâlâ hayatta olan tek kişi bendim! Onları hatırlamaya çalıştım: Pete, Frank, Alberta, Betty, Gig, Ernie, iki David, iki George. Çoğunun yüzü zihnimde canlandı ama isimlerin bazıları silinmişti. Hepimiz kariyerlerinin başında, umut ve hırs dolu, gencecik, ışıl ışıl, gözleri parlayan psikiyatrlardık.

İnkârın gücüne şaşırmamak mümkün değil. Ne kadar yaşlandığımı, eski akran ve arkadaşlarımın hepsinin öldüğünü ve sıranın bana geldiğini sürekli unutuyorum. Gaddar bir yüzleşme beni gerçekliğe geri çekene kadar, kendimi hâlâ o delikanlı halimle özdeşleştiriyorum.

Okumaya devam ederken *Güneşe Bakmak - Ölümle Yüzleşmek*'in bir bölümü dikkatimi çekti. Çok sevdiği bir dostunu kaybeden ve ona ket vuran bir ölüm kaygısı geliştiren kederli bir hastamla yaptığım görüşmeyi anlatmışım.

"Ölümü hakkında seni korkutan şey tam olarak ne?" diye sormuşum.

Hasta, "Yapmadığım her şey," demiş.

Bu bana son derece önemli gelmişti ve terapi çalışmalarımın özünü oluşturmuştu. Senelerce ölüm kaygısı ve yaşanmamış hayat hissi arasında pozitif bağıntı olduğuna inandım. Başka bir deyişle, hayatınızı ne kadar yaşamazsanız ölüm kaygınız o kadar artıyordu.

Bizi ölümlülükle, sevdiğimiz kişinin ölümü kadar şiddetli bir şekilde yüzleştiren şey çok azdır. *Güneşe Bakmak - Ölümle Yüzleşmek*'in ilk bölümlerinden birinde bir hastanın, kocasının ölümünden birkaç gün sonra gördüğü korkunç kâbusu

anlatmışım. "Derme çatma yazlık bir kulübenin verandasındayım ve ön kapının birkaç adı ötesinde kocaman ağzıyla bekleyen korkunç bir canavar var. Bir kurban vererek canavarı yatıştırmak istiyorum ve kırmızı ekoseli, içi doldurulmuş bir hayvanı kapıdan ona atıyorum. Canavar yemi yutuyor ama orada durmaya devam ediyor. Gözleri üzerime sabitlenmiş." Rüyanın anlamı son derece berraktı. Kocası kırmızı kareli pijamasıyla ölmüştü ve rüya, hastama ölümün açgözlü olduğunu anlatıyordu: Kocasının ölümünün yetersiz olduğunu. Kendisinin de canavara yem olacağını.

Karımın hastalığı muhtemelen benden önce öleceği anlamına geliyor. Ama benim sıram da çok yakında gelecek. Tuhaf bir şekilde, kendi ölümüm için hiç korku duymuyorum. Dehşetim, Marilyn'siz bir hayat düşüncesinden kaynaklanıyor. Evet, bir kısmını kendi çalışmalarımın oluşturduğu araştırmalar kederin sonlu olduğunu ve bir yıllık süreci (dört mevsimi, doğum günlerini, ölüm yıldönümlerini, tatilleri, on iki ayın tamamını) atlattığımız zaman, acımızın azalacağını söylüyor, biliyorum. Yıllık döngüyü iki kez yaşadıktan sonra neredeyse hepimiz hayata yeniden katılacağız. Ben de böyle yazdım ama bunun bende aynı şekilde işleyeceğinden şüpheliyim. Marilyn'i 15 yaşımdan beri seviyorum ve onsuz hayata yeniden katılabileceğimi hayal bile edemiyorum. Hayatımı dolu dolu yaşadım. Bütün arzularıma ulaştım. Dört çocuğum ve büyük torunlarım hayata atıldı. Artık bensiz yaşanabilir.

Bir gece, Marilyn'in ölümüyle ilgili bir rüya beni özellikle rahatsız etti. Tek bir detayı hatırlıyorum: Büyük bir gayretle Marilyn'in yanına gömülmekten duyduğum hoşnutsuzluğu ifade ediyordum (uzun zaman önce yan yana iki mezar yeri satın almıştık). Ona daha yakın olmak, aynı tabutta gömülmek istiyordum. Sabah bunu Marilyn'e anlattığım zaman bana bunun mümkün olmadığını söyledi. Seneler önce, o

ve fotoğrafçı oğlumuz Reid kitapları için Amerika'nın her yerindeki mezarlıkları gezmişti. Marilyn onca araştırma arasında iki kişilik bir tabuta hiç rastlamamıştı.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

BU KİMİN ÖLÜMÜ Kİ?

Az önce Irv'ün *Güneşe Bakmak - Ölümle Yüzleşmek*'i yeniden okumasıyla ilgili bölümü gözden geçirdim. Hem duygulandım hem tedirgin oldum. Daha şimdiden yokluğumun yasını tutuyor. İstatistiksel olarak genellikle önce kocalar ölürken, büyük olasılıkla benim önce ölecek olmam ne kadar tuhaf. İngilizce dili bile cinsiyetler arasındaki beklenen farkı ifade ediyor: Dul anlamına gelen ve koca için kullanılan *widower* sözcüğü, yine aynı anlama gelen ve kadın için kullanılan *widow* sözcüğünden türemiş. Oysa alışılmış olan, aynı sözcük cinsiyet katılarak biçimlendirildiğinde kökün eril olmasıdır. Kahraman anlamına gelen *hero/heroine*, şair anlamına gelen *poet/poetess* örneklerinde olduğu gibi. Ancak dul kelimesinde kökün dişi olması, kadınların kocalarından daha uzun süre yaşamasının istatistik açısından daha yaygın olduğunu ifade ediyor.

Irv'ün dul kaldığını hayal bile edemiyorum. Onu tek başına düşünmek beni çok üzüyor ama son sekiz aydır olduğu gibi, kendi fiziksel durumuma odaklıyım. Kemoterapiyle geçen

aylar beni az kalsın öldürecekti ve ikinci ilacın, Velcade'in yıkıcı yan etkileri çok hasar bıraktı. Yeni immünoglobulin rejimim o kadar halsiz düşürmüyor ve zaman zaman, Irv'le, çocuklarımla, torunlarımla ve ziyarete gelen dostlarımla keyifli dakikalar geçirebiliyorum. Ama bu tedavinin etkili olacağını kim bilebilir?

Stanford'daki palyatif bakım bölümünün şefi Dr. S.'yle görüştük. Hayatlarının sonuna gelmiş hastalara yardım etmek gibi çok büyük bir sorumluluğu üstlenmiş, hoş bir kadın. Dr. M. bana immünoglobulin tedavisinin işe yaramadığını söylerse sanırım tercihimi palyatif bakım ve bir süre sonra yardımlı intihardan yana kullanmalıyım. Daha fazla dramatik önleme katlanmak istemiyorum. Ama bu sadece benim kararım mı olacak?

Arkadaşlarımız Helen ve David bize akşam yemeği getirince, onlara halihazırdaki tedavim işe yaramazsa palyatif bakımın ve yardımlı intiharın rahatlatıcı olacağını söyledim.

David hemen, "Vücudunun tek bir oy hakkı var," diye karşı çıktı.

Bu yıl defalarca olduğu gibi, yine ölümümün sadece bana ait olmadığını fark ettim. Onu beni sevenlerle, Irv başta olmak üzere diğer aile üyeleri ve yakın dostlarla da paylaşmalıydım. Arkadaş çevrem benim için her zaman çok değerli olsa da, hastalığımın haberini aldıkları zaman çoğunun sergilediği derin endişe beni çok şaşırtmıştı. Etrafım beni bu denli önemseyen insanlarla çevrili olduğu için ne kadar şanslıydım!

Gelen telefon ve e-posta listesi tek tek cevap veremeyeceğim kadar uzayınca cesur bir adım atarak elli kadar arkadaşıma toplu bir e-posta yazmıştım. Mesaj şöyleydi:

Sevgili dostlarım,

Size ayrı ayrı cevap yazmak yerine, bu toplu mektubu gönderdiğim için lütfen beni affedin. Son altı aydır paylaştığınız cesaret verici sözler için, ziyaretleriniz, kartlarınız, çiçekleriniz, yiyecekler ve diğer şefkat ifadeleriniz için minnettarım. Ailemin ve dostların desteği olmadan buraya kadar gelemezdim.

Çeşitli nedenlerden ötürü, şimdi kemoterapiyi bırakıp immünoglobulin tedavisi denilen ve kemoterapinin yıkıcı yan etkilerine yol açmayan ama belki de daha az etkili olan yeni bir şeye başlıyoruz. İşe yarayıp yaramadığını bir iki ay içinde öğreneceğiz.

Daha iyi olursam ya da olduğum zaman, her birinizle tek tek temasa geçip bir telefon konuşması ya da ziyaret için bir zaman belirlemeyi umuyorum. O zamana kadar, düşüncelerinizin ve bazı durumlarda dualarınızın kalbime iyi geldiğini ve Stanford'ın tıbbi ekibiyle birlikte ömrümü uzatmaya çalışırken ayakta kalmamı sağladığını bilin lütfen.

Hepinize ayrı ayrı sevgilerimi gönderiyorum.
Marilyn

Böyle toplu bir mektup gönderdiğim için biraz tuhaf hissediyorum. Yine de aldığım sayısız cevabı düşününce yaptığıma memnumum: Arkadaşlarım bana hayatta kalmaya çalışmam için ek nedenler veriyor.

Onu her geçen gün tüketen bir hastalığa yakalanan Fransız diplomat arkadaşımı düşünüyorum. Bir keresinde bana ölümden (*la mort*) korkmadığını ama ölmekten (*mourir*) kesinlikle korktuğunu söylemişti. Ben de ölümün kendisinden korkmuyorum ama günlük dozlarla azar azar ölmek çoğu zaman

katlanılmaz bir şey. Aylardır kendimi yaklaşan ölümümün düşüncesine hazırlıyorum. Irv ve ben ölüm konusuna hem ortaklaşa verdiğimiz derslerde hem onun yazılarında onlarca yıldır kafa yorduğumuz için bu fikirle, arkadaşlarımı şaşırtan düzeyde bir sükûnetle yüzleşmeye muktedir görünüyorum. Bazen bu sükûnet aslında endişemi örtbas etme çabası olabilir mi ve o çabanın altında ben de korkuyor olabilir miyim diye merak ediyorum.

Yakın zamanda, gizlediğim ıstırap kuyusu çok canlı bir rüyada taştı. Rüyamda telefonda bir arkadaşımla konuşuyordum ve bana bir önceki gün yetişkin oğlunun öldüğünü söyledi. Çığlık atmaya başladım ve gözyaşları içinde çırpınarak uyandım.

Gerçek hayatta o arkadaşımın oğlu yok.

O zaman kimin ölümüne ağlıyorum? Muhtemelen kendimin.

DOKUZUNCU BÖLÜM

BİTİŞLERLE YÜZLEŞMEK

Marilyn ve ben immünoglobulin terapisi için kliniğe saat 08.00'de vardık. İlaç yavaş akan bir serum aracılığıyla verilirken dokuz saat boyunca yanında oturdum. İlaca güçlü bir tepki vermesi korkusuyla onu dikkatle izledim. Ama rahatının bozulmadığını, ilaca olumsuz bir tepki vermediğini ve klinikte geçirdiğimiz sürenin büyük kısmında uyuyabildiğini görmek beni sevindirdi.

Eve döndüğümüz zaman akşam muhteşem geçti. Paul Scofield'ın rol aldığı eski bir BBC dizisi olan *Martin Chuzzlewit*'in ilk bölümünü seyrettik. İkimiz de Dickens'ı çok severiz (özellikle ben, Marilyn için her zaman Proust önce gelir). Yıllardır ne zaman bir konuşma yapmak için Amerika içinde ya da yurtdışına seyahat etsem, boş vaktimin bir kısmını antika kitapçıları ziyaret ederek geçiririm. Bu ziyaretler sayesinde zaman içinde Dickens'a ait geniş bir ilk baskı koleksiyonu oluşturdum.

Televizyon prodüksiyonunu izlerken inanılmaz kadro karşısında büyülendim. Ancak gelin görün ki aynı anda bu

kadar çok karakterin karşımda belirmesiyle, yüzleri tanıma sorunum yüzünden serseme döndüm. Marilyn kimin kim olduğunu belirtmeden izlemem mümkün değildi. Televizyonu kapattıktan sonra Marilyn oturma odasına gitti ve *Martin Chuzzlewit*'in ilk kısmını getirdi. (Dickens'ın büyük romanlarının hepsi yirmi kısım halinde yayınlanmıştır. Ayda bir bölüm yayınlanırdı ve yeni fasikülü satın almak için can atan büyük kalabalıklara sarı at arabası filolarıyla ulaştırılırdı.)

Marilyn ilk kısmı açtı ve sayfaları canlandırarak yüksek sesle okumaya başladı. Onun boş elini tutarak arkama yaslandım ve sözcüklerin her birini zevkle mırlayarak dinledim. Cennet diye buna denirdi: İnsanın Dickens'ı yüksek sesle okumaktan keyif duyan bir eşinin olması ne büyük bir lütuftu. Benim için sihirli bir andı bu; ergenliğimizden beri bana yaşattığı sayısız benzer ana bir yenisi daha eklenmişti.

Ama bunun ölümlülükle yüzleşmek gibi karanlık bir görev sırasında verilen kısa bir mola olduğunu biliyordum ve ertesi gün *Güneşe Bakmak - Ölümle Yüzleşmek*'in sayfalarında yardım aramaya kaldığım yerden devam ettim ve benim gibi, inançlı olmayan inananlara ölüm kaygısını hafifletecek üç berrak ve güçlü argüman sunan Epikür'den (M.Ö. 341-270) bahsettiğim kısma geldim. İlk argüman ruh ölümlü olduğu ve bedenle birlikte yok olduğu için, ölümden sonra bilincimizin ve dolayısıyla korkacak bir şeyimizin olmadığını söyler. İkincisi, ruh ölümlü olduğu ve ölüm sırasında dağıldığı için korkacak bir şeyimizin olmadığını söyler. Dolayısıyla, "Ölümün olduğu yerde ben yokum. Asla algılayamayacağımız bir şeyden korkmak neden?"

Bu iki tez de bariz görünüyor ve insanı bir miktar rahatlatıyor ama beni her zaman en çok cezbeden, Epikür'ün üçüncü tezi oldu. Bu tez, kişinin ölüm sonrası hiçlik halinin, doğum öncesi hiçlik haliyle aynı olduğunu varsayar.

Birkaç sayfa sonra "dalgalanma" tanımıma (kişinin eylem ve düşüncelerinin tıpkı bir göle atılan çakıl taşının yarattığı halkalar gibi dalga dalga başkalarına yayıldığı fikrine) rastladım. Bu düşünce de benim için çok önemli. Danışanlarıma bir şey verdiğim zaman, onların da benim verdiğim şeyi başkalarına aktarmanın bir yolunu bir şekilde bulacaklarını ve dalgalanmanın bu şekilde sürüp gideceğini bilirim. Altmış seneden uzun süre önce psikoterapiye başladığımdan beri bu tema, çalışmamın ayrılmaz bir parçası oldu.

Bugün aşırı düzeyde bir ölüm kaygısı (yani kendi ölümümle ilgili kaygı) taşımıyorum. Asıl ıstırabım Marilyn'i ebediyen kaybetme düşüncesinden kaynaklanıyor. Bazen bir an için, önce ölme ayrıcalığına o sahip olduğu için bozuluyorum. Böylesi çok daha kolay görünüyor.

Yanından hiç ayrılmıyorum. Uykuya dalarken elini tutuyorum. Onunla mümkün olan her şekilde ilgileniyorum. Ve son aylarda, saat başı onu görmek için ofisimden çıkıp otuz beş metre ötedeki eve yürümediğim gün yok denebilir. Kendime, kendi ölümümü düşünme iznini sık sık vermem ama bu kitabın hatırına hayal gücümü özgür bırakacağım. Ben ölümle yüz yüze geldiğim zaman o güne dek her zaman yanımda, erişebileceğim bir mesafede durmuş Marilyn yanı başımda olmayacak. Elimi tutan kimse olmayacak. Evet, dört çocuğum, sekiz torunum ve sayısız dostum benimle zaman geçirecekler ama gelin görün ki onlar yalnızlığımın derinliklerine süzülecek güce sahip olmayacaklar.

Marilyn'in kaybıyla, bütün kaybettiklerimi ve geri kalanları düşünerek baş etmeye çalışıyorum. Marilyn'in ölürken

geçmiş hayatımın büyük kısmını yanında götüreceğinden hiç şüphem yok ve bu düşünce beni sıkıntıya düşürüyor. Elbette Marilyn'siz gittiğim birçok yer oldu (konuşmalar, atölyeler, sayısız dalış gezisi ve Doğu'ya ordu seyahatlerim, Hindistan'daki Vipassana inzivam) ama bu tecrübelerin anılarının büyük kısmı çoktan silindi. Yakın zamanda *Tokyo Hikâyesi* adında bir film izledik ve Marilyn bana Tokyo'ya yaptığımız ve filmde gösterilen binaların ve parkların çoğunu gördüğümüz geziyi hatırlattı. Hiçbirini hatırlamıyordum.

"Hatırlasana," dedi, "üç gün kadar Kurosawa Hastanesi'nde konsültasyon yapmıştın, sonra da Kyoto'yu ziyaret etmiştik?"

Evet, evet, şimdi hepsi hafızamda canlanmaya başladı. Yaptığım konuşmalar, personelin hasta rolünü üstlendiği bir terapi grubu demonstrasyonu ve bizim için verilen o harika partiler. Ama Marilyn olmasa muhtemelen hiçbirini hatırlamazdım. Hâlâ hayattayken yaşamımdan bu kadar çok şeyi kaybetmek gerçekten korkutucu. Marilyn'siz dünyanın dört bir yanındaki şehirlerde bulunan adalar, kumsallar, dostlar ve birlikte çıktığımız seyahatlerin büyük kısmı silinecek ve geriye ağartılmış birkaç anı kalacak.

Güneşe Bakmak - Ölümle Yüzleşmek'e göz atmaya devam ettim ve tamamen unuttuğum bir kısma geldim. Her ikisi de Johns Hopkins'te psikiyatri profesörü olan iki önemli akıl hocamla, John Whitehorn ve Jerome Frank'le son görüşmelerimin anlatıldığı kısım. Stanford'da genç bir öğretim üyesiyken, John Whitehorn'un kızından gelen telefon beni şaşırtmıştı. Bana babasının ciddi bir inme geçirdiğini ve ölmeden önce beni görmek istediğini söylemişti. John Whitehorn'a büyük hayranlık duyuyordum; hocamdı ve profesyonel temasımız da olmuştu. Ama bir kez bile şahsi bir karşılaşmamız olmamıştı. John Whitehorn sert ve resmî duruşlu bir insandı ve ilişkimiz

her zaman Doktor Whitehorn ve Doktor Yalom düzeyinde kalmıştı. Hiç kimsenin, diğer öğretim görevlilerinin, hatta diğer bölümlerin başkanlarının bile ondan ilk adıyla bahsettiğini duymamıştım.

Neden ben? Neden beni, hiçbir samimiyeti olmayan bir öğrenciyi görmek istemişti? Ama beni hatırlaması ve görmek istemesi beni o kadar duygulandırmıştı ki sadece birkaç saat sonra kendimi Baltimore'a giden bir uçakta ve ardından doğruca hastaneye giden bir takside bulmuştum. Odasına girdiğim zaman Dr. Whitehorn beni tanıdı ama gergin ve kafası karışıktı. Durmadan, usul usul, "Çok korkuyorum," diye mırıldanıyordu. Kendimi çaresiz hissettim; yardımımın dokunabilmesini o kadar çok isterdim ki. Ona sarılmayı düşündüm ama John Whitehorn'a kimse sarılmazdı. Sonra oraya varmamdan yirmi dakika sonra bilinci kapandı. Üzüntü içinde hastaneden ayrıldım. Bir açıdan onun için bir anlam ifade ettiğim sonucuna vardım, belki II. Dünya Savaşı sırasında ölen oğlunun yerine koymuştu beni. Oğlunun Ardenler Taarruzu sırasında öldüğünü anlatırken yüzüne yansıyan dokunaklı ifadeyi hatırlıyordum. Sonra, "O lanet olası kıyma makinesi," diye eklemişti.

Johns Hopkins'teki başlıca akıl hocam olan Jerome Frank'e son ziyaretim ise son derece farklıydı. Jerry Frank hayatının son aylarını ağır bir demansla geçirdi ve onu Balitomore'daki bir bakımevinde ziyaret ettim. Onu oturmuş pencereden dışarı bakarken gördüm ve yanına oturmak için bir sandalye çektim. Hoş, nazik bir adamdı ve varlığından her zaman keyif duymuştum. Ona hayatının nasıl olduğunu sordum. "Her gün yeni bir gün," diye yanıtladı. "Uyanıyorum ve *foşşş*." Elini alnından geçirdi. "Dün tamamen kayıp. Ama bu koltukta oturup hayatın geçmesini izliyorum. O kadar kötü değil Irv. O kadar kötü değil."

Bu beni derinden etkiledi. Oldum olası demanstan, ölümden daha çok korkmuşumdur. Ama şimdi Jerry Frank'in, "O kadar kötü değil Irv," demesi beni irkiltmiş ve duygulandırmıştı. Eski akıl hocam bana, "Irv, sen olarak sadece bir hayatın var. 'Bilinç' denen bu müthiş fenomenin her zerresinin tadını çıkar ve kendini bir zamanlar sahip oldukların için duyduğun pişmanlıkta boğma!" demişti. Sözleri bende büyük etki yaratmış ve demans korkumu yatıştırmıştı.

Güneşe Bakmak - Ölümle Yüzleşmek'ten bir diğer pasaj daha imdadıma yetişti. "Aşk Mutluluğu" denen bir bölümde, insanın gözlerinin aşktan kör olmasının, diğer bütün kaygıları nasıl ortadan kaldırdığından bahsediyorum. Gergin bir çocuğun annesinin kucağına çıktığı anda, bütün kaygılarının buharlaşmasıyla nasıl hızla yatıştığını düşünün. Ben bunu, "yalnız 'ben'in 'biz'de çözünmesi" olarak tarif etmişim. Yalnızlık acısının buharlaşması olarak. Bu şimdi bana çok anlamlı geliyor. Neredeyse bütün ömrüm boyunca Marilyn'e âşık olmak beni tecrit halinin derin yalnızlığını tecrübe etmekten korudu ve hâlihazırdaki acımın büyük bir kısmı, beklenen yalnızlıktan kaynaklanıyor.

Marilyn'in ölümünden sonraki hayatımı hayal ediyorum ve gözümde kocaman, bomboş evimde geçecek bitmek bilmeyen geceler canlanıyor. Birçok arkadaşım, çocuğum ve torunum, hatta bir torunumun çocuğu, ilgili, nazik komşularım var ama onlarda Marilyn'in sihri eksik. Böyle temel bir yalnızlığa katlanma görevi sarsıcı görünüyor. Sonra yine Jerry Frank'in sözlerinde teselli buluyorum. "Bu koltukta oturup hayatın geçmesini izliyorum. O kadar kötü değil Irv."

ONUNCU BÖLÜM

DOKTOR YARDIMLI İNTİHARI DÜŞÜNÜRKEN

Stanford Hastanesi'ne üçüncü immünoglobulin tedavimi almaya gittim. Irv saat 11.00'de benimle geldi ve öğle yemeği ve istirahat için mola verdiği bir iki saat dışında, saat 17.00'ye kadar yanımda kaldı. Onun yokluğunda arkadaşım Vida benimle oturdu ve beni rahatlattı. Hastalığım süresince benimle çok ilgilendi; sık sık ziyaretime geliyor, midemi zorlamayan lezzetli yiyecekler getiriyor. Bugün de tavuk, pilav ve pişmiş havuç getirmiş.

İşin tuhaf tarafı, hastanede geçirdiğim gün, herhangi bir yan etki eşlik etmediği için haftanın en kolay günlerinden biri oluyor. Personel şaşmaz bir şekilde nazik, bilgili ve becerikli. Rahat bir yatakta uzanıyorum ve vücuduma yavaş yavaş akan bir ilaç dozu alıyorum. Hastaneden çıkarken, muhtemelen serum başlamadan önce verilen steroidler sayesinde kendimi dinlenmiş ve keyifli hissediyorum.

Hastaneden çıkarken, "en küçüğümüz" Ben'in tam elli sene önce, bu hastanenin başka bir kanadında doğduğunu hatırlayıp duygulandım. Yarın o, karısı Anisa ve üç çocukları Ben'in ellinci yaş gününü bizimle kutlamak için bize gelecekler. Irv'ün ve benim çalışma odalarımıza ekstra yataklar hazırladık ve ben de torunlarıma ölmek üzere olan yaşlı bir kadın gibi görünmemek için elimden geleni yapacağım.

Ben'in ailesi hafta sonunu bizimle geçirdi. Cumartesi günü, Ben'in doğum günü için yakındaki parkta bir parti verdik. Davetiyeler sadece bir hafta önce dağıtılmış olmasına rağmen arkadaşlarının çoğu oradaydı. Birkaç tanesi Ben'i ilkokuldan tanıyordu, diğerleri lise ile üniversiteden ve aralarında Sierralar'daki Camp Tawonga'da geçirdiği yazlardan tanıdıkları da vardı. Şimdi orta yaşlı olan bu "çocukları" eşleri ve bebeklik ile ergenlik arasında değişen çocuklarıyla görmek büyük zevkti. Ben her zaman büyük bir arkadaşlık kapasitesine sahipti ve arkadaşlarıyla birbirlerine bağlılıklarını koruduklarını görmek beni çok sevindirdi.

Elbette bana en çok zevk veren, Ben ve Ani'nin çocuklarıyla zaman geçirmek oldu. Altı yaşındaki Adrian, üç yaşındaki Maya ve bir yaşındaki Paloma. Küçük kızlar gerçekten daha şirin olamazlar ve Adrian'da da bir şey için tutturmadığı zamanlarda şeytan tüyü var. Annesinden aldığı arası açık mavi gözleri, açık renk saçları ve bir meleği anımsatan yüzüyle son derece güzel olma avantajına ya da belki de dezavantajına sahip. Üstüne üstlük çok zeki ve kendini çok güzel ifade ediyor. Ama bir şey için tutturduğu anda, kelimenin tam anlamıyla canavara dönüşüyor. Annesi ve babasının ona gösterdiği sabrı ve en iyi psikiyatr tavsiyeleriyle desteklenen bu nahoş tavırlarını büyüdükçe aşacağı inancını şaşkınlıkla izliyorum. Gitmeden önce Adrian beni öperek vedalaştı ve "Sanırım Şükran Günü'nde görüşeceğiz," dedi. İçin için Şük-

ran Günü'nde kim bilir ne durumda olacağımı düşündüm. Burada olacağımdan bile emin değilim.

Gittikleri gün, muhtemelen Ben'in partisinde kendime yeme izni verdiğim yiyecekler sebebiyle eski iblislerim mide bulantısı ve ishal geri döndü ve hastalandım. Bu olunca kendimi o kadar mutsuz hissediyorum ki bu dünyadan daha fazla acı çekmeden huzur içinde çıkış yapmaktan başka bir arzum olmuyor. Başka insanlar için endişem hızla dibe iniyor. Sevdiklerimi bir daha göremeyecek olma düşüncesinin yarattığı hüzün de öyle.

Bir süre sonra mide bulantısı ilaçlarıyla fiziksel durumumu kontrol altına aldım ama korkularım geçmedi ve korkutucu bir gündüz uykusu kâbusuyla ifade buldu. Gerçek hayatta meme kanseri birkaç kez nükseden bir meslektaşımla telefondaydım. İkimiz bilgisayarda dosyalarını bulmaya çabaladığım bir projede birlikte çalışıyorduk. Farklı başlıkları tıklayıp durmama rağmen bir türlü bizim projemizle alakalı bir şey bulamıyordum. Bir noktada masaüstümdeki bir simgeyi tıkladım ve dosya yerine, kulakları sağır edecek ve hattın diğer ucundaki meslektaşımın sesini duymamı önleyecek kadar gürültülü bir ses açıldı. Ses gittikçe yükseliyordu ve bir türlü kapatamıyordum. Paniğe kapıldım ve bilgisayarın fişini çekmeye çalıştım ama o bile işe yaramadı. Ses her yerden gelir gibiydi. Evin içinde, "Bana yardım edin, fişleri çekmeme yardım edin," diye haykırarak prizden prize koşuyordum.

Psikiyatr kocamın rüyayı analiz etmesi ve içinde acı verici, zahmetli bir hayatı sonlandırma arzumu görmesi çok sürmedi.

Irv bir kez daha beni haftalık immünoglobulin infüzyonum için hastaneye getirdi. Tedavi öncesi bakımın parçası olarak

aldığım Benadryl'in sonucu olarak, yaptığım uzun şekerleme dâhil her şey çok pürüzsüz ilerledi. Uyandığımda Irv yanımda oturuyordu, bana nasıl hissettiğimi sordu. Onu durumumun sefaletinden sakınmak için genellikle "sorun yok" ya da "idare eder" gibi bir şey söylerdim. Ama bugün yarın Dr. M. ile yapacağımız görüşmenin ışığında, her zamankinden daha dürüst olmaya karar verdim.

"Pekâlâ, gerçeği duymaya hazırsan, uzun süredir hayatta kalmak için çok büyük bir bedel ödediğimi düşünüyorum. Dokuz ay kemoterapi aldım ve şimdi de immünoglobulin tedavisi alıyorum ve vücuduma verdiği hasar beni değiştirdi. Her sabah ve her öğle uykusundan, uyanma fikrinden nefret ederek kalkıyorum. Ölmeme izin verilmesi için daha ne kadar yaşamalıyım?"

"Ama bazen keyif de alıyorsun. Mesela el ele açık havada oturduğumuz ya da akşamları birlikte televizyon seyrettiğimiz zamanlarda."

"Keyif almak... *c'est beaucoup dire.*[4] Mide sorunlarım yüzünden tamamen sefil bir halde değilsem fiziksel durumuma tahammül edebiliyorum ve seninle olmaktan hoşnutluk duyuyorum. Sen hayatta kalmak için ana sebebimsin. Biliyorsun, multipl miyelom teşhisi ilk konduğunda, gülümseyen doktorlar bana hastaların, kemoterapi ve diğer tedavi biçimlerine olumlu tepki vermeleri halinde, bu hastalıkla uzun seneler yaşayabildiklerini söylemişti. Bana ölmekte olduğumu ve tedavilerin vücudumda kalıcı bir hasar bırakacağını söylemediler. Yavaş yavaş bir daha asla aynı olamayacağımı idrak etmeye başladım. Vücudum çökerken ve güçsüz düşerken, ağza alınmayacak kadar sefil günler geçireceğimi... Seni sadece birkaç dakikalığına bedenime yerleştirebilsem, beni anlardın.

---

4 (Fr.) "Abartılı bir söz bu" anlamına gelen ifade. (ç. n.)

Irv uzun süre sessiz kaldı. Sonra, "Hâlâ hayatta olman yeterli değil mi?" dedi. "Gittiğin zaman, sonrasında hiçbir şeyin olmayacak olması? Ve ben seni bırakmaya hazır değilim."

"Irv, geride bıraktığımız dokuz ay boyunca sanırım ben ölümle barıştım. Sonuçta 87 yaşındayım ve harika bir hayatım oldu. 40, 50 ya da 60 yaşında olsam bu bir trajedi olurdu ama şimdi benim için ölüm kaçınılmaz bir gerçeklik. Üç ay sonra da daha uzun süre sonra da ölsem sanırım bu gerçeği kabullenebilirim. Evet, elbette, başta sen olmak üzere sevdiklerimi arkada bırakmak beni üzecektir."

Irv'ün yazdıklarında, şimdi ölüme bakışım üstünde etkili olan iki şey var. İlki, yaşanmamış hayatla ilgili yazdıkları. Ben pişmanlık yaşamadan ölecek şanslılardanım, bu nedenle ölümle yüzleşmem daha kolay olmalı. Hiç şüphesiz, son günlerimi rahat bir ortamda yaşamamı mümkün kılan Irv, çocuklarım, dostlarım, Stanford'lı doktorlar ve maddi imkânlar için minnettarım.

Irv'ün yazdıklarından kafamın içinde dönen bir diğer şey de Nietzsche'nin "Doğru zamanda öl," cümlesi. Şu anda cebelleştiğim şey bu. Ölmek için doğru zaman nedir? Eğer fiziksel açıdan sefalet içinde yaşamak anlamına gelecekse hayatımı uzatmamın bir anlamı var mı? Ya da Dr. M. bize immünoglobulin tedavisinin işe yaramadığını söylerse? Ya başka bir tedavi önerirse? Buna tepkim şu olur: Kendimi palyatif bakım doktorlarına teslim etmeyi ve olabildiğince acısız ölmeme yardım etmelerini seçerim. Ve yardımlı intihar talep ederim.

Bana, yaşama ya da ölme kararının öncelikle bana ait olması gerekiyormuş gibi geliyor. Ve "ölmenin doğru zama-

nı"nın varsayıma dayalı birkaç ay ya da yıllık bir sürenin sonu değil, ne kadar çabuk o kadar iyi olacağı hissine kapılmaya başlıyorum. Hatta kendimi nesnelerden ve insanlardan koparmaya başladım bile. Torunumuz Lily'nin son ziyaretinde ona sevdiğim bir şeyi (oradaki öğrenciliğim sırasında Paris'teki rıhtımlardan birinden satın aldığım Orta Çağ'a ait el yazması bir sayfa) verdim. Alana'ya uzun zaman önce beğendiği özel bir ceketi verdim. Anisa'ya da üstünde minik pırlantalar olan kalp biçiminde gümüş bir kolye hediye ettim. Ona çok yakıştı.

Ama bundan daha önemlisi, kendimi en çok sevdiğim insanlardan birazcık koparmaya gayret ediyorum. Yakın zamanda Ben'in çocuklarını görmek ve iyi olacaklarını hissetmek bana iyi geldi. Ama onlar için ya da ailenin geri kalanı için çok fazla endişelenmek istemiyorum; düşünmem gereken tek kişi Irv. Elbette birçok şey Dr. M.'nin söyleyeceklerine bağlı ama Irv'den ne pahasına olursa olsun hayatta kalmaya değdiği görüşünü paylaşarak bana çok fazla baskı uygulamamasını rica etmem gerekeceğini biliyorum.

ON BİRİNCİ BÖLÜM

PERŞEMBEYE GERGİN BİR GERİ SAYIM

Her çarşamba, damar yoluyla aldığı tedaviyi kaldırabileceğini umarak, uzun saatler boyunca Marilyn'in hastane yatağının başında oturuyorum. İlaca hızlı bir olumsuz bir tepki vermemesi beni hem şaşırttı hem rahatlattı ve çarşambalarımız nispeten huzurlu geçer oldu. Her hafta merkeze geldiğimiz zaman Marilyn'den kan alınıyor ve laboratuvar sonuçları o günün dozajını saptayana kadar bir saat bekliyoruz. Sonra küçük, özel bir odada, ilaç verilmeye başlanıyor ve çok geçmeden Marilyn uykuya dalıyor. Ben dört ila altı saat arası başucunda oturup gazete okuyorum, dizüstü bilgisayarımdan e-postalarımı yanıtlıyorum ve iPad'imden bir roman okuyorum. (Thomas Hardy'nin *Kaybolan Masumiyet*'ine kendimi öylesine kaptırıyorum ki saatlerin nasıl geçtiğini anlamıyorum bile.)

Bu çarşamba günü, Marilyn uyurken Lane Medical Kütüphanesi'ni ziyaret etmeye karar verdim. Psikiyatri dergilerinin yakın zamanda çıkmış sayılarını okumayı umuyordum; utanarak

itiraf ediyorum ki uzun zamandır yapmadığım bir şeydi bu. Stanford Psikiyatri Departmanı'nda öğretim görevlisi olarak çalıştığım kırk yıl boyunca Lane Kütüphanesi'nde çok uzun saatler geçirdiğimi hatırlıyorum. Sayısız tıp dergisinin son sayılarının sergilendiği ve çok sayıda tıp fakültesi öğrencisi, hastane personeli ve öğretim üyeleri tarafından okunduğu geniş okuma salonunu mutlulukla andım.

Kütüphaneye hastane içinden on dakikalık kısa bir yürüyüşle ulaşılabildiğini söylediler. Stanford Tıp Fakültesi'ndeki Lane Kütüphanesi, Stanford Hastanesi'ne bitişikti. Marilyn'le ilgilenen hemşirenin kütüphanenin yolunu kabaca tarif etmesinin ardından yola düştüm. Ama hastanede hiçbir şey aynı değildi. Çok geçmeden kayboldum, sonunda resmî yaka kartı olan bir görevli hastane koridorlarının arasındaki geçitlerde titrek bir şekilde dolaşan bu bastonlu ihtiyara acıdı ve bana kütüphaneye kadar bizzat rehberlik etti. Buna rağmen her koğuşun girişinde, öğretim üyesi kartımı güvenlik görevlilerine göstermem için kontrol noktalarında durmak zorunda kaldık.

Kütüphanede kimliğimi verdikten sonra aşina olduğum okuma odasına kavuşmayı heyecanla bekleyerek içeri girdim. Ama öyle bir kavuşma olmadı; ***okuma odası artık yoktu.***

Okuma odasının yerinde gözlerini bilgisayarlara dikmiş bireylerin doldurduğu masa sıralarıyla karşılaştım. Bir görevli aradım. Eskiden kütüphane kullanıcılarına yardım eden bir sürü görevli olurdu ama odanın uzak ucunda bir bilgisayarın üstüne eğilmiş resmî görünüşlü, asık yüzlü kadından başka kimseyi göremedim.

Yanına gidip sorumu yönelttim: "Beni okuma odasına yönlendirebilir misiniz? Buraya son geldiğimde, ki itiraf ediyorum uzun zaman önceydi, okuma odası birinci katın büyük kısmını kaplıyordu ve düzinelerce derginin son sayıları sergilenirdi. Güncel psikiyatri dergilerini arıyorum."

Kadın afallar gibi oldu ve bana başka bir yüzyıldan gelen bir yaratıkmışım gibi baktı (ki elbette öyleyim). "Burada hiç basılı dergi yok. Hepsi çevrimiçi."

"Yani bana bu kocaman tıp kütüphanesinde güncel psikiyatri dergilerinin tek bir kâğıt kopyasının olmadığını mı söylüyorsunuz?"

Kadın yüzünü şaşkınlıkla buruşturarak bana baktı ve "Belki alt katta bir tane görmüş olabilirim," dedikten sonra dikkatini yeniden bilgisayarına çevirdi.

Alt kata inince bir kez daha bilgisayar ekranlarına eğilmiş bireylerden başka bir şey göremedim. Ancak odanın arka tarafında, eski ciltli dergi yığınları gözüme takıldı. *Journal of the American Psychiatric Association*'ın (*Amerikan Psikiyatri Derneği Dergisi*) olduğu kısmı buldum ama raflar aralarına girilemeyecek kadar yakındı birbirine. Büyük bir keşif yapmam dakikalar sürdü: Raflar hareket ettirilebiliyordu. Yığını arkaya kayacak kadar ittim ve yeterince yer açılınca dar aralığa girip ciltli psikiyatri günlüklerini aramaya koyuldum. O sırada sesleri duydum ve kayan rafların uğursuz hareketini fark ettim. Rafların arasına girerken büyük bir tabela gördüğümü (ama yok saydığımı) hatırladım: GÜVENLİĞİNİZ İÇİN TEKERLEKLERİ KİLİTLEYİN.

Bir anda o tabelanın anlamı kafama dank etti ve arada ezilebileceğimi ve oradan bir an önce çıkmam gerektiğini fark ettim. Rafların arasından telaşla çıktım ve bir başka nazik hastane rehberinin yardımıyla Marilyn'in yanına döndüm. Artık yatağının yanından çok nadir ayrılıyorum.

Çarşamba günleri, Marilyn'in haftalık infüzyonuna dayanmasını kolaylaştırmak ve sonraki kırk sekiz saatte rahat etmesini

sağlamak için ilacına ek olarak steroid veriliyor. Ancak cuma günleri istisnasız mide bulantısı, ishal, titreme ve şiddetli yorgunluk gibi nahoş semptomlar sergiliyor. Bu dört haftalık tedavi çok yavaş ilerledi ve Marilyn ile onkoloji uzmanıyla bir sonraki görüşmemiz dışında hiçbir şeye odaklanamıyorum. Gergin ve mutsuz hissediyorum. Marilyn'in durumu bu kadar iyi idare etmesine hayranlıkla karışık bir hayret duyuyorum. Durumu günden güne değişiyor. Bir keresinde market alışverişinden dönünce, her zamanki yerinden, oturma odasındaki kanepeden bana seslendiğini duydum. Gözle görülür bir şekilde titriyordu. Benden battaniye istedi, derhâl getirdim. İki saat sonra kendini daha iyi hissetmeye başladı ve her zamanki yemeğinden (tavuk çorbası ve elma suyu) biraz yedi.

Perşembe günkü toplantımız yaklaşırken Dr. M.'nin daha önce tam olarak ne söylediği konusunda şüpheye düşüyorum. Aklımda kalan, hastaların üçte birinin bu yeni tedaviyi kaldıramadığı. Elbette iyi haber, Marilyn'in bu engeli aşması. Hatırladığım kadarıyla, Dr. M. ayrıca geri kalan hastalardan üçte ikisinin olumlu sonuç aldığını söylemişti. Ama ya tedaviye cevap vermeyen üçte bir? Onlar hakkında ne demişti? Geriye başka tedavi seçeneği kalmadığını mı ima etmişti? Kendimi Marilyn'in yanında bu soruyu sormaktan alıkoyduğumu hatırlıyorum.

Görüşmemizden iki gün önceki salı akşamı, kaygım büyüdü. Kızım Eve ile meslektaşım ve dostum Dr. David Spiegel'i aradım. Her ikisi de Dr. M.'yle son görüşmemize katılmıştı. Onlara görüşmeden ne hatırladıklarını sordum. Bu tedavinin başarısız olması durumunda başka bir seçenek kalmadığını söylediğini ***hatırlamıyorlardı*** ama Marilyn'in Dr. M'nin sözünü kestiğini ve başka bir tedaviye devam etmeyeceğini ve palyatif bakım talep edeceğini söylediğini hatırlıyorlardı.

Bütün bu meşakkatli süreçte Marilyn dışarıdan bakıldığında sakin, benden çok daha sakin görünüyor ve hastalığıyla ilgili kaygılarımı yatıştırmaya çabalıyor. Ama sürekli doktor yardımlı intihardan bahsediyor. *Kullanılabilir etkili tedaviler varken doktor yardımlı intihar talep edemezsin,* diye düşünüyorum ama onu gerçekle hırpalamak istemiyorum. Bunu kendisi öğrenecek zaten. Ona tecrübe etmeye devam ettiği kıymetli anları hatırlatıyorum. Geçen akşam torunumuz Lenore'yle televizyon uygulamalarında iyi bir Japon filmi ararken ne kadar eğlendiğimizi. El ele tutuştuğumuz kıymetli anları. Sonra ona, "Bu anları düşün," diyorum. "Bu kıymetli bilinç halini yaşayabildiğimiz için ne kadar şanslı olduğumuzu. Ben her dakikasını seviyorum, bir daha deneme şansımız olmayacak. Bunu nasıl kaldırıp atabilirsin ki?"

"Beni dinlemiyorsun," diyor. "Bilinçli olmanın kıymetinin farkındayım ama çoğu zaman ne kadar sefil hissettiğimi sana anlatamıyorum. Sen bunu hiç yaşamadın. Sen olmasaydın bir son vermenin yolunu uzun zaman önce bulmuştum."

Dinliyorum. Haklı mı acaba?

Bu tür mutsuzluklar hissettiğim zamanları düşünüyorum. En beteri, birkaç on yıl önce Bahamalar'dan beni aylarca yatak döşek yatıran bir tropik enfeksiyonla döndüğüm zamandı. En iyi tropik tıp uzmanlarına muayene olmuştum ama hiçbir işe yaramamıştı. Başım sık sık dönüyor, midem bulanıyordu ve haftalarca yataktan çıkamamıştım. Sonunda bir spor salonuna yazılmış, bir antrenörle çalışmaya başlamış ve altı ay süren hastalığın sonunda kendimi iyileşmeye zorlamıştım. Ama bütün o süre boyunca intiharı bir kez bile düşünmemiştim. Bunu Marilyn'e söyledim. Hastalığımın geçeceğine ve hayatın çok değerli olduğuna güvenmiştim. Sonrasında senelerce postural vertigo çekmiştim. Korkunç bir deneyimdi ama bunu bir şekilde atlatmıştım ve senelerdir vertigo yaşamıyordum. Ama

hastalığımı onunkiyle karşılaştırmak çok saçma. Marilyn haklı olabilir, belki de çektiği acının boyutunu hafife alıyorum. Hayatı onun bakış açısından deneyimlemeye çabalamalıyım.

Sonunda Dr. M. ile görüşeceğimiz ve Marilyn'in immünoglobulin tedavisinin işe yarayıp yaramadığını öğreneceğimiz perşembe günü geldi. Düzgün dinleme becerime olan inancımı kaybettiğim için yakın arkadaşlarımız David Spiegel ve eşi Helen Blau'dan bize eşlik etmelerini rica ettim. Görüşme bir hayal kırıklığı oldu; gerekli laboratuvar çalışmasının bir kısmı henüz yapılmamıştı. Bizi Marilyn'in tedaviye verdiği cevap konusunda bilgilendirecek iki markör vardı. Bu markörlerden biri biraz olumluydu ama diğer markör henüz işlenmemişti.

Dr. M.'ye birkaç soru sordum ve immünoglobulinin Marilyn'de işe yarayıp yaramadığını öğrenmeyi umduğumuz bu seansı beklerken çok gerildiğimi belirttim. O bilgiyi o gün için beklerken yanılmış mıydım?

Dr. M. yanılmadığımı ve laboratuvar incelemesi talimatını vermemesinin onun hatası olduğunu ve bunu derhâl yapacağını söyledi. Görüşmemizden sonra kan örneği vermek için laboratuvara gitmeliydik. Dr. M. ertesi gün sonuçla birlikte Marilyn'i arayacağına söz verdi.

"Ve bugünlük son bir soru," dedim. "Bu immünoglobulin yaklaşımı işe yaramazsa başka uygulanabilir seçenek var mı?"

"Birçok seçenek var," dedi Dr. M.

Marilyn'e baktım ve başını hafifçe hayır der gibi salladığını gördüm, mesajı almıştım. *Unut bunu. Buraya kadar. Başka tedavi almayacağım.*

Görüşmemizin sonuna doğru Marilyn birkaç dakika boyunca, kitabım *Güneşe Bakmak - Ölümle Yüzleşmek*'ten

Nietzsche'nin "doğru zamanda ölmek"le ilgili sözünün de aralarında olduğu alıntılar yaparak ölümden neden korkmadığını anlattı. Hayatını yaşayış şekliyle ilgili hiçbir pişmanlığının olmadığını söyledi. Onu dinlerken gurur duydum: Marilyn'den, onun kendini ifade etme becerisinden, duruşundan. Marilyn gibi bir hayat arkadaşım olduğu için olağanüstü şanslı ve kutsanmış bir insandım. Dr. M. de onun sözcüklerinden etkilenmişti ve görüşmemizin sonunda Marilyn'i kucaklayıp onun çok kıymetli biri olduğunu söyledi.

—

Son birkaç haftadır çok rüya gördüğümün farkındayım ama hiçbirini hatırlayamıyorum. Ancak görüşmemizi takip eden gece huzursuz uyudum ve gördüğüm uzun ve korkutucu rüyanın bir bölümünü çok net hatırlıyorum. Elimde büyük bir valizle ıssız bir yolda otostop çekiyorum. Bunun öncesinde nahoş bir olay olmuş ama ben hatırlayamıyorum. Sonra bir araba duruyor, bir adam beni gideceğim yere bırakmak konusunda konuşmak için arabaya yaklaşmamı işaret ediyor. Yüzünde korkutucu, neredeyse şeytani bir şey var. Ona güvenmiyorum ve iPhone'umla çaktırmadan plakasının fotoğrafını çekip bir tanıdığa gönderiyorum. Arabasına binmeyi reddediyorum. Bir süre konuşmadan durduktan sonra, adam sonunda gidiyor. Hatırladığım son şey yol kenarında, karanlıkta tek başına durmam. Hiç araba geçmiyor. Ne yapacağımı ya da nereye gideceğimi bilmiyorum.

Rüyayı incelemek için çabaladıkça her şey daha hızlı siliniyor. Ancak rüyanın başlıca mesajı açık görünüyor: Yalnız, evsiz, korkmuş ve hayatta yolumu kaybetmiş durumdayım ve sonu bekliyorum. İçimdeki rüya yapıcıya şapka çıkarıyorum.

Laboratuvar sonuçlarını ertesi gün, yani cuma günü alamadık. Bu da pazartesiye kadar bekleyeceğimiz anlamına geliyordu. Gerginliğimin huzursuz ettiği Marilyn, olayı Dr. M.'nin laboratuvar sonuçlarını aldığı zaman bizi arayacağını söylediği şeklinde hatırlıyordu. Arkadaşım David Spiegel'le kontrol ettiğim zaman, o da Marilyn'le aynı şekilde hatırladığını belirtti. Dinleme ve olayları hatırlama becerime güvenimi kaybediyorum.

O kadar sabırsızdım ki sonunda Marilyn'e söylemeden, laboratuvar sonuçlarını kontrol etmek için kendi Stanford öğretim görevlisi kimlik bilgilerimle sisteme girdim. Raporun karmaşıklığı sersemleticiydi ama sonuçlar kayda değer bir değişikliğe işaret etmiyormuş gibi göründü bana ve çaresizlik içinde, bunu Marilyn'den gizledim. O gece yine kötü uyudum ve ertesi sabah erken saatte Marilyn, Dr. M.'den sonuçların temkinli sınırlar içinde iyimser olduğunu söyleyen bir e-posta aldı. Dr. M. e-postasına son birkaç hafta içinde olumsuz göstergelerde elle tutulur azalma olduğunu gösteren bir ekran görüntüsü eklemişti.

Laboratuvar sonuçlarını yanlış anlamam bana bir kez daha doktorluk diplomamın eskidiğini hatırlattı. Sadece ismen tıp doktoruydum ve çağdaş tıbbi pratikleri ya da laboratuvar sonuçlarını anlayacak donanımdan yoksundum. Kendimi aksine asla ikna edemezdim.

ON İKİNCİ BÖLÜM

TAM BİR SÜRPRİZ

Kopenhag'dan yeni dönen arkadaşım Ivory'nin ziyaretime gelmesini bekliyordum. Ivory bana sadece Danimarka'da üretilen çok özel bir çikolata vermek istiyordu. Ivory'yi yıllarca ev sahipliğini yaptığım kadın yazarlar toplantılarından tanıyordum. Öğretim yılı süresince toplantılara düzenli olarak katılan ve yazarların eşlerini de dâhil ettiğimiz yaz toplantılarını da kaçırmayan üyelerdendi.

Ivory'nin Irv ve benim için açtığı fındıklı çikolatalardan bir ısırık almak büyük bir keyifti. Şimdi dokuz yaşında olan ilk çocuğuna hamile olduğu zamanlardan tanıdığım bu kadını yeniden görmek bana çok iyi geldi. Ivory çevrimiçi kitaplar üreten ve talep üzerine kâğıt baskılar yapan küçük bir yayınevi işletiyor. (Benim, kadınların Fransız Devrimi'yle ilgili anılarını anlatan, baskısı tükenmişken lise tarih derslerinde yeniden hayat bulan ve hatta bir miktar telif ücreti bile kazandıran *Compelled to Witness* adlı kitabımı yeniden bastı.)

Ivory bana yayıncılık hayallerine kaynak sağlayacak yeni projelerini anlatırken kapı çaldı. Daha hiçbirimiz ön kapıya

gidecek zamanı bulamadan kapı açıldı ve tanıdık bir yüz belirdi. Sonra bir tane daha. Ve bir tane daha. Ve bir anda oturma odam, eski yazarlık salonumun yirmi kadar üyesiyle doldu. *Bouche bée* oldum, tamamen şaşırmış ve hayrete düşmüştüm! Ivory bu toplantıyı ben hiçbir şey anlamadan nasıl ayarlamıştı?

Meğer ben sağlığım nedeniyle toplantıları bırakmak zorunda kaldığımdan beri aylardır insanları örgütlüyormuş. Bu toplu ziyaret genellikle yaz sonu Palto Alto'daki evimizde düzenlediğim toplantının sembolik bir benzeri oldu. Ama hepsi o kadar değildi.

Ivory bana *Marilyn'e Mektuplar* adında çok güzel tasarlanmış bir kitap verdi. Ivory'nin kitabı ortaya çıkarmak için harcadığı büyük çaba, tıpkı salon üyelerini bir araya toplarken harcadığı çaba gibi harikaydı. Kitabın içinde bugün bazıları bizimle olamayan salon üyelerinin yazdığı otuz mektup vardı. Rastgele bir sayfa açtım ve daha o anda çalışmanın, bu kadınların hayatlarında bıraktığım etkiye atfettiği değerle sarsıldım. Mektuplardan biri, "Tanıştığımızdan beri benim için ne kadar önemli olduğunu bilmiyor olabilirsin!" diye başlıyordu. Bir başkası, "Önüme serdiğin dünyaları bilebilsen!" diyordu. Bir üçüncüsü, "Seni tanıdığım için çok ayrıcalıklı ve şanslıyım," yazmıştı.

İnsan bu tür ifadelere nasıl dürüst ve zarif bir karşılık verebilir? Afallamıştım. Ama hissettiğim minnetin yanı sıra, için için böyle bir övgü sağanağını hak etmediğimi hissediyordum. Son birkaç aydır birçok insan mektuplar, çiçekler ve yiyecekler aracılığıyla övgü ve endişelerini iletti bana. Ancak bu grup çok özel: Yarım yüzyıldan uzun süredir hayatımda olan bir grup yazar, profesör, bağımsız bilim insanı, fotoğrafçılar ve sinemacılar. 1966'dan beri tanıdığım Stina Katchadourian mektubuna şöyle başlamış: "Dostum, sırdaşım, akıl hocam,

bilge kadın, eli kalem tutan kadın, her zaman orada olan kadın, benim için bir dayanak, neredeyse akraba, kız kardeş oldun." Bu ve diğer pek çok mektup beni ağlattı ve hepsini tekrar tekrar okumak için saklıyorum.

Marilyn'e Mektuplar, editörlüğünü Ivory Madison'ın, tasarımını Ashley Ingram'ın üstlendiği sınırlı sayıda basılmış bir kitap. Kapakta yaklaşık otuz beş sene önce, çalışma masamda otururken çekilmiş bir fotoğrafım var. Yanlı bir görüş olacak ama bundan daha güzel bir sınırlı sayıda basılmış kitap olmamıştır. Hayatının sonuna yaklaşan bir insan için daha anlamlısının da olmadığı gibi.

Bir saat çok hızlı geçti ve herkesle ayrı ayrı konuştum. Meme kanseri için kemoterapi gören Stanford Hukuk Fakültesi profesörü Barbara Babcock'la oturmak özellikle anlamlıydı. Bana multipl miyelom teşhisi konmadan uzun zaman önce, düzenli aralıklarla restoranlarda ya da hasta olduğu zaman onun evinde buluşurduk. Ancak benim tedavim başladığından beri birbirimizi hiç görmemiştik. Hastalıklarımızla bağlantılı sıkıntıları ve kocalarımızın sevgi dolu desteğini konuştuk.

Beni 1976 yılında eski CROW'da (Kadın Araştırmaları Merkezi) kıdemli araştırmacı ve idareci olarak işe aldığından beri çok sevdiğim dostum ve çalışma arkadaşım lan Myra Strober'ı gördüğüme çok sevindim. Myra olmasa hayatımın ikinci yarısı bambaşka olurdu. Ve sadece birkaç hafta önce geçirdiği kalça ameliyatına ve eşinin ileri düzeydeki Parkinson hastalığına rağmen bugün gelebildiği için minnettarım.

Bu iki kadının, Barbara ve Myra'nın, 1972'de Stanford Hukuk Fakültesi (Barbara) ve Stanford İşletme Fakültesi (Myra) tarafından işe alınan ilk kadınlar olmak gibi bir özellikleri var. İkisi de uzun kariyerleri süresince pek çok kadına akıl hocalığı yaptı ve hem kişisel hem profesyonel tecrübelerini otobiyografilere dönüştürdü.

Tanıdık yüzler arasında bir diğeri de Meg Clayton. Ondan bize yakın zamanda İngilizce olarak basılacak ve on dokuz dile çevrilecek yeni tarihî romanı *The Last Train to London*'dan bahsetmesini rica ettim. Son birkaç yıldır Meg'in hatırı sayılır bir yazara dönüşmesini yakından gözlemleme ayrıcalığına sahip oldum. Meg bana yazdığı mektupta, Jane Kenyon'ın, müteveffa John Felstiner'ın yıllar önce yine bu oturma odasında yüksek sesle okuduğu "Let Evening Come" (Bırak Akşam Olsun) şiirinden alıntı yapmış. Buraya bir parçasını alıntıladığım o şiir, şimdi hayatımın durumuna o kadar uygun düşüyor ki.

Bırak tilki kumlu inine geri dönsün.
Rüzgâr dinsin. Barakanın içi kararsın. Akşam olsun.
Hendekteki şişeye, yulafın içindeki küreğe, ciğerdeki havaya
Akşam dolsun.
Bırak geleceği gibi gelsin, sen sakın korkma.
Tanrı bizi rahatsız bırakmaz, bırak akşam olsun.

Herkes gittikten sonra, uzunca bir süre, bugün yaşadığım sevgi sağanağını düşündüm. Gerçekten arkadaşlarımın söylediği kadar nazik ve cömert miydim? Bu eğer doğruysa, karakterimin büyük kısmını tanıdığım en tatlı, en nazik insan olan annemden almış olmalıydım. Annem herkese nazik davranırdı. Seksenli yaşlarında bile apartman komşularının kapısını çalar, marketten bir ihtiyaçları olup olmadığını sorardı. Daha sonraki dönemde Palo Alto'da, yakınımızdaki bir bakımevine yerleştiği dönemde, onu ziyarete geldiklerinde torunlarına vermek için şeker bulundurmaya dikkat ederdi. Beni doğal olarak sosyal ve "alıcıdan çok verici" olacağım şekilde yetiştirdi. Annem bana sözlerimin ve eylemlerimin bir başka insana ne hissettireceğini kendime peşinen sormayı

öğretti. Elbette her zaman onu örnek almadım. Düşüncesizce ve hatta kasten karşımdaki insana zarar verecek şekilde bencillik ettiğim zamanları hatırlıyorum. Neyse ki bugünkü dostlarım benim sadece daha iyi yönümü gördü.

Ancak bu Pollyanna resmime sürekli gölgesi vuran daha karanlık bir düşünce dizisi var: Hiç şüphesiz bu övgülerin çoğu hastalığımdan ve uzun süre buralarda olmayacağım düşüncesinden ilham alıyor. Belki de bu insanların çoğunu son görüşüm olacak. "Son kez saygılarını sunmak" için mi geldiler? Bu doğruysa bile kabulümdür. Çok güzel bir gündü. İster uzun, ister kısa sürsün, hayatımın sonuna kadar unutmayacağım türden bir gün.

ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YANİ ARTIK BİLİYORSUN

Bize Marilyn'in nihayet iyileşme kaydettiğini düşündüren birtakım laboratuvar bulguları olduğunu söyleyen Dr. M.'yle son görüşmemizden bu yana hayatımızda önemli değişiklikler oldu. Marilyn bana geri döndü. Yakın gelecekte ölmeyecek ve bugün, muhtemelen benden daha uzun yaşayacağından şüphelenmeye başladım. Eski Marilyn'ime kavuştum ve harika birkaç gün geçirdik.

Her zamanki gibi, çarşamba günü infüzyonunu alması için hastanede birkaç saat zaman geçirdik. Bir iki gündür, daha neşeli, daha kendi gibi. Perşembe günleri genellikle iyi hisseder ama bu hafta farklı, her zamankinden daha keyifli. Yeniden hastalanmadan önce tanıdığım ve uzun süredir görmediğim Marilyn oldu.

Cuma günü, kemoterapi infüzyonunundan iki gün sonra, hâlâ akşam yemeği için restorana gidecek kadar iyi hissediyordu. Bu, hastalığı başladığından beri belki üçüncü yemeğe çıkışımız, sonuncusunun üstünden aylar geçti. Her zamanki güvenilir restoranımızı, evimize sadece birkaç blok mesafedeki

Fuki Sushi'yi seçtik. Burada Marilyn'in kolayca sindirebileceği zosui miso çorbası gibi güvenilir yemekler var. Son elli yıldır orada belki beş yüz kez yemek yemişizdir. Bir sene, en sadık müşterileri olduğumuz için bize bir biftek bıçağı seti hediye etmişlerdi.

Ertesi sabah, cumartesi günü, Marilyn yüzünde bir gülümsemeyle uyandı. "Çok canlı bir rüya gördüm. Aylardır, belki de yıllardır gördüğüm en komik rüyaydı."

"Washington DC'deki çocukluk evimdeydim ve yüzünü göremediğim bir erkeği gizlice üst kattaki odama çıkarmıştım. Adam benimle yatağa giriyordu ve sevişmeye başlıyorduk ama sevişmek yerine yatağa işiyordu. Kalkıp çarşafları değiştirmem gerekti. Sonra bir fincan çay yapmak için aşağı indim ve merdivenden çıkarken annemin üst katta, holün diğer ucundaki odasından bir ses ya da hareket duydum. Kapıyı tıklatıp hafifçe araladım. Orada kimi görsem beğenirsin? Annemin yatağında, suratında kocaman bir sırıtışla çıplak bir halde, oğlumuz Ben oturuyordu.

Annem bana baktı ve 'Artık öğrendin!' dedi.

Ben de ona, 'Benim odamda da biri var. Sen de öğrendin,' dedim."

Bu saçma rüyaya ikimiz de kahkahalarla güldük ve bir anlam vermek için uğraştık. Marilyn büyüdüğü evde genç olmanın hayalini kuruyordu. Ama tanımadığı bir adamla, çişini tutamayıp yatağa işeyen bir adamla (yaşlı bir adamın yapacağı bir şey) ilişki yaşıyordu. Sonra çok tatlı ve sevgi dolu bir kadın olan ve yetişkin oğlumuz Ben'le aynı yatakta olan annesiyle tuhaf, komik bir karşılaşma yaşıyordu.

Ensest, zamanda yolculuk, absürt mizah, hayat evreleri ve yaşlanmaya karşı isyan. Hepsi bir arada!

O günün ilerleyen saatlerinde Marilyn bu rüyayı, bir şey konuşurken Ben'i yatakta yanımda otururken görmesinin

tetiklediğini düşündüğünü söyledi. Rüyada gördüğü de aynı gülümsemeydi. Doğal olarak Freud'un anne oğul ensestine değinen Ödipal yorumuna yöneldik; Marilyn sahneyi annesine atfederek farklı bir kılığa büründürmüştü. Yaşlı âşığa gelince, henüz yatağa işemediysem de o muhtemelen bendim.

Marilyn gün boyu o kadar keyifliydi ki beynimin kendini yeniden kalibre ettiğini hissettim. Marilyn'im geri döndü! Ama gelin görün ki bu durum çok sürmedi; ertesi gün öğleden sonra midesi bulanmaya başladı ve kanepeden kalkamayacak kadar bitkin düştü. Bir önceki günkü halinden bir anda geri dönmesi anlaşılmazdı ve kendimi yine çaresiz hissediyordum. Ona, hastalığını ondan alıp mide bulantısını ve yorgunluğu onun yerine taşıyabilmeyi çok istediğimi söyledim ve samimiydim.

Bu büyük dalgalanmalar devam etti. Ertesi gün, kendini yine iyi hissetti ve genel olarak bakıldığında iyileşiyor gibi görünüyordu. Marilyn'in hastalığı diğer her şeyi gölgede bırakmıştı ama şimdi kendi hayatımın akışını düşünecek zamanım olmuştu. Çok az yaşıtım kaldı; en yakın ve en eski dostlarımın ve tanıdıklarımın hepsi öldü. Marilyn dışında derin geçmişimden sadece birkaç arkadaşım hayatta. Benden üç yaş küçük olan ve doğduğu günden beri tanıdığım kuzenim Jay var. Washington, DC'de yaşıyor ve haftada en az dört beş kez telefonlaşıyoruz. Ama ikimiz de seyahat edecek durumda değiliz ve onu bir daha yüz yüze görme ihtimalim çok düşük. Uzmanlığını benimle birlikte Johns Hopkins'te yapan Saul Spiro'yla her hafta telefonda konuşuyorum. Washington eyaletinde yaşıyor ama seyahat edemeyecek kadar hasta. Daha dün *Stanford Report*'ta Stanley Schrier'in öldüğünü okudum. Uzun zaman öncesinden dostum ve komşum olan Stanley, bize Dr. M.'yi tavsiye eden Stanford'lı hematoloji profesörüydü. Vefat ilanına bakınca 90 yaşında, benden iki

yaş büyük olduğunu öğrendim. İki sene daha; bu bana çok olası göründü. Muhtemelen iki yıl daha yaşayacağım. Ama Marilyn yanımda olmazsa o kadar uzun süre kalmak istemem.

Artık emekli bir adamım ve çok sevdiğim işimi bıraktım. Terapilerimi çok özlüyorum. Terapistlikten emekli olalı sadece birkaç ay oldu ve hâlâ her hafta tek seferlik danışmanlık vermek üzere üç ya da dört hastayla görüşüyorum. Ama terapist olarak bir ömürlük mesleğim sona erdi ve bunun yasını tutuyorum. Terapi sürecinin derin mahremiyetini özlüyorum. Şimdi Marilyn'den başka kimse beni en derin ve en karanlık odalarına davet etmiyor.

Kaybımın derinliğini ve boyutunu en iyi nasıl tarif edebileceğimi düşünürken gözümün önünde bir hastamın yüzü canlandı. Zihnimde o kişinin canlanması ne kadar tuhaftı. Onu çok uzun yıllar önce sadece bir kez görmüştüm. Ama sadece birkaç hafta önce, yayınlanmamış eski yazılarımın arasında dolaşırken, onun hakkında yazmaya başladığım bir hikâyenin ilk sayfalarına rastladım:

> Altmış beşinci doğum günümde ağırbaşlı, çekici ve yaşlıca bir kadın olan Phyllis ofisimden içeri girdi. Son derece rahatsız bir tavırla, her an uçup gitmeye hazır bir kuş gibi, koltuğunun ucuna ilişerek oturdu.
>
> "Hoş geldiniz Phyllis. Ben Irv Yalom ve e-postanızdan uyku sorununuz olduğunu ve sık sık kaygı hissettiğinizi biliyorum. Hemen başlayalım mı? Bana biraz daha anlatın."
>
> Ama Phyliss doğrudan konuya giremeyecek kadar tedirgindi. "Birkaç dakikaya ihtiyacım var. Kendimden, sakladığım benden çok sık bahsetmem." Bakışlarıyla ofisimi taradı ve gözleri büyük New York Yankees beyz-

bol oyuncusu Joe DiMaggio'nun duvarda asılı duran imzalı fotoğrafına takıldı.

"Çocukluk kahramanlarımdandı," dedim.

Phyllis'in yüzüne büyük bir gülümseme yayıldı. "Joe DiMaggio, onu tanırım, daha doğrusu bilirim. San Francisco'da, North Beach'te büyüdüm. Yaşadığı yere yakındık ve Marilyn Monroe'yla evlendikleri kilise evimize sadece birkaç blok uzaktaydı."

"Evet, ben de North Beach'te çok vakit geçirdim. DiMaggio'nun restoranında sık sık öğle yemeği yerdim. Sanırım kardeşi Dominic'in restoranıydı. Bugün adı 'Original Joe's' olmuş. Onu hiç beyzbol oynarken izlediniz mi?"

"Sadece televizyonda. Kaleden kaleye koşmasını izlemeye bayılırdım. Büyük bir zarafetle hareket ederdi. Onu birkaç kez Marina bölgesinde yürürken gördüm. Şimdi orada yaşıyor."

Koltuğuna yerleştiğini, biraz rahatladığını fark edince işe koyulmanın zamanı geldiğine karar verdim. "Bana kendinizden bahsedin Phyllis ve sizi bugün buraya beni görmeye getiren şeyden."

"Pekâlâ, 83 yaşındayım ve hayatımın büyük bir kısmını anestezi hemşiresi olarak geçirdim. Yıllar önce emekli oldum. Yalnız yaşıyorum. Hiç evlenmedim. Eminim bunun ciddi bir tecrit hayatı olduğunu düşünüyorsunuzdur. Uzak bir üvey erkek kardeş dışında ailem yok ve çok ciddi uykusuzluk ve yaşıyorum." Bana gülümserken dudakları titredi. Beni uğraştırdığı için özür diler gibiydi.

"Kendiniz hakkında açıkça konuşmanın kolay olmadığını görüyorum Phyllis. Sanırım ilk kez bir terapistle konuşuyorsunuz."

Başını evet der gibi salladı.

"Söylesenize, neden şimdi? Beni şimdi arama kararını almanıza ne yardımcı oldu?"

"Ani bir olay değil. Durum kötüleşmeye devam ediyor. Özellikle uykusuzluk ve yalnızlık."

"Peki neden ben?"

"Pek çok kitabınızı okudum. Size güvenebileceğimi hissettim. Son olarak *Divan*'ı okudum. Esnek ve nazik göründünüz bana; işinizi kısıtlayıcı kurallarla yapmadığınızı hissettim. Daha önemlisi insanları yargılamadığınız hissine kapıldım."

Çokça suçluluk hissettiği çok belliydi. Yumuşak bir sesle, "Haklısınız," dedim. "İnsanları yargılamam. Ben sizin tarafınızdayım. Size yardım etmek için buradayım."

Phyllis kendini bıraktı ve travmalarla geçen çocukluğunu anlatmaya başladı. Babası o üç yaşındayken ortadan kaybolmuştu. Ondan bir daha hiç haber almadığı gibi, annesi de onun adını hiç anmamıştı. Söylediğine göre annesi gaddar, soğuk ve narsist bir kadındı ve annesinin eve getirdiği sayısız erkekten biri onu taciz edince Phyllis 15 yaşında evden kaçmış, bedenini satmış, bir dizi erkekle yaşamış ve sonunda mucize eseri liseyi, yüksekokulu ve hemşirelik okulunu bitirmeyi başarmıştı. Yetişkinlik hayatı boyunca anestezi hemşiresi olarak çalışmıştı.

Koltuğunda arkasına yaslandı, birkaç derin nefes aldı ve "Özet olarak hayatım böyle," diye devam etti. "Şimdi, zor kısmına gelirsek... Birkaç sene önce kız kardeşim benimle temas kurdu ve annemizin son evre akciğer kanseri olduğunu haber verdi. Oksijene bağlı ve koma halinde bir bakımevindeydi. Kız kardeşimin, 'Ölmek üzere,' dediğini hatırlıyorum. 'Son üç gecedir

yanındayım ve artık dayanacak gücüm kalmadı. Lütfen Phyllis, gelip bu akşamı onunla geçirebilir misin? Bilinci kapalı, onunla konuşman bile gerekmeyecek.'"

"Kabul ettim. Kız kardeşimle birkaç yıl önce görüşmeye başlamıştık ve birkaç ayda bir buluşup öğle yemeği yiyorduk. Ricasını kabul ettim ama bunu annem için değil, kız kardeşim için yaptım. Annemi onlarca yıldır görmüyordum ve söylediğim gibi, zerre umurumda değildi ve o gece yanında oturmayı sadece kız kardeşime nefes aldırmak için kabul ettim. Sabaha karşı üçte, dün gibi hatırlıyorum, annemin nefesi düzensizleşti, zorlanmaya başladı ve dudaklarında akciğer ödemine işaret eden köpük oluştu. Bunu birçok hastamda görmüştüm ve son nefesinin geldiğini anladım. Ölmesinin an meselesi olduğundan emindim."

Phyllis başını öne eğdi. Birkaç saniye duraksadıktan sonra başını kaldırdı ve bana bakarak fısıldadı. "Birine söylemek zorundayım, size güvenebilir miyim?"

Başımı evet der gibi salladım.

"Oksijeni kapattım... Son nefesinden hemen önce kapattım."

Bir süre konuşmadan oturduk. Sonra Phyllis, "Acıma mıydı, intikam mı?" dedi. "Kendime sürekli bunu soruyorum."

"Belki de ikisinden de biraz," dedim. "Ya da belki de artık bu soruyu sormaya son vermenin zamanı gelmiştir. Bunu bunca yıl kendinize saklamak kim bilir ne kadar zordu. Nihayet paylaşmak size nasıl geldi?"

"Bunu konuşmak bile ürkütücü."

"Lütfen konuda kalmaya çalışın. Bu yakıcı sır için bana güvendiğiniz için teşekkür ederim. Size neyin yardımı dokunur? Sizi azat edecek ya da bir şekilde

yardımcı olabilecek, bana sorabileceğiniz, benim söyleyebileceğim bir şey var mı?"

"Size katil olmadığımı söylemeye ihtiyaç duyuyorum. Birçok hastanın son anlarında yanında oldum. Hem de çok. Annemin sadece bir nefeslik canı kalmıştı. En çok iki."

"Size ne düşündüğümü söyleyeyim..."

Phyllis hayatı söyleyeceklerime bağlıymış gibi gözlerini bana çevirdi.

"O çaresiz, tacize uğramış, güçsüz küçük kızı ve kadere, başkalarının taleplerine ve kaprislerine karşı savunmasız olan o genç kızı düşünüyorum. Annenizin son anlarına sizin şahit olmanız çok trajik. Ve gücü sahiplenmek zorunda hissetmeniz son derece anlaşılabilir."

Bir saatimizden geriye yirmi dakika kalmış olmasına rağmen Phyllis eşyalarını topladı, ayağa kalktı, çekini masanın üstüne bıraktı ve dudaklarını, "Teşekkürler," der gibi oynatarak ofisimden çıktı. Onu bir daha ne gördüm ne de haberini aldım.

Seneler önce yaşanmış bu karşılaşma, hayatımın bundan sonraki kısmında yokluğunu çekeceğim şeyi temsil ediyor: Temas kurma hissi, güvenilmek, derin ve karanlık anların bir başkasıyla paylaşılması. Ve her şeyden önemlisi, bir başka insana birçok şey sunabilme imkânı. Bu yıllarca yaşam tarzım oldu. Benim için değeri çok büyük. Çok özleyeceğim. Bir bakıcının bana yardımcı olacağı pasif bir hayatla, korkarım bana artık çok uzak olmayan bir hayatla ne büyük bir tezat.

Marilyn azımsanmayacak sayıdaki notlarımın arasından neden bir başkasını değil de bu hikâyeyi seçtiğimi sordu. Ona

aynı cevabı verdim ve hikâyenin, bundan sonra hastalarımla yaşayamayacağım mahrem ve samimi karşılaşmaları temsil ettiğini söyledim. Marilyn bunun birinin nihayet fişi çektiği anla, hayatın sonu meselesiyle alakalı olabileceğini öne sürdü. Belki de haklıdır.

ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÖLÜM FERMANI

Dr. M. dün arayıp immünüglobulin tedavisine daha fazla devam etmemem gerektiğini söyledi. Son laboratuvar sonuçları işe yaramadığını gösteriyor ve tuhaf bir şekilde rahatladığımı söyleyebilirim. Bu yılın başından beri uygulanan ilaçların zehirli artçı etkilerini daha fazla yaşamak zorunda kalmayacağım. Bu hafta ilaçlar her zamankinden kötüydü ve kendime sürekli şu soruyu sordum: "Hayatı uzatmak için böyle bir bedel ödemeye değer mi?"

Elbette hastalığı kendi akışına bıraktığımızda beni hangi acıların bekleyeceğini bilmiyorum. Palyatif tıpla uğraşan insanlar acıyı hafifletmek için mümkün olan her şeyi yapacaklarını söylüyorlar ama ben nasıl olacağını hayal bile etmek istemiyorum. Şimdilik ölümü düşünmek yeter de artar.

87 yaşında ölüm trajedi değil, hele ölen bütün o genç insanları düşününce. Bu hafta gazeteci Cokie Roberts 75 yaşında öldü. Wellesley Seçkin Mezun ödülünü paylaştığımız için onunla aramda özel bir yakınlık olduğunu hissederdim. Portrem onunki ile Hillary Clinton ve Madeleine Albright

gibi daha birçok ünlü mezunun portreleriyle birlikte gösterişli bir salonda asılı duruyor. Benim de son iki nesildir kadın haklarını ileri taşıyan feminist hareketin parçası olduğumu düşünmek bana gurur veriyor. Benim zamanım o zamandı. Ölümümden sonraki gelecekte yaşanacaklar için yapabileceğim bir şey yok.

Sanırım ölümü çok uzun zamandır düşündüğüm için artık bana şaşırtıcı gelmiyor. Çocuklarım gerektiği kadar bilgilendirildi ve beni sevgileriyle ayakta tutuyorlar. Oğlum Reid ve eşi Loredana hafta sonu bizimle ilgilendi ve benim için bolca tavuk suyu çorba ve elma kompostosu hazırladılar. Eve Berkeley'den yetişip geldi ve kötü haberi sindirmemize yardım etti. Victor yarın akşamı bizimle geçirecek ve Ben de bu haftanın ilerleyen günlerinde gelecek.

Takatim olursa Irv ve Eve'le birlikte Ben'in San Francisco'daki yeni prodüksiyonuna (*Dionysus Was Such a Nice Man)* gideceğim. Ben bir şekilde tiyatro kumpanyasını yirmi bir sezondur ayakta tutmayı başarıyor. *San Francisco Chronicle*'da çok iyi eleştiriler yazıldı; onun adına çok seviniyorum. Oyununu izlemeyi gerçekten çok isterim ama gücüme ve durumuma bağlı. Yeni formülüm bu: Kendine ve gündelik ihtiyaçlarına odaklan. Dünyanın geri kalanının başının çaresine bakma zamanı geldi.

Elbette Irv için endişeleniyorum. Aylardır benimle ilgileniyor ve kendini çok yıpratmasından korkuyorum. Benimkilerin üstüne kendi sağlık sorunları da bindiği için olabildiğince çok yardıma ihtiyacı var. Ölümünden önceki üç sene boyunca kocasına bakan arkadaşım Mary bana, hasta bakan kişilerin yaşadığı sıkıntılardan bahsetmişti. Mary hastalarına bakarken benzer sorunlar yaşayan insanlardan oluşan bir gruba katılabilmişti ve sıkıntılarını birbirleriyle paylaşmışlardı. Kocasının

ölümünün üstünden iki sene geçmiş olmasına rağmen bugün o kadınlarla hâlâ düzenli olarak görüşüyor.

Irv'ün benzer bir destek sistemini kullanması çok olası değil; dahası Mary'nin örneğinde hasta bakan kişilerin tamamı kadın. Irv senelerdir her hafta kişisel sorunlarını tartışmak için bir grup psikiyatrla bir araya geliyor ve sanırım bu ona çok iyi geliyor. Mantıken ölmek üzere olduğumu bilmesine rağmen hâlâ bir tür inkâr içinde. Yüksek sesle acaba Noel'de hâlâ burada olacak mıyım diye sorguladığım zaman bana kulaklarına inanamıyormuş gibi baktı. Elbette aile toplantısına her zamanki gibi ben başkanlık edecektim. Önümde çok kısa bir süre kaldığını onunla konuşmak mı daha iyi, yoksa onu inkâr haliyle baş başa bırakmak mı, emin olamıyorum.

Ölüm fikri beni korkutmuyor. "Kozmosa yeniden entegre olmanın" ötesinde bir ölümden sonraki hayata inanmıyorum ve artık var olmayacağım fikrini kabullenebilirim. Bedenim eninde sonunda toprağa karışacak. Annem yirmi yıldan daha uzun zaman önce vefat ettiği zaman evimize yürüyüş mesafesindeki Alta Mesa Mezarlığı'na gömüldü. O dönemde kendimize anneminkinin yakınında iki mezar yeri satın aldık. O mezarlığa yaptığım sık ziyaretler, oğlum Reid'le birlikte hazırladığımız *The American Resting Place* kitabına vesile oldu ve ölüleri toprağa verme ve yakma konusuna yepyeni bir bakış açısının yolunu açtı.

Bugün cenazeleri yakmak Amerika'da geleneksel toprağa verme uygulamasından daha popüler ve ekolojik kaygılar her geçen gün biraz daha öne çıkıyor. Örneğin Washington eyaletinde kişi, cenazesi komposta dönüşecek şekilde gömülebiliyor. California'da yeni bir şirket, bir orman satın alıp bireylerin

belli bir ağacı gübrelemesine olanak sağlıyor. Evimize yürüyüş mesafesinde, dört çocuğumuzun okuduğu lisenin karşı tarafında kalan mezarlığa sade bir ahşap tabutta gömülme fikri de hoşuma gidiyor. İleride mezarımı ziyarete gelirlerse etrafları çocukluk anılarıyla çevrili olacak.

Hayatımın sona yaklaştığını hissederken arkadaşlarımla nasıl vedalaşmalıyım? Hastalığım süresince birçok insandan nezaket gördüm ve hayatlarından, onlara benim için ne büyük bir anlam ifade ettiklerini söylemeden kaybolmak istemiyorum. Vedalaşmak için telefon açmak büyük enerji gerektiren bir şey. Mektup daha elle tutulur bir veda gibi geliyor ama her birine ayrı ayrı yazacak zamanı ve gücü bulabilecek miyim? Elana Zaiman'ın kitabı *The Forever Letter*'da bahsettiği bir Yahudi geleneğine göre insanlar sevdiklerine o kişiye olan duygularını ve aktarmak istedikleri çarpıcı bilgelik kırıntılarını ifade ettikleri son bir mektup yazar. Hayatım boyunca edindiğim bilgelik, şimdi kısa bir mektuba sığdırabileceğim bir şey değil. Umarım en azından başkalarına ve kendime olabildiğince az acı verecek şekilde ölme beklentimi gerçekleştirebilirim.

Arkadaşlarımla vedalaşmam muhtemelen bir akşamüstü çayı eşliğinde olacak. Şimdiden bu amaçla en yakın arkadaşlarımı görmeye başladım ve diğerleriyle buluşmalarımı önümüzdeki haftalarda planlayacağım. Umarım hayatımı zenginleştiren ve bu zorlu birkaç ayda beni ayakta tutan herkese veda edecek zamanım olur.

Herhangi bir şey yapacaksam, elimi çabuk tutmam gerekeceğinin farkında olmak çok tuhaf. Aklıma her çocuğuma ayrı bir kutu açıp onların, çocuklarının veya gelecekte torunlarının ilgisini çekecek şeylerle doldurmam gerektiği geliyor. Bu kutuların birinin çatı arasına kaldırıldığını ve Irv ile ben artık aile ağacındaki iki isimden ibaret olduğumuzda, uzak bir

torun çocuğu ya da onun torunu tarafından bulunup incelendiğini hayal ediyorum. "Irv'ün 1948 yılında Marilyn'e hediye ettiği lise kardeşlik kulübü rozeti" şeklinde etiketlenmiş bir eşyayı nasıl karşılarlar acaba? Ellinci evlilik yıl dönümümüzde çekilmiş fotoğraflardan oluşan bir albümü görmek onları sevindirir mi? 1997 senesinde yayınlanan *Memenin Tarihi* adlı kitabımın aldığı eleştirileri içeren bir kupür defteri de katmalı mıyım kutuya?

Hayatıma eşlik eden bütün kitapların, belgelerin ve nesnelerin çocuklarım ve torunlarım için çok az anlam taşıyacağını fark etmek çok zor. Hatta muhtemelen onlar için yük olacaklar. Biliyorum, olabildiğince çok "ıvır zıvır"ı elden çıkararak onlara iyilik yapmalıyım.

Irv ve ben Dr. M.'yi son kez ziyaret ettiğimizde ona iki soru sordum: Ne kadar yaşamayı bekleyebilirdim ve yardımlı intiharın ilk adımını nasıl atabilirdik?

İlk soruma cevabı, "Elbette kesin olarak bilemeyiz ama tahminim iki ay civarı olur," oldu.

Bu bende şok etkisi yarattı. Nedense biraz daha uzun bir süre bekliyordum. Bu bana bütün yakın arkadaşlarımı bir kez daha görmek ve çocuklarımın her biri için birer kutuyu anlamlı nesnelerle doldurma fikrimi tamamlamak için ucu ucuna yetecek bir süre demekti.

Neyse ki iki hafta sonrasına, bütün çocuklarımız ve onların çocuklarının katılacağı bir "kutlama" planlamıştık. Kutlamanın nedeni başlangıçta oğlumuz Victor'ın altmışıncı yaş günü ve ailemizin yine ekimde doğan üç ferdinin, oğullarımızın eşlerinden üçünün (Marie-Helene, Anisa ve Loredana'nın) doğum günleriydi. Şimdi ben bu organizasyona, benzer bir

ad taşıyan filmin parodisi olarak "Dört Doğum Günü ve Bir Cenaze" adını veriyorum. Mizah duygusunu korumak iyi geliyor.

Yardımlı intihara gelince... Bu, iki doktorun hastanın görünürde bir tedavi olasılığı olmadan, ölüme çok yaklaşmış olması kriterine dayanan yazılı onayını gerektiriyor. Hematolojiden Dr. M. ve palyatif tıptan Dr. S.'nin hayatımın son haftalarında bana onay vereceğine inanıyorum. Ölümün enjeksiyonla ya da tek bir hapla değil çok sayıda hap yutarak gerçekleşeceğini öğrenince çok şaşırdım.

Şu ana kadar nispeten sakinim. Çoğunlukla berbat hissettiğim on aydan sonra sefaletimin sona ereceğini bilmek beni çok rahatlatıyor. Tuhaf bir şekilde ömrüm boyunca işlediğim günahların ve hataların karşılığını "ödediğimi" hissediyorum. Dinlerdeki ölümden sonra yargılama, ceza ya da ödül kavramı, dünyevi dengiyle algımda yer buldu: Ölmeden önce yeterince fiziksel acı çekmişim gibi hissediyorum. Hem, Irv'ü son bir kez daha öpmeden önce beni nelerin beklediğini kim bilebilir?

ON BEŞİNCİ BÖLÜM

KEMOTERAPİ VE UMUDA VEDA

Dr. M.'yle tedaviye son vermeyi derinlemesine tartışmak için bir araya geleceğimiz günü korkuyla bekledim. Dr. M. randevumuza tam zamanında geldi ve bütün sorularımızı bilgili ve nazik bir tavırla cevapladı. Marilyn'in tedaviye neden cevap vermediğini sorguladım: Yıllarca, hatta on yıllarca multipl miyelomla yaşamış bir sürü insan tanımış ya da duymuştuk. Dr. M. üzgün bir ifadeyle, tıp biliminin neden bazı hastaların tedaviye yanıt vermediğini ya da Marilyn örneğinde olduğu gibi terapiyi imkânsız kılan toksik yan etkiler yaşandığını cevaplandıramadığını belirtti.

Sonra sözünü hiçbir zaman sakınmayan Marilyn lafı hiç dolandırmadan, "Ne kadar zamanım var? Sizce ne kadar yaşarım?" diye sordu.

Şok geçirdim ve Dr. M. için üzüldüm. Yerinde olmak istemezdim. Ama afallamamış gibiydi ve o da lafı dolandırmadan cevap verdi: "Elbette kesin olarak bilemeyiz ama tahminim bir ya da iki ay civarı olur."

Bunu duyunca iç geçirdim. İkimiz de geçirdik. Üç ila altı ay arası bir süre umuyor ve bekliyorduk. Kaygının algıyı bozması çok tuhaf. Öyle büyük bir şok yaşıyordum ki zihnim vites değiştirdi ve Dr. M.'nin hangi sıklıkla bu tür konuşmalar yapmak zorunda kaldığını merak etmeye başladım. Ona baktım: Çekici, yumuşak tavırlı, merhametli bir insandı. Umarım her gün yaşadığı stresi konuşacak biri vardır. Zihnimin çevikliğine şaşırdım; kendimi onu korumaya çalışırken yakalamıştım: "Bir ya da iki ay" sözcüklerini duyduğum anda odağım derhâl başka yere kaymıştı ve Dr. M.'nin günlük tecrübelerini düşünmeye başlamıştım. Zihnim bir yerden diğerine sürükleniyordu. Marilyn'imin bir aydan daha uzun yaşayamayabileceği düşüncesinde kalamazdım.

Marilyn her zamanki takdire şayan tavrıyla, sarsılmamış görünüyordu. Doktor yardımlı intiharı konuşmak istiyordu ve Dr. M.'ye onay için imzası gereken iki doktordan biri olup olmayacağını sordu. Bense şoka girmiştim. Düzgün düşünemiyordum. Hap yutarak öleceğini duymak canımı sıktı. Hep damar yoluyla verilecek bir enjeksiyonla olur sanmıştım. Ben aynı anda birkaç hapı ağzıma atıp kolayca yutabilirken Marilyn tek bir hapı bile gayretle ve yavaş yavaş yutardı. Zamanı gelince ne olacaktı? Kendimi hapları bir havanda öğütüp tozdan emülsiyon yaparken hayal ettim. Sonra onu emülsiyonu dudaklarına götürürken hayal etmeye başladım ama bu kadarı benim için çok fazlaydı ve görüntüler bulanıklaşıp kayboldu.

Ağlamaya başladım. Marilyn'i nasıl her zaman koruyup kolladığımı düşündüm. Onunla yetmiş dört sene önce ilk kez karşılaştığımda boyu ancak bir metre elli santim kadardı ve taş çatlasa kırk beş kiloydu. Bir anda gözümde ona ölümcül hapları uzattığım ve onun o hapları öğürerek tek tek yutmaya çalışmasını izlediğim bir sahne canlandı. Bu korkunç sahneyi

zihnimden sildim ve yerini derhâl hem ortaokulumuz McFarland'da, hem lisemiz Roosevelt'te mezuniyet törenlerinde sınıf birincisi olarak konuşma yapan Marilyn imgeleri aldı. Ben ondan daha büyük ve daha güçlüydüm, bilim dünyasını tanıyordum ve her zaman ama her zaman Marilyn'i kollamaya, onu korumaya gayret ettim. Oysa şimdi, o katil hapları elimde tuttuğumu ve ona tek tek uzattığımı düşünmek beni sarsıyordu.

Ertesi sabah saat 05.00'te yakıcı bir iç görüyle uyandım. "Farkında değil misin?" dedim kendi kendime, "ölüm gelecekte olacak bir şey değil. Marilyn *zaten* ölüyor." Çok az yemek yiyor ve ölecek gibi bitkin görünüyor. Onu araç yolumuzun girişinde duran posta kutusuna kadar, beş dakika yürütmeyi bile başaramıyorum. Marilyn *şimdi* ölüyor ve bu gelecekte olacak bir şey değil. *Şu anda oluyor*. Şu anda tam ortasındayız. Bazen benim de o haplardan aldığımı ve onunla birlikte öldüğümü hayal ediyorum. Terapist arkadaşlarımın, intihar riski taşıdığım için aralarında beni psikiyatri koğuşuna yatırıp yatırmamayı tartıştıklarını tahmin edebiliyorum.

ON ALTINCI BÖLÜM

PALYATİF BAKIMDAN BAKIMEVİNE

Sunacak başka bir seçeneği kalmadığı için doktorumuz, Marilyn'i palyatif bakıma, tıbbın tamamen acıyı azaltmaya ve hastaları olabildiğince rahatlatmaya odaklanan dalına yönlendirdi. Marilyn ve ben, kızımız Eve eşliğinde palyatif bakım bölümünün şefi Dr. S.'yle uzun bir görüşme yaptık. Sıcakkanlı ve zarif bir kadın olan Dr. S. Marilyn'in tıbbi geçmişini eksiksiz dinledi, fiziksel bir muayene yaptı ve Marilyn'in semptomları (devamlı mide bulantısı, rahatsızlık veren deri lezyonları ve aşırı yorgunluğu) için ilaçlar yazdı.

Marilyn bütün soruları sabırla cevapladı ama çok geçmeden konuyu zihninde zirvede olan konuya getirdi: doktor yardımlı intihara. Dr. S. Marilyn'in bütün sorularını nazik ve ilgili bir tavırla cevapladı ama bu adımı tercih etmediğini açıkça ifade etti. İşinin, hastalarının acı çekmemesini sağlamak ve rahat ve acısız bir şekilde ölmelerine olanak yaratmak olduğunu vurguladı.

Dahası Dr. S. bizi doktor yardımlı intiharın yabana atılmayacak miktarda idari evrak işi gerektiren karmaşık bir adım olduğu konusunda bilgilendirdi. Ölüm şeklinin, hap yutmanın, kişinin kendisi tarafından yapılması gerektiğini, doktorun hastanın hapları yutmasına yardım etmesine izin verilmediğini belirtti. Marilyn'in hap yutmak konusunda ciddi sorununun olduğunu belirttiğim zaman, Dr. S. hapları ezip toza çevirmenin ve bir içeceğe karıştırmanın mümkün olabileceğini söyledi. Bu konuda çok az tecrübesinin olduğunu, sadece tek bir doktor yardımlı intihara katıldığını vurguladı.

Ancak Marilyn ısrarcı davranarak Dr. S.'ye talimatta imzasının olması istenen iki hekimden biri olmayı kabul eder mi diye sordu. Dr. S. derin bir nefes aldı, duraksadı ve sonra kabul edeceğini söyledi ama buna gerek kalmayacağını umduğunu tekrarladı. Sonra Marilyn'i bir bakımevine yönlendirme mevzusunu açtı. Bakımevi personelinin evimizi düzenli olarak ziyaret edeceğini, Marilyn'in acı çekmemesi ve olabildiğince rahat etmesi için gerekeni yapacaklarını açıkladı. Yakındaki iki bakımeviyle temas kuracağını, bakımevlerinin bizi sunabilecekleri hizmetler konusunda bilgilendirmeleri için birer temsilci göndereceğini ve ikisinden birini seçebileceğimizi belirtti.

Evimizi ziyaret eden iki bakımevi temsilcisi de çok bilgili ve nazikti. Aralarından nasıl seçim yapacaktık? Marilyn yakın bir arkadaşının kocasının yakın zamanda Mission Bakımevi'nden kusursuz hizmet aldığını öğrendi ve böylece onlarla çalışmayı seçtik. Hemen ardından önce bakımevi hemşiresi ve sosyal hizmet görevlisi, daha sonra da bakımevi doktoru Dr. P. tarafından ziyaret edildik. Dr. P. bir buçuk saati bizimle geçirdi. Ziyaretinin sonunda ikimiz de hem ondan etkilenmiş hem de hayli yatışmıştık. Bana bugüne dek rastladığım en ilgili ve en empatik doktorlardan biri gibi göründü ve

içimden, benim sıram geldiği zaman benimle de ilgilenmeye müsait olmasını umdum.

Dr. P. ile görüşmemizin on beşinci dakikasında Marilyn kendini daha fazla tutamadı ve bir kez daha doktor yardımlı intihar konusunu açtı. Dr. P.'nin cevabı daha önce karşılaştığımız bütün cevaplardan şaşırtıcı derecede farklıydı. Fikre son derece sempatik yaklaşıyordu ancak "doktor yardımlı ölüm" terimini tercih ediyordu. Marilyn'e uygun zaman geldiğinde ölümünü bizzat kolaylaştıracağını söyleyerek güvence verdi. Ona, tercihi bu yönde olursa, yanında kalacağını ve haplardan, bir pipet aracılığıyla yudumlayıp kolayca yutacağı bir emülsiyon hazırlayacağını söyledi. Bu tür yüzden fazla ölümde bulunduğunu ve hasta çok acı çektiği ve iyileşme umudu olmadığında bu seçeneği bütün kalbiyle onayladığını belirtti.

Bu sözler Marilyn üzerinde, hatta ikimiz üzerinde güçlü bir yatıştırıcı etki yarattı. Öte yandan Marilyn'in ölümünü daha gerçek kıldı. *Marilyn yakında ölecek. Marilyn yakında ölecek. Marilyn yakında ölecek.* Bu düşünce benim için çok ağır ve onu zihnimden itmeye devam ediyorum. İnkâr baskın çıkıyor. Gözlerimi kaçırıyorum. Bu işin dosdoğru gözlerinin içine bakmıyorum, bakmayacağım.

Birkaç gün sonra çocuklarımızdan ikisi, en büyüğümüz, kızımız Eve ve en küçüğümüz Ben bizde yatıya kaldı. Erkenden uyanıp ofisime gittim ve iki saat boyunca grup terapisi ders kitabımın yeni baskısındaki bir bölümün editör kopyalarını gözden geçirmekle oyalandım. 10.30 civarı eve döndüğümde Marilyn masada kahvaltısını bitiriyor ve çayını yudumlayarak sabah gazetesini okuyordu.

"Çocuklar nerede?" diye sordum. Çocuklar! Kızım 64, oğlum ise 50 yaşında. (Diğer oğullarım da 62 ve 59 yaşındalar.)

"Ah," dedi Marilyn rahat ve sakin bir tavırla. "Cenaze evindeler, cenaze için ayarlamalar yapıyorlar. Sonra da mezarlığa uğrayıp gömüleceğimiz mezar yerlerini kontrol edecekler. Annemin hemen yanında olacağız."

Halime kendim de şaşırarak ağlamaya başladım ve gözyaşlarım dakikalarca durmadı. Ben kendimi toplamaya çalışırken Marilyn bana sarıldı. Hıçkırıklar arasında, "Bundan nasıl bu kadar rahat bahsedebiliyorsun?" dedim. "Ben senin öleceğini düşünmeye dayanamıyorum. Sensiz bir dünyada yaşama fikriyle baş edemiyorum."

Marilyn beni kendine çekti ve "Irv, tam on aydır acı ve sefalet içinde yaşadığımı unutma," dedi. "Sana defalarca *bu şekilde yaşama düşüncesine dayanamadığımı* söyledim. Acı ve bulantıdan, bu kemo beyninden, geçmeyen yorgunluktan ve berbat hissetmekten kurtulmak için ölüme kapım açık. Lütfen beni anla, bana güven: Bu ayları benim durumumda geçirmiş olsaydın aynı şekilde hissedeceğinden eminim. Bugün hayattaysam sadece senin için. Seni geride bırakma düşüncesi beni mahvediyor. Ama artık zamanı geldi Irv. Gitmeme izin vermelisin."

Bu sözcükleri ilk duyuşum değildi. Ama belki de ilk kez zihnimden içeri süzülmelerine izin verdim. Belki ilk kez, Marilyn'in yaşadıklarını ben yaşasam tamamen aynı şekilde hissedeceğimi gerçekten kavradım. Onunki kadar çok ıstırap çeksem ben de tıpkı Marilyn gibi ölümle kucaklaşmaya hazır olurdum.

Bir an, sadece bir an, eski hekim sözcüklerimden bazılarının bir çürütme üretme çabasıyla bir araya toplandığını hissettim: Acı çekmene gerek yok ki. Ağrıların için morfin,

yorgunluğun için steroid var ve ayrıca... Ama bu kadar samimiyetsiz ve yapay sözcükleri dile getiremezdim.

İkimiz de ağlayarak birbirimize sarıldık. Marilyn ilk kez onun ölümünden sonraki hayatımdan bahsediyordu. "Irv, o kadar kötü olmayacak. Çocuklar her zaman ziyarete gelecek. Arkadaşların her zaman uğrayacak. Bu büyük evde çok yalnız hissedersen, yardımcımız Gloria ve eşinden benim ofisime taşınmalarını rica edebilirsin, böylece onlara ihtiyaç duyduğun her an yanında olurlar."

Sözünü kestim: Onsuz hayatım için endişelenme yükünü Marilyn'e asla yüklemeyeceğime dair kendime söz vermiştim. Ona sarıldım ve bininci kez onu çok sevdiğimi, ona hayran olduğumu ve hayattaki başarımının her zerresini ona borçlu olduğumu söyledim.

Her zamanki gibi itiraz ederek yeteneğimden, yazılarımda sayısız farklı dünya yarattığımdan bahsetti. "Bu senin içinde vardı. Kendi yaratıcılığın. Ben sadece şişenin mantarını açmana yardım ettim."

"Başarım beynimden, hayal gücümden geldi, evet, bunu biliyorum hayatım. Ama aynı zamanda bana yaratıcı dünyanın penceresini senin açtığını da biliyorum. Sen olmasan ben de tıp fakültesindeki yakın arkadaşlarımın yaptığını yapar, işe Washinton DC'de başlardım. O da iyi bir hayat olurdu evet, ama kitaplarımdan biri bile gün yüzüne çıkamazdı. Beni edebiyatın daha yüksek biçimleriyle sen tanıştırdın; hatırlasana, lisans eğitimimi tıp fakültesine temel olacak fen müfredatı dersleri alarak, aceleyle üç senede bitirdim. Sen benim klasiklerle, iyi edebiyatla, felsefeyle tek bağımdın. Dar dünya görüşümü genişlettin, beni büyük yazarlarla ve düşünürlerle tanıştırdın."

O akşam yakın arkadaşlarımız Denny ve Josie, yanlarında ev yapımı akşam yemeği getirerek ziyarete geldiler. Denny benim meslektaşımdır, tanıdığım en iyi psikoterapistlerden biri ve aynı zamanda ülke çapında bilinen bir caz piyanistidir. Denny'yle baş başa yürüyüşe çıkınca karşı karşıya olduğum durumu paylaştım. Marilyn'in hayatımdaki sarsıcı önemini (tıpkı onun eşinin onun için olduğu gibi) iyi bilir. Marilyn'in doktor yardımlı intihar kararını onaylayacağını biliyordum: Acı dayanılmaz, iyileşme umudu sıfır olduğu zaman kişinin hayatına son verme hakkını desteklediğini sık sık dile getirirdi.

Ona bunun hayatımda korkunç bir dönem olduğunu, Marilyn'in bütün multipl miyelom tedavilerini bıraktığını ve hastalığın çok kısa sürede tüm etkisiyle karşımıza çıkacağını anlattım. Her gün, büyük bir korkuyla beklediğimi. Her şeyin başladığı, Marilyn'im beni miyelom nedeniyle kırılan bir omurganın neden olduğu müthiş sırt ağrısı yüzünden çığlıklar atarak uyandırdığı o günü asla unutmayacağımı...

Denny her zamankinden sessizdi. Genellikle tepkileri ve ifadesi güçlüdür; tanıdığım kendini en iyi ifade eden, en akıllı adamdır. Sessizliği beni ürküttü: Ona çok yük yüklemiş olmaktan korktum.

Ertesi sabah Marilyn'le kahvaltı ederken, laf arasında sırtında biraz ağrı hissettiğini söyledi. Sessizce iç geçirdim. Elbette aklıma kırık omurgası ve çektiği korkunç acı geldi. Multipl miyelomunun ilk semptomu. Korkumun tırmandığını hissettim. Bir süredir multipl miyelomunun yüzünü göstermesinden korkuyordum. Yoksa en kötü korkularım gerçekleşmeye mi başlıyordu? Çok uzun yıllardır hiç fiziksel muayene yapmamıştım ama elimi sırtına koyup omurgalarının her birine tek tek baskı yaparak acısının yerini saptayabilirdim. Ama elim varmadı. Karısını seven hiçbir koca bu durumda olmamalı. Ayrıca kendisi de bir doktor olan kızım birazdan

gelecekti ve ondan annesinin sırtını muayene etmesini rica edebilirdim. Acısına morfinden başka bir çözüm olmadığını düşünmek ne korkunçtu. Ve tabii ölümden.

Kendimi azarlamaya başladım. Sonuçta birçok matemli bireyle çalıştım ve büyük bir kısmı benim şu anda karşı karşıya olduğum kayıptan mustaripti. Evet, hiç şüphesiz, ben sürekli kaybımın benzersizliğini, karımı ne kadar uzun zamandır ve ne çok sevdiğimi vurgulayarak acımı onlarınkinden beter tecrübe ediyorum.

Zamanla iyileşen birçok matemli eşle çalıştım. Bunun yavaş ilerlediğini, bir ya da iki sene zaman aldığını biliyorum ama sonunda olacak. Bununla birlikte, kendimi teselli etme girişimlerimi derhâl üstümdeki sayısız yüke odaklanarak sabote ediyorum. Yaşım, hafıza sıkıntım, fiziksel sorunlarım, özellikle bir baston ya da yürüteçle yürümemi gerektiren denge problemim. Ancak bu karanlık yanıma hızlı ve sert bir cevabım var: Irv, Tanrı aşkına, avantajlarına baksana: Zihinle ve acı verici anları yenmekle ilgili ne çok bilgi sahibisin. Ve Irv, çok büyük destek gücün var: Hiçbir talebini geri çevirmeyecek sevgi dolu, gayretli dört çocuk ve sekiz torun. Seni çevreleyen arkadaş ordusunu düşün. Finansal imkânların var, güzel evinde kalabilir ya da bir toplu yaşam merkezine gidebilirsin. Ve Irv, en önemlisi Marilyn gibi senin de hiç pişmanlığın yok. Uzun ve tatminkâr bir hayat yaşadın; hayal bile edemeyeceğin birçok başarıya ulaştın, bir sürü hastaya yardım ettin, kitapların otuz dilde milyonlarca kopya sattı ve her gün yığınla okuyucu mektubu alıyorsun.

Bu yüzden, dedim kendime, artık sızlanmaya son vermelisin. Çaresizliğini neden abartıyorsun Irv? Bu bir yardım yakarışı mı? Hâlâ Marilyn'e onu ne çok sevdiğini göstermeye mi çalışıyorsun? Tanrı aşkına, o bunu zaten biliyor. Hüznünün derinliği ona sadece kendini daha kötü hissettiriyor.

Evet, evet, dedim kendime. Ölüm çaresizliğine batmamı istemediğini, mutlu ve iyi olmamı istediğini, onunla birlikte ölmemi istemediğini biliyorum. Acımı sergilemeye devam etmem gerekmiyor. Silkelenme zamanım geldi.

Marilyn'i görmek isteyen arkadaş ve tanıdıklarımızın arkası kesilmiyor ve ben bu sevgi dolu ziyaretçi silsilesi arasında Marilyn'i kendini yormaktan koruma sorumluluğunu üstleniyorum. Zaman tutucu gibi davranıyorum ve olabildiğince nazik bir tavırla, ziyaretleri otuz dakikayla sınırlıyorum. Kızım da Marilyn'in arkadaşlarının durumla ilgili haber alabileceği bir internet sayfası açtı.

Marilyn dayanıyor. Arkadaşlarımız akşam yemeklerinde bize katıldığı zaman sohbeti sürdürebilmesini, insanların hayatları hakkında sorular sormasını ve herkesin keyif almasını sağlamasını hayranlıkla izliyorum. Benim konuşmak, öğrencilerim ve hastalarımla konuşmak konusunda yetenekli olduğum doğru ama Marilyn'in sosyal becerilerinin bir benzeri yok. Dört çocuğumuzdan biri ya da birkaçı sık sık ziyaretimize gelip geceyi bizimle geçiriyor. Varlıkları bana her zaman keyif veriyor ve şaşmaz bir şekilde hararetli tartışmalar yapıyor, sık sık satranç, bazen de bezik oynuyoruz.

Ancak çocuklarımızı ne kadar seversem seveyim, Marilyn'le baş başa geçirdiğimiz akşamlar benim için çok değerli. Aylardır yemeklerin bütün sorumluluğu bende. Marilyn'in midesi son derece hassas ve her gün aynı basit yiyecekleri yiyor: pirinçli, havuçlu tavuk suyu çorba. Kendime basit bir akşam yemeği hazırlıyorum ya da arada bir, bir restorandan sipariş veriyorum. Sonra televizyon haberleri ve Marilyn'in, Trump'ın o hayattayken yargılanması duası geliyor. Genellikle bir film arıyoruz, kolay bir görev değil bu çünkü Marilyn'in hafızası aşırı iyi ve neredeyse her zaman yeni bir film tercih

ediyor. Filmin ilk yarısını bir akşam, ikinci yarısını diğer akşam izliyoruz.

Bu akşam yemekten sonra Cary Grant ve Raymond Massey'nin oynadığı *Arsenik Kurbanları* filmini izleyerek keyif yapıyoruz. El ele tutuşuyoruz. Kendimi ona dokunmaktan alamıyorum. Filmi izlerken, Marilyn'e birlikte ne kadar az zamanımızın kaldığını düşünerek hayretle bakıyorum. Çok yakında, muhtemelen önümüzdeki dört hafta içinde öleceğini biliyorum... biliyoruz. Bu bana gerçeküstü geliyor. Multipl miyelomun gülümsemesini ve güzel bedenini yerle bir etmesini bekliyoruz. Onun adına korkuyorum ama mizacı ve cesareti beni şaşırtıyor. Bir kez bile korktuğunu söylediğini ya da bu hastalığın onun başına gelmesi yüzünden şansına lanet ettiğini duymadım.

Ben de kötüye gittiğimin fazlasıyla farkındayım. Sık sık programımı karıştırıyorum ve ajandamın yanlış sayfasına bakıyorum. Bir hastanın bugün üçte geleceğini sanıyordum, dörtte geldi. Zoom'da buluşacağımızı zannederken onu kapıda buldum. Dağılmaya başladığımı hissediyorum. Kendimi yetersiz ve beceriksiz hissediyorum. Tek bir istisna var: Bir hastayla konsültasyona başladığım anda kendimi eskisi gibi hissediyorum ve neredeyse istisnasız, gördüğüm her hastaya, tek bir seansta bile olsa değerli bir şey ver verdiğim duygusuna kapılıyorum.

Dengem, yürüme becerim ve hafızam hızla bozuluyormuş gibi geliyor. Ve şimdi ilk kez, Marilyn öldükten sonra bu evde gerçekten yaşayabilir miyim diye merak etmeye başlıyorum. Birlikte ölememmiz çok yazık. Yakın zamanda, nerede ve nasıl yaşayacağımın çocuklarım arasında sık sık konuşulduğunu öğrendim. Geçen gün kızım Eve ocağı ve gözlerini gazlıdan elektrikliye çevirmenin yolunu aradığını söyledi çünkü gözleri kazayla açık bırakıp evi yakmamdan korkuyordu. Bana çocuk

muamelesi yapması ve mutfağım hakkında kararlar alması canımı sıktı ama bir yanım onunla aynı fikirde. O ve diğer çocuklarım bu evde tek başıma yaşamayacağım fikrini beyan edince canım sıkılıyor ve sinirleniyorum ama çok da değil çünkü aslında haklı olmalarından korkuyorum. Asıl mesele yalnızlık değil güvenlik.

Geleceğimi derinlemesine düşünmedim ya da benimle yaşayacak birini tutmaya ciddi olarak kafa yormadım. Sanırım bunu düşünmeye vakit harcamaktan kaçınıyorum çünkü bunu Marilyn'e ihanet olarak görüyorum. Bu konuyu son birkaç gündür arkadaşlarımla konuşuyorum ve hepsi bu kadar çok sevdiğim evimde kalmaktan yana olmamı destekliyorlar. Onlarca yıldır aynı muhitte yaşadım ve çalıştım, etrafım ailemle ve dostlarla çevrili ve şimdilik evimde kalmak konusunda kararlıyım. Çocuklarım ve arkadaşlarım sayesinde, haftada üç akşam yalnız olmayacağımı tahmin ediyorum ve geri kalan zamanı yalnız geçirmek konusunda son derece rahatım.

Temelde çok sosyal bir insan değilim; ailede bu rolü her zaman eşim üstlendi. Marilyn'le ilk karşılaşmamı hatırlıyorum: Bovling salonunda bahis oynayan bir ergendim (bovling konusunda becerikliyimdir ve yeteneğimin hâlâ biraz kalıntısı duruyor). Biri, yakın arkadaşım olmayan ve bir bakıma kötü şöhretli denebilecek bir çocuk, Marilyn Koenick'in evindeki partiye gitmemizi önerdi. Ama ev o kadar kalabalıktı ki içeriye girmenin tek yolu pencereydi. Tıklım tıklım dolu bir evin ortasında Marilyn bütün dikkati üstünde toplamıştı. Ona bir kez baktım ve kalabalığı yararak yanına gidip kendimi tanıttım. Bu benim açımdan hayli sıradışı bir davranıştı, ne daha önce ne de daha sonra sosyal anlamda bu kadar cesur davrandığımı hatırlamıyorum. Ama benimki ilk görüşte aşktı! Onu hemen ertesi akşam aradım; bir kızla ilk telefon konuşmamdı.

Marilyn'siz hayatı düşündüğüm zaman keder ve anksiyete alevleniyor. Zihnim ilkellik ediyor: Marilyn'siz geleceğimi düşünmek ihanet gibi geliyor, ölümünü hızlandıracak haince bir eylem gibi. "Hainlik" bu duruma en uygun terim olmalı: Marilyn'in ölümünden sonraki hayatım için plan yapmak hıyanetten farksız. Kendimi tamamen ona, geçmişimize, şu anda birlikteyken vaktimizi nasıl geçirdiğimize ve çok kısa sürecek geleceğimize adamalıyım.

Ani bir ilham! Kendimden, durum tam tersi olsa her şeyin nasıl olacağını hayal etmemi istiyorum. Ölmek üzere olan ben olsaydım ve her zaman olduğu gibi Marilyn benimle ilgileniyor, bana bakıyor olsaydı? Sadece birkaç hafta ömrüm kaldığımı bilseydim? Marilyn'in bensiz ne yapacağı konusunda endişelenir miydim? Kesinlikle! Onun için kesinlikle çok endişelenir ve onun için olabilecek en iyi hayatı dilerdim. Aniden terapi etkisi yaratan bir düşünce. Şimdiden daha iyi hissediyorum.

ON YEDİNCİ BÖLÜM

BAKIMEVİ DESTEĞİ

Bakımevi. Her zaman ölmek üzere olan bir hastanın son nefesleriyle bağdaştırdığım bir kelime. Ve şimdi bakımevi ekibiyle randevu ayarlıyorum. Hâlâ ortalıkta dolaşabiliyorum. Hâlâ tek başıma banyo yapabiliyorum. Hâlâ okuyabiliyor ve yazabiliyorum. Hâlâ misafirlerle aklı başında sohbetler edebiliyorum. Hiç geçmeyen yorgunluğuma rağmen işlevimi sürdürebiliyorum.

Mission Bakımevi doktoru Dr. P.'nin ziyareti çok rahatlatıcı geliyor. Konuşması olağanüstü kolay, bilgili ve empati kurabilen bir hekim. Hayatlarının son dönemindeki hastalarla ilgilenmek, acılarının çeşitli ilaçlar, meditasyon ve masajın da aralarında olduğu diğer tedavi yöntemleri aracılığıyla olabildiğince giderilmesini sağlamak konusunda oldukça tecrübeli. Dayanılmaz ağrılarım olmazsa sona kadar elden ayaktan düşmeden dayanabileceğimi düşünüyorum. Dahası Dr. P.'ye çok güveniyorum; yüz kadar hastanın ölümüne şahsen eşlik etmiş ve bana her şeyi halledeceği konusunda güvence verdi.

Kendimi onun ellerine teslim ederken çok rahat ve güvende hissediyorum.

Ayrıca vakamı takip edecek hemşire ve sosyal hizmetler görevlisiyle de bir araya geldik. Şu andan itibaren bir hemşire haftada bir kez beni yoklamak ve hastalığımın seyrini görmek için ziyaretimize gelecek. O da çok bilgili ve empati gücü yüksek bir kadın ve haftalık ziyaretleri bana güven veriyor. Hatta bakımevi ekibinin gönüllü bir üyesinden eve gelip bana masaj yapmayı teklif ettiği bir telefon aldım. Masaj yaptırmaya bayıldığım için derhâl evet dedim ve bir randevu ayarladım. Bakımevi için ücretsiz gönüllü olan biriyle tanışma fikri beni meraklandırıyor. Başka insanlar hiç bakım ve ilgi göremezken benim 87 yaşında, ölmek üzere olan bedenime bu kadar ilgi gösterilmesi benim için neredeyse bir utanç nedeni.

Irv dâhil herkes sakinliğimi koruma becerime hayranlık duyuyor. Evet, bütün olarak bakarsanız gerçekten sakin hissediyorum. Sıkıntım sadece zaman zaman, rüyalarımda ortaya çıkıyor. Ama sonuçta yakında öleceğim gerçeğini kabullendim. İşin hüzünlü kısmı (ailem ve arkadaşlarımla vedalaşma) günlük eylemleri mantıklı ölçüde bir neşeyle gerçekleştirme becerimi bozmuyor gibi görünüyor. Bu sadece bir maske değil; dokuz ay boyunca zehirli tedaviler aldıktan ve çoğu zaman mutsuz ve sefil hissettikten sonra ne kadar kısa süreli olursa olsun bu molanın tadını çıkarıyorum.

En saygın Stanford sosyal bilimler profesörlerinden biri olan Robert Harrison, ölümü hayatın "doruk noktası" olarak adlandırırdı. "Doruk noktasını" Katolik anlayışla Tanrı'yla barışma ve son nefeste yapılan kutsama ayini gibi düşünmüş olabilir. Bu doruk noktası, dinî inançları olmayan biri için bir anlam ifade edebilir mi? Fiziksel acının sefaletinden kaçınabilirsem, gündelik hayatın basit hazlarından keyif alabilirsem, en sevdiğim dostlarıma (her birine yüz yüze ya da

yazarak) veda edebilirsem, kendimin en iyi haline yükselebilir ve dostlarıma olan sevgimi ifade edebilirsem ve kaderimi zarafetle kabullenebilirsem, belki de ölüm anı bir tür doruk noktası olabilir.

Tarih boyunca, en azından benim bildiğim tarih boyunca ölümün nasıl görüldüğünü düşünüyorum. Kitabım *The Amorous Heart*'ta, Mısır Ölüler Kitabı'nda bulunan canlı bir resim kullanmıştım. Eski Mısırlılar bundan üç bin yıl önce, hayattan ölüme geçişi çok çarpıcı bir şekilde değerlendirmiş. Buna göre ruhun makamı kabul edilen kalp bir terazide tartılırmış. Yeterince safsa ve "gerçeklik tüyü"nden daha hafif çekerse ölen kişi sonraki hayata geçmeye hak kazanırmış. Ama kötücül amellerle ağırlaşmışsa, o zaman terazide tüyden ağır çeker ve ölü erkek ya da kadının korkunç bir canavar tarafından yenmesine neden olurmuş.

Bu tür bir yargılamaya tam anlamıyla inanmasam da ölmek üzere olan insanların (düşünecek zamanları olduğunda) yaşadıkları hayatı değerlendirmeye meylettiklerine inanıyorum. Hiç şüphesiz benim durumum bu. Ve kendimden olumsuz anlamda hoşnutluk duymadan, kimseye zarar vermediğimi ve sonuma az sayıda pişmanlık ve az miktarda suçlulukla ulaşabileceğimi hissediyorum. Aldığım çok sayıdaki e-posta, kart ve mektup bana bir sürü insana hatırı sayılır şekillerde yardımcı olduğumu hatırlatıyor. Hiç şüphesiz çoğu zaman sakin hissetmemin ve "iyi bir ölüm" olasılığını umabilmemin nedenlerinden biri de bu.

Ölüm konusunda endişeler Yunan ve Romalı yazarlar Seneca, Epiktetos ve Marcus Aurelius'a kadar uzanıyor. Bu düşünürlerin hepsi, her tür bireysel var oluşun biri hayattan önce, diğeri hayattan sonra olan iki karanlık sonsuzluk arasında yer alan ufacık bir ışık çizgisi olarak görüldüğü bir evreni anlamlandırmaya çalıştı. Toplumsal ve mantıksal açı-

dan yaşamanın en iyi yolları hakkında tavsiyelerde bulunan bu filozoflar ölümden korkmamamızı ama büyük plana göre onun kaçınılmazlığını kabul etmemizi istediler.

Her ne kadar Hristiyanlığın Tanrı ve ölümden sonraki hayat vizyonu bu "pagan" yazarların düşüncelerinin ayağını kaydırsa da iyi ölme fikri yüzyıllar boyunca dayandı ve yakın zamanda yayınlanmış birçok kitabın ismini etkilemeye devam etti. Tıpkı Katy Butler'ın 2019 yılında yayımlanan *The Art of Dying Well*'i (İyi Ölme Sanatı) gibi. Sherwin Nuland'ın *How We Die: Reflections on Life's Final Chapter (Nasıl Ölürüz: Yaşamın Son Döneminden İzlenimler)* adlı kitabı (1995) canın bedenden nasıl ayrıldığını samimi ve merhametli bir anlatımla ele alıyor.

Elbette Dr. P.'nin bana hatırlattığı gibi, ölüm her zaman bireysel bir meseledir: Herkese uyan tek bir ölüm yoktur; insanlar aynı hastalığa sahip olsalar bile. Gittikçe daha güçsüz düşebilirim ya da organlarımdan biri pes edebilir ya da ağır bir sakinleştiriciye ihtiyaç duyarsam uykumda acı çekmeden ölebilirim. Hâlâ zihnim açıkken ve dileklerimi ifade edebiliyorken doktor yardımlı intihar seçeneğim olduğundan ölümüm için bir tarih belirleyebilirim. Bakımevi doktoru ve hemşiresine ek olarak, kocamın ve çocuklarımın da orada olmasını isteyeceğim.

Şimdilik ölmek üzere olan hastaların ihtiyaçlarına hayli aşina olan bakımevi personeli tarafından yönlendiriliyorum. Sorularımı daha ben sormadan biliyor gibiler ve benden önce ölen diğer insanlarla yaptıkları çalışmalara dayanarak, cevaplar bulmama yardımcı oluyorlar. Dolabımda bulunan ilaçları nasıl alacağım konusunda bilgi almak için Mission Bakımevi'ni günün ve gecenin her saatinde arayabilirim. Acil bir durumda eve birini gönderecekler. Beni hayatta tutacak ekstrem önem-

leri açıkça reddeden evrak işini çoktan tamamladık. Sonunda nasıl olursa olsun, kontrolü bir yere kadar elimde tutmalıyım.

Yine de ölümün kendisinden korkmamama rağmen sevdiklerimden ayrılacak olmanın daimi üzüntüsünü hissediyorum. Bütün felsefi tezlere ve tıp görevlilerinin verdiği güvencelere rağmen birbirimizden ayrılmak zorunda olduğumuz gerçeğinin bir tedavisi yok.

ON SEKİZİNCİ BÖLÜM

RAHATLATICI BİR İLLÜZYON

Dr. M.'nin Marilyn'in sadece bir ya da iki aylık ömrü kaldığı görüşünü belirtmesinin üstünden altı hafta geçti. Geçen zamana rağmen Marilyn gayet iyi görünüyor ve hayli hayat dolu. Oğlumuz Ben bütün aileye şu e-postayı gönderdi: "Herkese merhaba! Aksi yöndeki bütün itirazlarına rağmen sevgili annemiz Şükran Günü'nde bizlerle olacak gibi görünüyor. Kutlamak için hep birlikte Palo Alto'da toplanmayı planlamamızı rica etti."

Marilyn şu ara Marcus Aurelius'un sesli kitabını dinliyor. Harika bir hafta geçirdi: çok az mide bulantısı, biraz iştah ve birazcık daha fazla enerji. Hâlâ günün büyük kısmını oturma odasındaki kanepeye uzanarak, uyuklayarak ya da penceremizin önündeki devasa meşe ağacını hayranlıkla seyrederek geçiriyor. Ve bu hafta iki kez posta kutusuna uzanan otuz metrelik yolu yürümeye istekli oldu.

Marilyn'in hastalığı, kendi ölümlülüğümle ilgili farkındalığımı artırıyor. Amazon'dan birkaç şey aldım (kalem piller, kulak tıkaçları, tatlandırıcı) ve her zaman aldığım büyük

miktarları seçtim. Tam "satın al" düğmesine basacakken kendimi payladım: "Irv, otuz kalem pil ya da 1000 paketlik bir kutu tatlandırıcı siparişi veremezsin. Çok yaşlısın, o kadar uzun yaşaman imkânsız." Daha küçük ve daha hesaplı bir alışverişle yetindim.

Hiçbir şey Marilyn'le el ele tutuşmaktan daha fazla haz vermiyor. Ona doyamıyorum. Ortaokuldan beri hep böyle oldu. İnsanlar Roosevelt Lisesi yemekhanesinde sürekli el ele tutuştuğumuz için bizimle dalga geçerdi ve yetmiş yıl sonra biz hâlâ el eleyiz. Bu sözcükleri yazarken ağlamamak için kendimi zor tutuyorum.

Misafir yatak odalarından birinden Marilyn ve kızımız Eve'in gülüşme ve konuşma sesleri geliyordu. Ne yaptıklarını merak edip yanlarına gittim. Marilyn'in takılarını (yüzüklerini, kolyelerini ve broşlarını) tek tek elden geçiriyor ve çocuklarımız, torunlarımız, gelinlerimiz ve yakın arkadaşlarımızdan hangisinde kalması gerektiğine karar veriyorlardı. Bunu yaparken de herhalde çok eğleniyorlardı.

Dakikalar geçti ve henüz sabahın 10.00'u olmasına rağmen onları izlemeye devam ederken yataklardan birine uzandım. Birkaç dakika sonra titremeye başladım. Odanın sıcaklığı 21 dereceye ayarlanmış olmasına rağmen battaniyeyi üstüme çektim. Bu sahne bana fazla ürpertici göründü: Hayatımın nişanlarını dağıtırken bu kadar şen olabildiğimi hayal bile edemiyordum. Marilyn'in her parça için onu nereden aldığıyla ya da parçayı ona kimin verdiğiyle ilgili bir hikâyesi vardı. Her şey yok oluyormuş gibi hissediyordum. Ölüm, hayatı ve bütün anıları çiğ çiğ yiyordu.

Bir süre sonra o kadar kederlendim ki odadan çıkmak zorunda kaldım. Birkaç dakika sonra bilgisayarımın başına döndüm ve şimdi, zamanın akışını durdurabilirmiş gibi, bunları yazıyorum. Bu kitabın projesi de zaten aynı amaca hizmet etmiyor mu? O anın sahnesini resmederek zamanı dondurmaya ve onu gelecekte bir yere ışınlamaya çalışıyorum. Hepsi bir illüzyon. Ama yatıştırıcı bir illüzyon.

ON DOKUZUNCU BÖLÜM

FRANSIZCA KİTAPLAR

Çalışma odamda boş raflara bakıyorum. Eskiden bu raflarda Fransızca kitaplarım dururdu. İki sıra halinde tavandan yere kadar istiflenmiş, en az altı yüz kitap vardı. Irv ve ben, oldum olası kitap insanları olduk. Ergenliğimizde kitaplar sayesinde birbirimizle bağ kurduk ve o zamandan beri her zaman kitapların içinde olduk. Evimiz kitaplarla dolu ve çoğunun nerede bulunabileceğini bilen tek kişi ben gibiyim ama benim bile unuttuklarım olabiliyor.

Dün, Stanford Fransızca Departmanı'ndan benden daha genç olan arkadaşım Marie-Pierre Ulloa, eşiyle birlikte geldi, Fransızca kitapları koliledi ve alıp götürdü. Kitaplarım onun kütüphanesinde yeni bir yuva bulacak ve diğer akademisyen, araştırmacı ve öğrencilerin erişimine açılacaklar. Bu kitapların etrafa savrulmayacağını bilmek beni rahatlatıyor.

Yine de içim kederle dolu. Bu kitaplar geçmişimin önemli bir kısmını, Fransız edebiyatı ve kültürüyle haşır neşir geçen yetmiş yılı temsil ediyor. En eski kitabım (onu vermedim) bana 1950 senesinde liseden mezun olurken Fransızca öğretmenim

Mary Girard tarafından verilen *Cyrano de Bergerac* kopyası. Öğretmenim kitabın içine şöyle yazmıştı:

> *À Marilyn, avec des souvenirs affectueux du passé et de très bons voeux pour l'avenir.*
>
> Marilyn'e, geçmişten sevgi dolu anılar ve gelecek için en iyi dileklerle.

O zamanlar kusursuz Fransız Dili bölümüyle bilinen Wellesley College'a gitmemi öneren ve Fransızca öğretmeni olarak kariyer yapmayı düşünmemi öneren Madam Girard olmuştu. Daha sonra karşılaştırmalı edebiyat doktorasıyla devam edeceğimi ve hayatımın büyük bir kısmında Fransızca profesörlüğü yapacağımı o da ben de bilmiyorduk.

Kitaplarım birinci rafin en tepesinden Orta Çağ ile başlayıp ikinci sıranın en altında Colette, Simone de Beauvoir, Violette le Duc ve Marie Cardinal gibi yirminci yüzyıl yazarlarıyla son bulan tarihsel bir sıralamayla düzenlenmişti. Daha eski yüzyıllarda erkek yazarlarda hâkimiyetin daha yakın dönemde kadın yazarlara kayması muhtemelen benim zevkimi temsil ediyor ama bugün edebiyatta kadınların gittikçe daha fazla öne çıkmasının da bunda etkisi var.

Beauvoir'nın *İkinci Cinsiyet* adlı kitabının, yakın dostlarım Constance Bord ve Sheila Malovany-Chevallier tarafından yapılan yeni çevirisinin neden olduğu ihtilafı hatırladım. Çeviri kimi eleştirmenler tarafından "fazla edebî" bulunmuştu ve *New York Times*'a bir mektup yazarak çeviriyi savunma ihtiyacı duymuştum. Arkadaşlarımın benim için imzaladığı bu çeviri benim için ayrılamayacağım ikinci kitaptı.

Ama diğer kitapların neredeyse tamamı, geride boş raflar ve kalbimde kocaman bir boşluk bırakarak gitmişti. Bununla

birlikte Marie-Pierre'in o kitapları insanlarla paylaşacağını bilmek, bana başkalarının hayatlarına dalga dalga sokulacakları umudunu veriyordu.

Marie-Pierre bu kitaplara, Marilyn Yalom'un kütüphanesinden geldiğini belirten kitap etiketleri yerleştirmemi önerdi; ben de Irv'den benim için etiket yaptırmasını rica ettim.

Diğer kitaplarım, kadın çalışmaları, biyografiler, Almanca kitaplar ve satranç kitapları ne olacak? Meslektaşlarımdan bazılarını arayıp istediklerini almalarını söyleyeceğim. Ve bu tür sorunları Irv ile çocukların omuzlarına yüklemem gerekecek. Öldüğüm zaman bir bilincimin ve söz hakkımın olmayacağını gittikçe daha fazla sindirmem gerek.

Kitaplar, Fransa ve Fransız arkadaşlarımla olan bağımdan beklenmedik bir şey doğdu. Geçen yıl Paris'teyken yakın dostlarım Philippe Martial ve Alain Briottet'le zaman geçirmiştim. İkisi de II. Dünya Savaşı'nı Fransa kırsallarında geçirmiş: Philippe Alman işgali altındaki Normandiya'da, Alain ise güneyde, o dönemde "serbest bölge" denen yerdeymiş. Alain yakın zamanda subay babasının, 1940'taki ateşkesin ardından Alman hapishanelerinde esir tutulduğu günleri anlatan bir anı kitabı yayınladı.

Onlara II. Dünya Savaşı'na dair o dönemin çocuklarının anılarını içeren, kendi hikâyelerimizin yanı sıra benim arkadaşlardan toplayacağım diğer hikâyeleri de kapsayacak *Innocent Witnesses* adlı bir kitap hazırlamamızı önerdim. Çocukluk anıları nadiren sadece savaşın dehşetine odaklanır. Çocuklar yediklerini ya da yemediklerini ve özellikle açlığın eziyetini hatırlar. Onları evlerine alan yabancıları ve doğum günlerinde ya da Noel'de aldıkları nadir oyuncakları hatır-

larlar. Bazıları taşınma ya da ölüm nedeniyle hayatlarından silinmiş diğer çocuklarla oyunlarını hatırlar. Dahası siren ve patlama seslerini ve gece göğünü aydınlatan parlak alevleri hatırlarlar. Çocukların gözleri savaşın gündelik işleyişini kaydeder ve hafıza aracılığıyla yeniden açıldıkları zaman, biz diğer insanların savaşın gaddar gerçekliğine şahitlik etmesine yardımcı olurlar.

Innocent Witnesses'ta meslektaş ve dost olarak tanıma şansına sahip olduğum altı kişinin çocukluk geçmişlerini, birinci ağızdan anlatıların ve onlarla onlarca yıldır ettiğim sohbetlerin izini sürerek derledim. Bu insanları savaş sırasında hepimiz çocukken tanımıyordum. Ama onları yetişkin olarak tanıdığım için, geçmişlerini aşma becerilerini ve düşünceli ve başarılı yetişkinler olabilmelerini hayranlıkla izliyorum. Hafızalarındaki anılardan, hayatta kalmalarına yardım eden şartlar hakkında fikir yürütmek mümkün. Onlara en kötü zamanlarda rehberlik eden güvende olma hissini ve umudu hangi yetişkin figürleri sağladı? Toplum için sağlıklı bir şekilde rol alabilen yetişkinlere dönüşmelerine hangi kişilik özellikleri yardım etti? Travmatik savaş zamanı anılarıyla nasıl baş ettiler? Artık bu insanların çoğu hayata veda ettiği için (ve biz geriye kalanlar da hiç şüphesiz yakın bir gelecekte gitmiş olacağımız için) bu hikâyeleri aktarmayı özel bir mecburiyet olarak görüyorum.

California'ya döner dönmez metin üstünde çalışmaya başladım. Şaşırtıcı bir şekilde, multipl miyelom teşhisine ve tedaviye rağmen hayli yol katettim. Tedaviyi bırakınca, yayınlanabilir olup olmadığına bakması için metni temsilcim Sandy Dijkstra'ya göndermeye karar verdim.

Sonra her şey çok hızlı gelişti! Sandy materyali Stanford University Press'e gönderdi ve bir hafta içinde kusursuz bir teklif yaptılar. Sadece *Innocent Witnesses*'ı değil, Irv'le

yazdığımız bu kitabı da yayınlayacaklardı. Bu bana tanrılardan bir armağan gibi geldi. Şimdi tek yapmam gereken, editörüm Kate Wahl'la birlikte kitapların üstünde çalışmak için hayatta kalabilmek. Kate metni okudu bile ve bir sürü öneride bulundu. Umarım çalışabilecek durumda olurum. Şükran Günü'ne sadece iki hafta kaldığı ve çocukların hepsi buraya geleceği için, kalan enerjimi onlara ve *iki* kitap projeme saklamalıyım.

YİRMİNCİ BÖLÜM

SON YAKLAŞIYOR

Sabahın büyük kısmını dışarıda, eve üç dakikalık yürüyüş mesafesindeki ofisimde geçirdim ve Marilyn'in ofisine girince şoka uğradım. Kitap raflarının yarısı boşalmıştı. Bunun için beni önceden uyaran olmamıştı. Kitaplarını öğrencilerinin erişimine açmak tamamen akılcı bir hareketti ama onun yaptığını asla yapamayacağımı biliyordum. En anlamlı malvarlığım olan kitaplarımın, ölümümden sonra nasıl yok olacağının ön gösterimine tanık olmak istemem.

Yaşlılara özel bir ortak yaşam alanına taşınmaya direnmemin başlıca sebebi bu: Kitaplarımı elden çıkarmak bana çok acı verici geliyor. Bu görevi çocuklarıma bırakacağım; akılcı ve zekice kararlar alacaklarına güveniyorum. Ofisime dönünce dönen koltuğumu çevirip arkamdaki kitap duvarına dikkatle baktım. Her biri yaklaşık otuz kitap taşıyan yedi raflı yedi bölüm var. Toplamda 1500 kadar kitap ediyor. Kitapların düzenlemesi gelişigüzel görünse de benim için anlaşılabilir. İlk üçte birlik kısım yazarlarına göre alfabetik sırada. Ama diğer kitaplar benim yazdığım kitaplarla ilişkilerine göre dü-

zenlendi: Nietzsche tarafından ve onun hakkında yazılmış kitaplar birkaç rafı kaplıyor; sonra Schopenhauer'la alakalı raflar, Spinoza'yla alakalı raflar, varoluşçu psikoterapiyle ilgili, grup terapisiyle ilgili raflar var. Onlara tek tek bakarken, her birini yazarkenki ruh halimi ve dünyada nerede olduğumuzla ilgili anılarımı anımsıyorum. Hikâyelerimi ve romanlarımı yazmak hayatımın zirve noktasıydı; bazı yüklü fikirlerin ortaya çıktığı yerler, hafızamda canlılığını koruyor. *Nietzsche Ağladığında*'nın birkaç bölümünü Seyşeller'de, *Aşkın Celladı*'nı Bali, Hawaii ve Paris'te yazdım. Grup terapisi ders kitabımı ise Londra'da. *Bugünü Yaşama Arzusu ve Schopenhauer Tedavisi*'ni Avusturya ve Almanya'da yazdım.

Marilyn'in boşalan raflarının manzarası karşısında sergilediği serinkanlılık tam ona yakışacak şey. Benden çok daha az ölüm kaygısı (ve genel anlamda daha az kaygı) taşıdığına şüphe yok ve bu kaygının, hayatlarımızın ilk dönemindeki kaynağı konusunda şüphem de yok denecek kadar az. Size hayatlarımız hakkında, kaygının oluşumuna ışık tutacağına inandığım bir hikâye anlatayım.

Marilyn'in babası Samuel Koenick ve babam Benjamin Yalom II. Dünya Savaşı'nın ardından, Rusya'daki küçük *shtetl*'lardan[5] Amerika'ya göç etmiş ve her ikisi de Washington DC'de küçük birer bakkal dükkânı açmış. Marilyn'in babası Amerika'ya ergenliğinin son döneminde gelmiş. Amerika'da bir ya da iki yıl laik eğitim aldıktan sonra özgür bir ruh olarak ülkeyi dolaşmış ve ardından Marilyn'in Polonya göçmeni annesi Celia'yla tanışıp evlenmiş. Öte yandan benim babam Amerika'ya 21 yaşında gelmiş ve hiçbir şekilde laik eğitim almamış.

---

5 *Shtetl*: Küçük Yahudi köyü (ç. n.)

Her ikimizin babası da çok çalışır ve dükkânlarından nadiren ayrılırdı. Babam bakkaliyenin yanında içki de sattığı için çalışma saatleri daha uzundu ve dükkânı her gün saat 22.00'ye, cuma ve cumartesi akşamları da gece yarısına kadar açık kalırdı.

Marilyn'in babası Amerikan kültürüne daha fazla uyum sağladığı için karısı ve üç kızı için, Washington'ın daha kibar ve güvenli kısmında, dükkâna arabayla yaklaşık yirmi dakika uzakta bir ev seçmişti. Oysa babam, ailesinin (yani annemin, benden yedi yaş büyük ablamın ve benim) o dönemde tekinsiz ve tehlikeli kabul edilen bir mahallede bulunan dükkânın üstündeki küçük dairede yaşamasına karar vermiş. Ailem için dükkânın üst katında yaşamayı seçmenin pratik nedenleri varmış: Babam yemek yemek ya da dinlenmek istediği zaman annem onun yerine bakabiliyormuş. Ve dükkân yoğun olduğu zaman babam telefonla annemi arıyor, annem birkaç dakika içinde aşağı koşabiliyormuş.

Dükkânın üst katında yaşamak onlar için elverişli olsa da benim için bir felaketti. Kendimi evin dışında güvende hissettiğim nadirdi. Genelde cumartesi günleri ve okul tatillerinde dükkânda çalışırdım. Annem ve babam öyle istediği için değil, doymak bilmeden kitap okumanın yanında yapacak pek bir şey bulamadığımdan. O yıllarda Washington'da ırk ayrımı hâkimdi ve mahallede, diğer dükkân sahipleri dışında tek beyaz aile bizdik. Beş blok uzaktaki bu dükkânlardan birinin sahibi, annem ve babamın Rusya'daki *shtetl*'larından yakın arkadaşlarıydı. Arkadaşlarımın hepsi siyahtı ama annem ve babam onların evimize girmesine izin vermezdi. Dahası, birkaç blok uzakta yaşayan beyaz çocuklar antisemitizmi öğrenmişti bile. Her gün şehrin beyazlara ait kısmının sınırında bulunan Gage İlkokulu'nun sekiz blokluk, bazen tehlikeli olabilen yolunu yürürdüm. Çoğu gün babamın dükkânın-

dan birkaç kapı ötedeki berberin beni, "Hey, Yahudi çocuk, n'aber?" diye selamladığını hatırlıyorum.

Birkaç sene sonra babam bakkaliyeyi bırakıp sadece bira ve içki satmaya başladı. Dükkân daha fazla kâr getirse de daha nahoş bir müşteri kitlesi oluşmuştu ve çok sayıda hırsızlığa maruz kalıyordu. Babam da güvenlik için dükkânın arka tarafında oturacak silahlı bir koruma tuttu. Ben 15 yaşındayken annem bir ev satın alıp daha güvenli bir mahalleye taşınmamız için ısrar etti. Ve hayatım tamamen değişti: daha iyi bir okul, daha güvenli sokaklar ve dost canlısı komşular. Ve en önemlisi, dokuzuncu sınıfta Marilyn'le tanıştım. Hayatım o noktadan itibaren büyük ölçüde değişse de seksen yıl sonra bugün bile o ilk yılların yarattığı kaygıyı üstümden atabilmiş değilim.

Marilyn'in hayatı ise benimkinden daha farklı olamazdı. Şehrin güvenli ve hoş bir kısmında büyümüştü. Ne Marilyn ne ablaları ne de annesi dükkâna adımlarını bile atmazdı. Dahası Marilyn hitabet okuluna gitmiş, müzik dersleri almış, sürekli övgüye boğulmuş ve Yahudi karşıtlığına ya da herhangi bir tehdide maruz kalmamıştı.

Babalarımızın dükkânlarının arasında sadece bir blok mesafe olduğunu Marilyn'le tanışmamızdan aylar sonra keşfettik. Babamın dükkânı Birinci Sokak ile, Seaton Sokağı'nın köşesindeydi; Marilyn'in babasının dükkânı ise İkinci Sokak ve Seaton Sokağı'nın köşesinde. Çocukluk ve ergenlik yıllarımda gelecekteki kayınpederimin dükkânının önünden bisikletle en az bin kez geçmiş olmalıyım! Ancak babalarımız emekli olup bizim nişan törenimizde tanışana kadar, birbirlerini hiç görmemişlerdi.

Dolayısıyla, uzaktan bakıldığında hayatlarımız benzer görünüyor: Doğu Avrupa'dan göç etmiş ebeveynler, birbirine bir blok mesafede bakkal dükkânı işleten babalar. Ancak

hayatımızın ilk dönemleri arasında çok büyük farklar vardı: Benim alanımdaki ilk kâşiflerin çoğu (Sigmund Freud, Anna Freud, Melanie Klein, John Bowlby) erken çağda yaşanan travmaların, hatta konuşma öncesi dönemlere ait olanların bile, yetişkinin konforunda, huzurunda ve özgüveninde, sıklıkla kalıcı ve hayatın ileri evrelerine kadar sürebilen hasarlar bıraktığı görüşünde birleşiyor.

YİRMİ BİRİNCİ BÖLÜM

ÖLÜM GELDİ ÇATTI

Çok tatsız zamanlar. Marilyn'in ölümü artık ufukta göründü ve gittikçe yaklaşarak, irili ufaklı bütün kararlara sızıyor. Marilyn Earl Grey kahvaltı çayı içer. Sadece iki poşet kaldığını görünce biraz daha almak için markete gittim. Ama kaç tane almalıydım? Evde ondan başka çay içen yok. Her kutuda yirmi poşet var. Birkaç günden daha fazla hayatta olmamasından korkuyorum ama buna rağmen onu bir süre daha yanımda tutmak için sihirli bir yakarı niyetine, iki kutu (kırk poşet) birden aldım.

Marilyn sabahları sırt ağrısından yakınarak uyanıyor. Ciddi ağrı duymadan hareket edemiyor ve benim elimden de yatağında daha az acı verici bir pozisyon bulmasına yardım etmekten başka bir şey gelmiyor. Marilyn korkunç bir acı çekiyor ve ben kendimi son derece çaresiz hissediyorum.

Hayatını sonlandırmaktan artık neden hiç bahsetmediğini merak ediyorum. Acısının çok daha az olduğu zamanlarda bunu sık sık dile getirirdi. Yoksa fikrini mi değiştirdi? Hayatını sonlandırma seçeneğinin hemen ulaşılabilir olduğunu

biliyor çünkü iki gün önce Dr. P. ölümcül ilaç karışımını satan eczaneye bir saatlik bir araba yolculuğu yaptı ve ilacı bize getirdi. Sonra onu üstünde kocaman uyarı işaretleri olan bir torbanın içinde, banyomuzdaki küçük dolaba yerleştirdi.

Marilyn'in sırt ağrısı artık elektrikli merdiven koltuğuyla bile aşağı inemeyeceği kadar şiddetli. Ağrısının, paylaştığımız iki kişilik yumuşak yatak yüzünden şiddetlendiğinden emin olan bakımevi hemşiresi, Marilyn'in koridorun karşı tarafındaki daha küçük odadaki sert yatakta uyumasında ısrar etti. Marilyn bu gece daha iyi uyudu ama ben uyuyamadım: Ağrısı olup seslendiğinde onu duyamamaktan o kadar kaygılıydım ki gecenin büyük kısmını kulak kesilerek uyanık geçirdim. Ertesi gün çocuklarla birlikte büyük bir mobilya düzenlemesi yaptık ve küçük, sert yatağı bizim yatak odamıza, çift kişilik karyolanın yanına, odamızdaki büyük kitaplığı ise başka bir odaya taşıdık.

Marilyn'in ailece geçireceğimiz Şükran Günü'nden keyif alamayacağı artık çok net. Ağrıları o kadar çok arttı ki bakımevi personeli ona rahat etmesi için saat başı küçük bir doz morfin yapıyor. Morfinin ilk iki dozu günün büyük kısmını uykuda geçirmesine neden oluyor. Ne zaman onunla konuşmaya çalışsam en çok birkaç kelime mırıldandıktan sonra tekrar uyuyakalıyor. Acısının dinmesine sevinsem de onunla son sohbetimizi geride bırakmış olabileceğimizi fark edince ağladım. Oğlumuz Ben'in sıkıntısını da görebiliyorum. Ben, Marilyn'in, çocukların II. Dünya Savaşı anılarını konu alan *Innocent Witnesses* kitabının editörlüğünü üstlenmeyi kabul etti ama metnin en son versiyonunun hangisi olduğundan emin olamadığı için defalarca Marilyn'e bilgisayarındaki yerini sormaya çalıştı. Ama Marilyn cevap veremeyecek kadar sersem.

Marilyn sık sık idrarını kaçırıyor ve kızım ile onun üç küçük çocuğu ve kirli bez değiştirmek konusunda hayli tecrübesi olan en küçük oğlum Ben, her gün birkaç kez onun temizlenmesine ve giyinmesine yardım ediyorlar. Böyle zamanlarda odadan çıkıyorum. Güzel ve pirüpak Marilyn'imin anısını korumak istiyorum. Günün geri kalanında yanından ayrılmıyor ve birbirimize son sözlerimizi sarf etmiş olabileceğimiz acı gerçeğiyle boğuşuyorum.

Akşamüstüne doğru Marilyn aniden gözlerini açtı, bana döndü ve konuştu. "Zamanı geldi Irv. Zamanı geldi. Artık yeter, lütfen. Yeter. Yaşamak istemiyorum."

Sesim titreyerek, "Dr. P.'den gelmesini rica edeyim mi?" diye sordum.

Kararlı bir tavırla başını salladı.

Dr. P. doksan dakika sonra geldi ama Marilyn'in morfin yüzünden, hayatını sonlandıracak ilaçları California yasalarının şart koştuğu gibi kendi isteğiyle yutamayacak kadar uyuşuk olduğu sonucuna vardı. Morfini sınırlandırmak için talimat bıraktı ve ertesi sabah saat 11.00'de hemşireyle birlikte geleceklerini bildirdi. Bize cep telefonu numarasını verdi ve gerekirse onu her zaman arayabileceğimizi belirtti.

Marilyn ertesi sabah 06.00'da çok rahatsız bir şekilde uyandı ve bir kez daha hayatını sonlandırmak için Dr. P.'yi çağırmamız için yakardı. Doktoru aradık ve bir saat içinde geldi. Marilyn daha önce, ölümü sırasında bütün çocuklarımızın yanında olmasını rica etmişti. Çocuklarımızdan üçü önceki gece bizim evde kalmıştı ama diğeri bir saat uzaktaki Marin'deki evindeydi.

Oğlum da Marin'den gelince Dr. P. Marilyn'e doğru eğildi ve kulağına, "İsteğiniz nedir?" diye sordu.

"Yaşamak istemiyorum. Yeter."

"Hayatınızı şimdi sonlandırmak istediğinizden emin misiniz?"

Marilyn son derece sersem olmasına rağmen başını kararlı ve net bir tavırla sallayarak onayladı.

Dr. P. ona kusmayı önleyecek bir ilaç verdikten sonra öldürücü ilaçları iki bardağa hazırladı. İlk bardakta 100 miligram, kalbi durdurmaya yetecek kadar digoksin vardı. İkinci bardakta ise 15 gram morfin, 8 gram amitriptilin ve 1 gram diazepam.

Doktor endişeli görünüyordu ve bardaklara birer pipet yerleştirirken endişesini dile getirdi. "Bilincinin bardaktaki ilacın tamamını içecek kadar açık, gücünün yerinde olduğunu umuyorum. Yasa, hastanın bilincinin ilacı yutacak kadar açık olmasını şart koşuyor."

Marilyn'in yatakta doğrulup oturmasına yardım ettik. Pipet için ağzını açtı ve digoksinli bardağı sonuna kadar içti. Hemen ardından Dr. P. ikinci bardağı da dudağına yaklaştırdı. Marilyn konuşamayacak kadar bitkin olmasına rağmen pipete hevesle asıldı ve o bardağı da bitirdi. Yatağına uzandı, gözlerini kapattı ve derin derin soludu. Yatağın etrafında, Dr. P., hemşire, dört çocuğumuz ve ben vardık.

Başım Marilyn'in başının yanındaydı ve dikkatimi nefesine vermiştim. Her hareketini izledim ve sessizce nefeslerini saydım. On dördüncü cılız nefesin ardından nefes almaz oldu.

Alnını öpmeye uzandım. Teni şimdiden soğumaya başlamıştı. Ölüm gelmişti.

Marilyn'im, sevgili Marilyn'im, artık yoktu.

Bir saatten kısa süre içinde cenaze evinden iki adam geldi ve hepimiz alt katta bekledik. On beş dakika sonra onu bir

kefene sarılı halde merdivenden aşağı taşıdılar. Onu son bir kez görmek istedim. Kefenin üst kısmının fermuarını çekip yüzünü açtılar, eğildim ve dudaklarımı yanağına değdirdim. Teni çok sert ve soğuktu. O buz gibi öpücük ömrümün sonuna dek aklımdan bir an olsun çıkmayacak.

YİRMİ İKİNCİ BÖLÜM

ÖLÜM SONRASI TECRÜBESİ

Marilyn'in cenazesinin cenaze evine götürülmesinin ardından bir süre şoktan çıkamadım. Zihnim sürekli artık sadece *benim* olan yazı projemize kayıp duruyordu. Kendime, bu sahneyi hatırla, dedim. Bu son anlarını yazabilmek için olan her şeyi, zihninden geçen her şeyi hatırla. Kendi sesimin defalarca, *onu bir daha hiç göremeyeceğim, onu bir daha hiç göremeyeceğim, onu bir daha hiç göremeyeceğim,* diye fısıldadığını duydum.

Cenaze yarından sonraki gün. Etrafım dört çocuğum, onların eşleri ve torunlarımla çevrili olmasına rağmen hayatım boyunca hiç olmadığım kadar yalnız hissediyorum. Merdivenden usul usul ağlayarak çıktım ve Marilyn'in öldüğü günün büyük kısmını mutsuzluğumu, zihnimin faaliyetini gözlemleyerek yatıştırma çabasıyla odamda tek başıma geçirdim. Zihnimde bazı tekrarlı düşünceler beliriyordu; bana takıntılı bir zihnin canlı ve güçlü tecrübesini yaşatan ısrarcı ve istenmeyen sahneler. Zihnimde Tiananmen Meydanı katliamından sahneler tekrar tekrar canlanıyordu ve kocaman ordu tanklarının Çin'deki protestocu öğrencileri çiğnemesini

izliyordum. Aslında düşüncenin kendisi de bir tank gibiydi. Onu durduramıyordum. Kafamın içinde gümbürdüyordu.

Neden bu sahne? Şaşkındım. Tiananmen ayaklanmasını otuz sene önce yaşandığından beri hiç düşünmemiştim. Belki de Hong Kong'da şu anda süren öğrenci isyanlarının televizyona tekrar tekrar yansıyan görüntüleri tetiklemişti. Belki de ölümün gaddar amansızlığının görsel bir ifadesiydi bu. Kesin olan bunun nahoş bir sahne olduğuydu. Ama zihnimi kirletmesini istemiyordum. Boş yere bir kapatma düğmesi aradım ama ne mümkün. Aynı sahne zihnimde defalarca belirmeye devam etti. Takıntılı hastalarla sayısını hatırlayamayacağım kadar çok çalışmıştım ama şimdi, şu anda, verdikleri mücadeleyi daha derinden, daha canlı olarak anlıyordum. Bugünden önce bir takıntının ne kadar nahoş ve durdurulamaz olduğunu hiçbir zaman tam anlamıyla kavrayamamıştım. Görüntüyü nefes alma mantramla (nefes alırken "sakin", nefes verirken "huzur" diyerek) zihnimden atmaya çalıştım ama işe yaramadı. Acizliğim beni hayrete düşürdü; en çok beş ya da altı nefes döngüsünün ardından, yeniden öğrencileri çiğneyen insafsız tankların görüntüsüyle karşı karşıya kalıyordum.

Bitkin düşüp yatağa uzandım. Kızım ve gelinim beklenmedik bir anda içeri girip yanıma uzandı. Üç saat sonra uyandığımda gitmişlerdi. Belki de hayatımın en uzun gündüz uykusuydu ve hatırladığım kadarıyla ilk kez sırtüstü uyumuştum.

Saatler sonra gece yatağa girerken kendimi köksüz ve düşte gibi hissediyordum. Marilyn'siz ilk gecem olacaktı. Ömrümün sonuna dek yalnız gecelerimin ilki. Ah, evet, başka şehirlerde konuşma yapmaya gittiğimde ya da o Paris'i ziyaret ederken, Marilyn'siz çok gece geçirmiştim ama bu, Marilyn'in olmadığı, Marilyn'in artık var olmadığı bir dünyada uyuyacağım ilk geceydi. O gece dokuz saat boyunca, olağanüstü derin

bir uyku uyudum. Uyandığımda son yirmi dört saatin on iki saatini uyuyarak geçirdiğimi fark ettim. Bu, yirmi dört saatlik bir zaman diliminde hatırladığım en uzun ve en derin uykuydu.

Dört çocuğum bana sormadan sonraki birkaç günün olaylarının bütün detaylarını (cenaze eviyle ilgili ayarlamalar, hahamla ve cenaze evi yöneticisiyle görüşme, konuşmacıların seçimi ve tören sonrası benim evimde yapılacak büyük buluşma için ikram şirketiyle anlaşma gibi) etkin bir şekilde üstlendiler. Bu hayatımı hayli kolaylaştırdı ve hem minnettarım hem onlarla gurur duyuyorum ama aynı zamanda bir yanım, çocuksu ve huysuz yanım yok sayılmaktan hoşlanmadı. Kale alınmamışım ve bu yüzden bir kenara itilmişim gibi, yaşlı, işe yaramaz bir fazlalık gibi hissettim.

Cenaze töreni günü. Mezarlık çocuklarımın hepsinin gittiği, evime yaklaşık yirmi beş dakikalık yürüyüş mesafesindeki Gunn Lisesi'nin hemen karşısında kalıyor. Bu kelimeleri Marilyn'in ölümünden sadece birkaç gün sonra yazıyor olmama rağmen zihnimde cenazeye dair nispeten çok az şey canlı kaldı. O günü bilincime geri getirmek için çocuklarımla ve arkadaşlarımla konuşmam gerek. Travmatik baskılama: benim daha önce şahsen hiç yaşamadığım ama pek çok hastamın tarif ettiği ilginç bir psikolojik fenomen daha.

Net olarak ***hatırladıklarımla*** başlayayım: Biri (kim olduğunu hatırlamıyorum ama gün boyu yanımdan hiç ayrılmayan o kişinin kızım olduğunu tahmin ediyorum) beni mezarlıktaki şapele götürdü. Biz on dakika kadar erken oraya vardığımızda büyük şapelin çoktan dolu olduğunu hatırlıyorum. Birkaç sene önce Marilyn ve ben Stanford'daki Hillel

House'da konuşma yapmaya davet edildiğimizde tanıştığımız haham, Patricia Karlin Neuman töreni açtı. Çocuklarımdan üçü (Ben, Eve ve Reid) ve en yakın iki arkadaşımız (Helen Blau ve David Spiegel) kısa konuşmalar yaptı. İstisnasız, beş konuşmanın da son derece iyi hazırlanıp sunulduğunu çok net hatırlıyorum. Oğlum Reid'in konuşması beni özellikle etkiledi. Hayatının büyük kısmında harika bir fotoğrafçıydı ama çocukluğu ve ergenliği hakkında yazdığı şiir ve düz yazıları bana ancak son birkaç yıl içinde göstermişti. Yakın zamanda açığa çıkardığı hatırı sayılır bir yeteneği olduğu çok açık. Ama cenaze töreninden bütün hatırladığım bunlar. Daha önce olayları hafızamdan bu kadar geniş kapsamlı sildiğim (ya da kaydetmeyi başaramadığım) hiç olmamıştı.

Sonra kendimi mezarların yakınında, açık havada otururken hatırlıyorum. Cenaze salonunun oditoryumundan oraya nasıl gittim? Yürüdüm mü? Yoksa kısa bir otomobil yolculuğu muydu? Hatırlamıyorum. Daha sonra kızıma sorduğumda bana birlikte yürüdüğümüzü söyledi. Mezar yerini ve Marilyn'in çukura yavaş yavaş indirilen tabutunun tam karşısında çocuklarımla birlikte ön sandalyelerde oturduğumuzu hatırlıyorum. Annesinin mezarı sadece birkaç metre ötedeydi.

Bir sis perdesinin içinde heykel gibi oturduğumu hatırlıyorum. Çukurun karşısına sıralanmış katılımcıları ve bir dua okunurken herkesin sırayla küreği alıp tabutun üstüne toprak attığını belli belirsiz hatırlayabiliyorum. Bu geleneği katıldığım diğer cenazelerden biliyorum. Ama bugün beni dehşete düşürdü, Marilyn'in tabutunun üstüne toprak atmayacağım. Bu yüzden diğerlerinin işi bitene kadar trans halinde orada oturmaya devam ettim. Marilyn'in gömülmesine katılmayı reddettiğimi başka fark eden var mı bilmiyorum ama varsa bile umarım bunu ayaklarımın üstünde dengede duramamama

ve bastonuma yaslanmak zorunda olmama bağlamışlardır. Bir süre sonra çocuklarla birlikte eve gitmek için yola çıktık.

Evde, cenaze törenine katılanların bir kısmı, belki de çoğunluğu sohbet, şampanya ve çocuklarımın ayarladığı ikram servisinden yiyeceklerin tadını çıkarıyordu. Ben bir şey içtim mi, herhangi bir şeyin tadına baktım mı hatırlayamıyorum. Birkaç yakın arkadaşla uzun uzun konuştuğumu sanıyorum ama yine resepsiyonun bütün detayları buhar oldu. Emin olduğum tek bir şey var: Etrafta dolaşıp bütün arkadaşlarımızı olması gerektiği gibi selamlayan bir ev sahibi olmadım. Hatta sandalyemden kalktığımı bile hatırlamıyorum. Yanımda oturan iki arkadaşım, Stanford'da yakında gerçekleşecek, on dokuzuncu ve yirminci yüzyıl kısa hikâyeleri konulu seminere katılmaktan bahsettiler ve beni de onlarla gitmeye davet ettiler.

Ah, evet, gideceğim, diye karar verdim. Belki de bu Marilyn'siz hayatımın başlangıcını temsil ediyordu.

Ve sonra, neredeyse aynı anda, karımın yerin altındaki tabutunu düşünmeye başladım. Ama bu düşünceyi zihnimden derhâl uzaklaştırdım. Marilyn'in orada, tabutta *olmadığını* biliyorum. O *hiçbir yerde* değil. Benim hafızam ve onu seven bir sürü insanın anıları dışında, artık yok. Bunu bir gün gerçekten kavrayabilecek miyim? Bir gün onun ölümüyle barışacak mıyım? Ve kendi yaklaşan ölümümle.

Marilyn'in ölümüyle tek başıma yüzleşmek zorunda kalmadım; cenazeden sonra dört çocuğum da ellerinden geldiğince uzun bir süre benimle kaldılar. Kızım Eve, jinekologluk görevinden üç hafta izin aldı ve benimle büyük bir şefkatle ilgilendi. Sonunda ona yalnız olmaya hazır olduğumu hissettiğimi söyledim ama benimle kaldığı son gece uzun yıllar sonra ilk kez hakiki bir kâbus gördüm. Karanlıktı, gece yarısıydı ve bir gıcırtı duyuyordum. Yatak odasının kapısının açıldığını anladım. Kapıya dönünce bir adamın kafasını gör-

düm. Yakışıklıydı ve koyu gri renkli bir fötr şapka takmıştı. Bir şekilde gangster olduğunu ve beni öldüreceğini anladım. Kalp çarpıntısıyla uyandım.

Bu rüyanın tek bariz mesajı benim de ölümle gittikçe yaklaşan bir randevum olduğuydu. Gri fötr şapka, babam da öyle bir şapka takardı. Ve babam yakışıklıydı. Ama gangsterlikle alakası yoktu. Kırk yıldan uzun zaman önce ölmüş, kibar bir adamdı. Neden rüyamda babamı görmüştüm? Onu nadiren düşünürdüm? Belki de beni öldürmek için değil bana Marilyn'le birlikte sonsuza dek ikamet edeceğimiz ölüler âlemine kadar eşlik etmek için gönderilmişti.

Belki de rüya bana ayrıca kızımın gitmesine, yalnız olmaya hazır olmadığımı söylüyordu. Ama bu rüyayı onunla paylaşmadım: O bir doktor ve hastalarıyla çok fazla randevusunu iptal etti zaten. Kendi hayatına dönmesinin zamanı geldi. Oğlum Reid yalnız olmaya hazır olmadığımı hissetmiş olacak ki bana sormadan bir sonraki hafta sonunu benimle geçirmeye geldi. O çocukken hep yaptığımız gibi bolca satranç oynadık.

Tamamen yalnız ilk hafta sonumu, bir sonraki hafta, Marilyn'in ölümünün üstünden bir ay geçtikten sonra yaşadım. Marilyn'in cenazesine dönüp baktığımda, o gün o kadar uyuşuk ve sakin hissetmemi anlamaya çalışıyorum. Belki de ölümden önceki son saatlerinde ona yakın olmamdan kaynaklandı. Yapılmamış hiçbir şey bırakmamamdan. Yanından nadiren ayrıldım ve aldığı son nefesleri saydım. Ve buz gibi yanağına kondurduğum o son öpücük, gerçek vedalaşma anımız *oydu*.

Nişan törenimizde el ele.

UNUTMAYACAĞIZ

Marilyn Yalom için Methiyeler

22 KASIM

Kızı, Eve Yalom

Başlangıçta, kemoterapi alırken annem birçoğunuzdan cömert bir sevgi yağmuru gördü. Sık sık, "İnsanın sadece kendisi için yaşamadığını" fark ettiğini söylerdi. Bu yolculuğa kadar birçoğunuz için ne kadar önemli olduğunu, kaçınıza akıl hocalığı, annelik yaptığını, kaçınızı cesaretlendirdiğini, sizin için itici güç olduğunu ve sizi ne kadar sevdiğini gerçekten fark etmemişti.

Bunu fark etmek onu derinden etkiledi ve son birkaç ayını yaşanmaya değer kıldı. Her birinize tek tek veda etmek, sizleri ne çok sevdiğini söylemek istedi.

Çocukken, masada her zaman bir tabaklık daha yer olması, annemin küçük ama kudretli kucağında bir kişilik daha boşluk olması benim için doğal ve sorgulamaya gerek olmayan bir şeydi. Kardeşlerim gibi, derinden sevildiğimi, yönlendirildiğimi ve evet, olabileceğimin en iyisi olmaya itildiğimi hissederdim.

Böyle feminist bir annem olduğu için ne kadar şanslıymışım! Benim jenerasyonum için feminizmin başarılı olabileceğini bilmek büyük şanstı, ondan rehberlik almak da öyle. Annem çocukluk arkadaşlarıma, benim çocuklarıma ve onların çocukluk arkadaşlarına da akıl hocalığı ve annelik yaptı.

Jinekoloji uzmanı olarak işim bu dünyaya yeni hayatlar getirmek oldu ama şimdi annemin bu dünyadan uğurlanmasına eşlik etmek için burada bulunmam bana çok yerinde geliyor.

Oğlu, Reid Yalom

Marilyn toprağı severdi,
Ellerini zengin killi toprağa daldırmayı,
domates ekmek,
çilek toplamak için diz çökmeyi severdi.
Onun kayısılı sosunu ve reçellerini özleyeceğiz.
Marilyn havayı severdi.
Sağlam bacakları üstünde
sıkı bir yürüyüşçüydü.
Bir keresinde masmavi kokuyu içimize çekerek
Heidelberg'de yaban mersini topladığımız
özel bir zamanı hatırlıyorum.
Ve bir başkasında,
Hawaii'deki bir kumsalda, gün batımında
Irv'le el ele tutuştuğunu.
Gözlerini kapadığını ve
tuzla yüklü havayı içine çektiğini görür gibiyim.
Ateşi ve sıcak olan her şeyi
severdi.
Kış odunları çatırdarken

Marilyn her zaman neredeyse
kendini yakacak kadar ateşe yakın otururdu.
Silver Lake'te, üç neslin
yürümek ve yüzmek için bir araya toplandığı
o haftayı hatırlıyorum.
ve onun marşmelovlarını eşit bir şekilde
kızartmayı sevdiği ateşin başında
söylenen hikâyeleri, şarkıları.
Marilyn güzelliği severdi.
Basit, hedonistik bir şekilde değil
hayatı olumlayan,
insanlığının iyiliğinin bir simgesi olarak.
Bir anlamda
onun varoluş amacı ve dini
iyilikti.
Çalışmalarında güzelliği aradı
ve onu yazılarında dünyayla,
gündelik anlarda çocuklarıyla paylaştı
akşam yemeklerinden önce
belki elinde fazla sek olmayan bir kadeh şeriyle
Vivaldi'nin Dört Mevsim'ini dinlerken
ya da olağanüstü şekillerde
bizi Chartres Katedrali'nin vitraylı camlarına
dikkatle bakmaya davet ederken
ama en önemlisi
böyle inanılmaz bir arkadaş,
öğrenci ve meslektaş topluluğunu
ve elbette ailesini
Irv, kardeşlerim, eşlerimiz ve
şimdi 8 torununu
bir araya toplayarak.

Hepimizi
Başka kültür ve dinlerde,
İnsanlıkta
birbirimizde
iyiliği bulma amacını benimsemeye teşvik etti.
Bu ışığı taşımasını derinden özleyeceğim
ama o ışığın söneceğini hiç sanmıyorum.
Aksine, sonsuza uzanan bir evrende
birçok parlak yıldız gibi gece göğüne
doğru yayılarak parlaklığını artıracak.
Şimdi o ışık her birinizin elinde.

Düğünümüz. Washington, DC. Haziran, 1956.

Aile toplantısı, 1976. Kızımız Eve ve oğullarımız Reid, Victor ve Ben (yerde oturan).

Oğlu, Ben Yalom

Annemin dünyaya çok farklı bir bakışı vardı. Fransa'da geçirdiği zamandan çok etkilenmiş bir bakış açısıydı bu. *La façon ou manière correcte de faire les choses.* Bir şeyleri yapmanın doğru şekli. Bunlar arasında kibar ve yalın konuşma, düzgün tavırlar, saç tarama, el yıkama ve akşam yemeklerinde derli toplu bir gömlek giymek de vardı. Çocuklarla uğraşmanın ötesinde, bence bu *la façon correcte de faire les choses,* yirminci yüzyılın California'sında belki biraz uygunsuz olsa da anneme dünyada özgüven ve pek çoğunuzun paylaştığı harika anılarda değindiğiniz yön duygusunu vermişti.

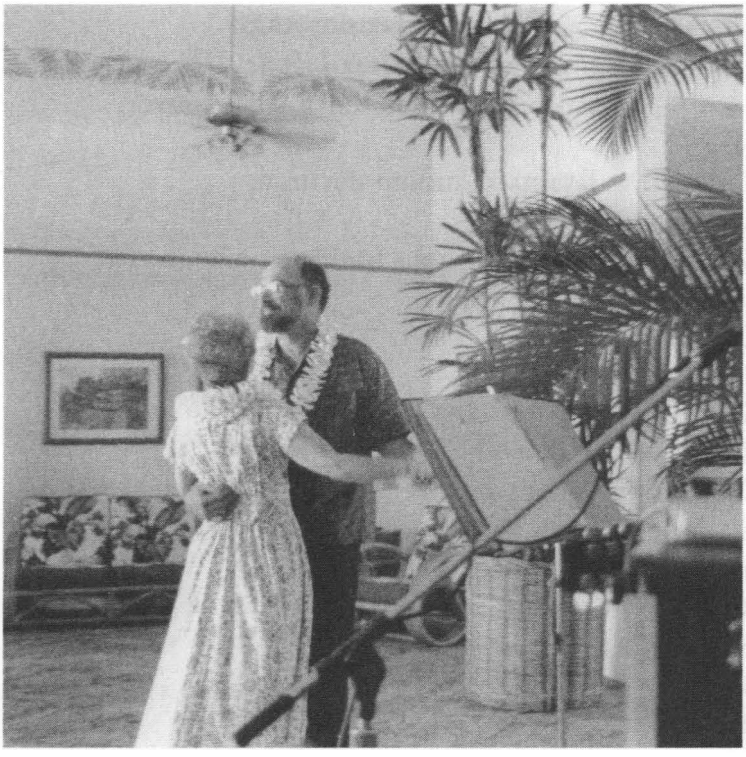
Bu dünya görüşünün bir uzantısı, küçükken de bana keyifle aktardığı, "Çocuklar duyulmamalı, görülmelidir," ifadesiydi. Hah! Ne yazık ki ben sessiz ve nazik bir çocuk değildim. Aksine, inatçı, bir sürü ihtiyacı olan ve fazla gürültücü bir çocuktum. Korkunç derecede zor bir çocuk olduğumu ben hatırlamıyorum ama herkes kararlılıkla öyle olduğumu söylüyor.

Yakın zamanda annemi, 6 yaşındaki oğlum Adrian'la izlerken bunun özellikle farkına vardım. Adrian kabuğuna sığmayan, hayli inatçı bir çocuk. Çok çabuk bağırabiliyor, bir şeyler fırlatabiliyor ve beni hiç şüpheye yer bırakmadan dünyanın en kötü babası olduğuma inandırıyor; bunun benim karmik cezam olduğu çok belli.

Öte yandan sakin olduğu zamanlarda, çok güzel, ışıl ışıl ve tatlı bir çocuk. Eskiden annemin Adrian'ın davranışları karşısında şoke olmasından korkardım çünkü Adrian'ın davranışları *la façon correcte de faire les choses*'a, kendisi de duyulmamaya ama görülmeye ancak bu kadar uzak olabilirdi. Fakat aksine Marilyn onunla hızla güçlü bir bağ kurdu. Her konuşmamızda bana, "*Il est très attachant,*" derdi. İnsan ona kolayca bağlanıyor.

Birlikte saatlerce Anne Kaz çocuk tekerlemeleri okurlardı: *Humpty Dumpty* ve *Yirmi Dört Karakuş* ve hepsinden daha iyisi (ve tekrar tekrar):

Hey Diddle Diddle
Kedi ve Keman
İnek atladı Ay'a,
Bunu gören Küçük Köpek başladı kahkahaya
burada ikisi de kahkahayı basar ve bağırırlardı
Ve Tabak kaçtı kaşıklaaaaaaa!

Hawaii'de ellinci evlilik yıl dönümümüzde dans ederken.

Bu kaçınılmaz olarak Adrian'ın kontrolsüz bir kahkaha kriziyle yerde yuvarlanmasına neden olurdu.

Bu sabır, sıcaklık ve sevgi dolu neşe hali bana annemin bazen öyle görünse de aslında aşırı sert ya da katı biri olmadığını hatırlatıyor. Sakin, sessiz ve bilge tavrıyla, içimdeki inatçı canavarı yatıştırdı demek daha doğru olur.

Son aylarda bütün çocuklarıyla ve dostlarının çoğuyla konuştuğunu ve özel anılar paylaştığını biliyorum. Pazartesi akşamı son düzgün ve anlaşılır konuşmamızda bana, "Sen benim bebeğimdin, her zaman da bebeğim olacaksın," dedi.

Daima Hatırlayacağız

Eve Yalom ve onun kızları Lily ile Alana okuyor

Katılan herkes tarafından tekrarlanıyor

Provence'ın lavanta kokusunu duyunca,
Onu hatırlayacağız.
Zekice yazılmış, iyi işlenmiş bir kitap okuyunca,
Onu hatırlayacağız
Tanrı'dan dişi suretiyle bahsedince,
Onu hatırlayacağız.
Biz kadınlar masadaki yerimizi alıp
Düşüncelerimizi ifade edince,
Onu hatırlayacağız.
Tarihe hürmet duyarken ama ataerkilliği
sorgulamakta özgür hissettiğimiz zaman,
Onu hatırlayacağız.
Saint Sulpice'in çanlarını duyunca,
Onu hatırlayacağız.
Kayısılar çiçek açınca,
Onu hatırlayacağız.
Akşamüstü çayı şeri zamanına dönüşünce,
Onu hatırlayacağız.
Kaburga kemiğine kadar sıyrılınca,
Onu hatırlayacağız.
Gramer polisi bir ceza yazdığında,
Onu hatırlayacağız.
Şerefe şampanya kadehi kaldırılınca,
Onu hatırlayacağız.
Kafamız karışınca, mahzunlaşınca, keyfimiz yerine gelince veya neşelenince,
Onu hatırlayacağız.
Biz yaşadıkça o da yaşayacak çünkü o artık bizim bir parçamız.
Onu hep hatırlayacağız.

Rusya'daki bir konuşmaya katılmak için yaptığımız gezide.

YİRMİ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BAĞIMSIZ, AYRI BİR YETİŞKİN OLARAK HAYAT

Her gün, bazen arkadaşlarla ya da komşularla ama çoğu zaman tek başıma, kırk beş dakika yürüyorum ve her gün birkaç saat bu kitap üstünde çalışmanın yanı sıra, uzun saatlerimi birlikte kitap yazdığım yakın dostum Molyn Leszcz'le telefonda, *Grup Psikoterapisinin Teori ve Pratiği*'nin yakında çıkacak olan altıncı baskısının son bölümlerini yazarak ve düzenleyerek geçiriyorum. Çoğu zaman meşgul hissediyorum ve çalışırken araya girilmesinden hoşlanmıyorum. Bu kitabı yazmaya kendimi öylesine adadım ki her sabah saat 08.00'de ofisime girmek için can atıyorum. En mutlu olduğum zamanlar yazdığım zamanlar ama bu çalışma bittiği zaman ruh halimin nasıl olacağı konusunda endişeliyim. Tahminim, üstüme derin bir hüznün çökeceği yönünde.

Genel olarak, bu kadar iyi olmam beni şaşırtıyor. Kaybım neden beni elden ayaktan düşürmedi? Marilyn'e olan sevgimin derinliğinden asla şüphem yok: Hiçbir erkeğin bir

kadını daha fazla sevmediğinden eminim. Son aylarda acı çekmesini izlerken ona kaç kez, "Keşke hastalığını senin yerine ben alabilsem?" dedim kim bilir. Ve ciddiydim, onun için canımı verirdim.

Marilyn'in hayatının, yanından hiç ayrılmadığım, genellikle tepkisiz olmasına rağmen defalarca alnını ve yanaklarını öptüğüm dehşet verici son otuz altı saatini kafamda tekrar tekrar canlandırıyorum. Ölümü ikimiz için de bir rahatlama oldu: Onun için sürekli mide bulantısı, ağrı ve onu seven çok sayıdaki arkadaş ve aile üyesiyle vedalaşmanın yorgunluğundan, benim içinse aylar boyu acı çekmesini çaresizce izlemekten kurtuluş. Son otuz altı saat benim için en kötüsüydü çünkü aldığı morfin ve lorazepam (küçük dozlarda da olsa) iletişim kurma becerisini baltaladı: Gözlerini kısa bir süre açınca onunla konuşmaya çalıştım, bana gülümsedi ve birkaç kelime söyledikten sonra tekrar uykuya daldı. Ona çok fazla morfin verdiği ve dolayısıyla Marilyn'le son konuşma fırsatımı elimden aldığı için bakımevi hemşiresine mantıksız bir şekilde öfkelendiğimi hatırlıyorum.

Zihnime beklenmedik bir şekilde, uzak geçmişten bir veda sahnesi süzüldü. Terminal kanser hastası olan bir grup hastayla çalıştığım yıllarda yaşanan ve uzun zaman önce unuttuğum bir sahne. Grup toplantısına katılamayacak kadar takatsiz olan hastalar benimle temasa geçip ev ziyareti rica ettiğinde bunu mutlaka kabul ederdim. Bir gün yumurtalık kanserinden ölmek üzere olan ve grup toplantılarını nadiren kaçıran orta yaşlı bir hastadan, Eva'dan böyle bir rica geldi. Telefonunu aldıktan bir gün sonra evinin kapısındaydım; bakıcısı beni içeri buyur etti ve Eva'nın odasına götürdü. Uyuklayan Eva beni görünce gülümsedi ve kısık ve çatallı bir sesle, baş başa kalmamızı istedi. Bakıcısı odadan ayrıldı.

Çok kırılgan görünüyordu ve bir zamanlar güçlü çıkan sesi artık fısıltıdan ibaretti. Doktorunun ona çok fazla zamanının kalmadığını söylediğini ve hastaneye gitmesini önerdiğini ama evde ölmeyi tercih ettiği için bu öneriyi reddettiğini anlattı. Sonra başını bana doğru çevirdi, elime uzandı ve gözlerimin içine bakarak, "Irv, son bir ricam var," dedi. "Lütfen yatağa, yanıma uzanır mısınız?"

Gözümün önünde kendimi tıbbi etik panelinin asık ve ciddi yüzleri karşısında savunan halim canlandı ama onu geri çeviremezdim, bunu yaparsam kendimi asla affetmezdim. Ayakkabılarımı çıkarmadan sırt üstü yanına uzandım ve el ele tutuşarak yirmi beş dakika konuştuk ve vedalaştık. O sevgi dolu kadına biraz konfor sunabildiğim için gurur duyuyorum.

Bu anı silinirken aklım yeniden Marilyn'in tabutunun içinde, yerin altında yattığı düşüncesine kaydı. Ama mezarlığa ya da tabutuna odaklanamazdım; canım Marilyn'imin orada olmadığını biliyordum.

Sanırım hüznümün hafiflediğini hissediyordum. Belki de kaos ve çaresizliğin benimle işi bitmişti. Ama kısa süre sonra Pat Berger'dan bir e-posta aldım. Kocası Bob Berger ve ben, tıp fakültesi günlerimizde ve sonrasında, o üç yıl önce hayata veda edene kadar çok yakın arkadaştık. Bob'un hayatının son döneminde birlikte *I'm Calling The Police* adında, Yahudi soykırımı sırasında Macaristan'da sağ kalmasının hikâyesini anlatan bir kitap yazmıştık. Pat Berger'ın e-postasında Marilyn'in üç yıl önce, çiçek açan bir manolya dalının altında çekilmiş güzel bir fotoğrafı vardı. Fotoğrafa ve mutlu geçmiş günlerimize bakmak acımı yeniden tutuşturdu ve beni gerçekliğe sürükledi. Beni büyük bir acının beklediğinden hiç şüphem yok.

Artık seksen sekiz yaşında olmama rağmen hayat hakkında, bağımsız ve ayrı bir yetişkin olarak yaşamak başta olmak üzere, öğrenecek çok şeyim var. Hayatımda çok şey yaptım, doktor oldum, bir sürü hastayla ilgilendim, ders verdim, kitaplar yazdım, sevgi dolu, cömert ve yaratıcı dört çocuk yetiştirdim ama *hiçbir zaman bağımsız bir yetişkin olarak yaşamadım.* Evet, şaşırtıcı ama doğru. Kendim de şaşırıyorum ve sürekli aynı şeyi tekrarlıyorum: *Hiçbir zaman bağımsız bir yetişkin olarak yaşamadım.*

Ortaokulda tanışmamızdan sonra Marilyn ve ben, onun Massachusetts'teki Wellesley College'a gitmek için trene bindiği ana kadar her an birlikteydik. Ben Washington DC'de kaldım ve George Washington Üniversitesi'nde tıp öncesi eğitimi alırken, yoğun ve kaygılı bir şekilde ders çalışmak dışında hiçbir şey yapmadan ailemle yaşadım.

Kaygılı olmak için çok nedenim vardı. O dönemde Amerika'daki bütün tıp fakültelerinin Yahudi öğrenciler için yüzde 5'lik bir kotası olurdu. Kaynağımdan emin değilim ama bir yerden, tıp fakültelerinin, öne çıkan parlak öğrencileri zaman zaman dört yıl yerine üç yıllık lisans eğitiminin sonunda kabul edebildiğini öğrenmiştim. Bu benim için çok önemli bir bilgiydi. Marilyn'le evlenmek için çok acelem vardı ve görüştüğü, ona verecek çok daha fazla şeyi olan (daha farklı bir yaşam kültürü ve zevki, daha fazla zenginlik ve saygın aileler) Harvard'lı öğrenciler karşısında kendimi tehdit altında hissediyordum. Ondan uzakta geçecek zamanımı kısaltacak bu fırsata sıkı sıkı tutundum ve tıp fakültesine bir yıl erken girmeyi kafaya koydum. Çözüm barizdi: GW'nin lisans öğrencisi olarak üç sene boyunca bütün notlarım A olursa, beni GW Tıp Fakültesi'ne kabul etmek *zorundalardı.* Ve öyle de oldu!

Lisans döneminde ayrı geçen yıllarımızda Marilyn ve ben her zaman yakın temasımızı koruduk. Hiç aksatmadan

her gün birbirimize mektuplar yazdık ve zaman zaman telefonda konuştuk. (O günlerde Washington'dan New England'a uzun mesafe konuşmaları pahalı bir şeydi ve benim hiç gelirim yoktu.)

George Washington Tıp Fakültesi'ne kabul edildikten sonra Marilyn'e daha yakın olmak için Boston Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne transfer olmadan önce, orada sadece bir yıl kaldım. Boston'da, Marlborough Sokağı'nda dört tıp fakültesi öğrencisinin yaşadığı bir evde bir oda kiraladım. Her hafta sonunu Marilyn'le geçiriyordum. Tıp fakültesindeki üçüncü senemde evlendik ve Marilyn'in ömrünün sonuna kadar birlikte yaşadık. Önce Cambridge'de bir dairede kaldık, sonrasında benim intörn olduğum New York'ta bir yıl, Baltimore'daki Johns Hopkins'te üç yıl, ardından Hawaii'de askerliğimi yaptığım iki sene ve sonra Stanford'a ve hayatımızın sonuna kadar kalacağımız Palo Alto, California'ya geçiş.

Böylece, 88 yaşımda ve Marilyn'i kaybetmiş olarak, hayatımda ilk kez yalnız kaldım. Değiştirmem gereken o kadar çok şey var ki. Dikkat çekici bir televizyon programı gördüğüm zaman bunu Marilyn'e anlatma isteğiyle doluyorum ve kendime sürekli Marilyn'in artık olmadığını ve bu televizyon programının, hayatın bu küçük parçasının, Marilyn orada olup paylaşamayacak olsa da değerli ve ilginç olduğunu hatırlatıyorum. Buna benzer şeyler çok sık oluyor. Bir kadın aradı ve Marilyn'le görüşmek istedi. Ona Marilyn'in öldüğünü söylediğim zaman telefonda hıçkırmaya başladı ve bana Marilyn'i çok özleyeceğini, Marilyn'in onun için çok önemli olduğunu söyledi. Konuşmanın ardından, kendime bu deneyimin de şu anda benimle bittiğini hatırlattım. Deneyimi Marilyn'le paylaşmak söz konusu değildi.

Ama burada kastettiğim yalnızlık değil. Bütün mesele *onu yaşayacak tek kişi ben olsam ve Marilyn'le paylaşama-*

sam bile, bir şeyin değerli, ilgi çekici ve önemli olabileceğini öğrenmekte.

Noel'den birkaç gün önce geniş ailem (dört çocuğum, onların eşleri, altı torunum ve onların eşleri) benim evimde toplandı. Yaklaşık yirmi kişiydik ve her odada, oturma odasında, Marilyn'in ofisinde, benim ofisimde birileri uyuyordu. Çocuklarım akşamın menüsünden ve aktivitelerinden konuşurken bir anda donup kaldım. Onları duyabiliyor ama kıpırdayamıyordum. Kendimi heykel gibi hissettim; çocuklarımın endişesi gittikçe arttı. "Baba, iyi misin? Baba, sorun ne?"

Ve sonra ilk kez gözyaşlarına boğuldum ve büyük bir güçlükle, "O burada değil, hiçbir yerde değil," demeye çalıştım. "Marilyn bu akşam burada olanları ***asla, asla*** bilemeyecek." Çocuklarım şoka girmişti. Beni daha önce hiç ağlarken görmemişlerdi.

Aile Noel/Hanukah kutlamamızda bir araya toplanınca herkes Marilyn'in yokluğunu derinden hissetti. Çok kalabalık olduğumuz için Noel arifesinde, yakındaki bir Çin lokantasından Çin yemeği getirttik. Akşam yemeğinin masaya konmasını beklerken Victor'la bir el satranç oynadık. Bir duraksama anı oldu ve bir anda içimden Marilyn'e bir şey söylemek geçti. Elbette orada değildi. Kendimi oğlumla oyuna kaptırmıştım ama oyun bitince kendimi bomboş hissettim. Üniversite üçüncü sınıfı Fransa'da geçirdiği sene dışında, yetmiş yıl boyunca her Noel arifesini Marilyn'le paylaşmıştım. Birlikte geçirdiğimiz bütün Noellerden kalma hislerim ve sözsüz anılarım vardı. Bütün o ağaçlar, hediyeler, şarkılar ve pişirilen yemekler. Ama bu yıl farklıydı. Neşe azdı ve Noel ağacı yoktu. Üşüdüğümü hissettim ve daha iyi hissetmek için

sıcak hava çıkışının önünde durdum. Yanımda olan herkesi çok seviyordum, etrafım çocuklarım ve torunlarımla çevriliydi ama bir boşluk hissediyordum. Merkez eksikti.

Noel günü kızım ana yemek olarak Pekin ördeği ve birbiriyle alakasız çeşitli yemekler hazırladı. Marilyn hayatta olsa Noel arifesinde asla dışarıdan yemek yiyemeyeceğimizi ya da Noel günü sofrada alakasız yemekler olamayacağını herkes biliyordu (ve çoğu bu yorumu yaptı). Dahası Marilyn Noel/Hanukah yemeğimize her zaman resmî bir yorumla ya da genellikle İncil'den bir okumayla başlardı. Onsuz bu ilk Noel'de hepimiz kayıp hissediyorduk. Resmî bir başlangıç yapan olmadı, sadece oturup yemeğimizi yedik. Marilyn'in törensel okumasını özledim: Biricik karımın bana sağladığı pek çok şey gibi, meğer bunun da değerini anlamamışım.

Torunum Alana on altı yaşına girdiğinden beri, yani son on yıldır, her Noel ikimiz birlikte, annemin tarifiyle *kichel*[6] yapıyoruz. Alana artık büyüdü, tıp fakültesi dördüncü sınıfta, nişanlı ve artık *kichel* pişirme ekibinin söz sahibi üyesi. Hamuru, mayayı ve tereyağını bir önceki geceden hazırladık, kabaran hamuru sabah erkenden açıp kuru üzüm, fındık, şeker ve tarçın katarak otuz kadar tatlı kurabiye hazırladık. Bu kez ikimiz de Marilyn'in bu kurabiyeleri ne çok sevdiğini düşünerek biraz hüzünlendik.

Aile artık o kadar büyüdü ki son birkaç Noel'dir kura çekiyoruz ve herkes bir kişiye hediye alıyor. Ama bu yıl hediye almayı iptal ettik. Kederliyiz ve hediye alıp vermek kimsenin ilgisini çekmiyor.

Çocuklar birkaç gün daha benimle kalacağı için yalnızlık konusunda kaygım yoktu. Vakit bolca sohbet, harika yemekler, satranç, Scrabble ve bezik oyunuyla geçti. Çocuklar gittikten

6 Yahudi mutfağına ait, fiyonk şeklinde kesilen bir kurabiye. (ç. n.)

sonra yılbaşı akşamını yalnız geçirdim. Beklenmedik bir şekilde iyi bir tecrübe oldu. İçe dönüklüğüm yalnızlığı bastırdı. Gece yarısı olurken televizyonu açtım ve Times Meydanı'ndan San Francisco'ya kadar bütün kutlamaları seyrettim. Birden bunun yetmiş yılda, yanımda Marilyn olmadan girdiğim ikinci yeni yıl olduğunu fark ettim. (İlki üniversite üçüncü sınıfı Fransa'da okuduğu seneydi.) Televizyonda Times Meydanı'nda sevinç gösterileri yapan insanları görüyordum ama sesi kısmıştım. Artık Marilyn yoktu ve gerçek hayat bitmişti. Kendimi ağır ve hüzünlü hissediyordum ve bunu kimsenin düzeltemeyeceğini biliyordum. Marilyn öldü. Tabutun içinde çürüyen bedenini düşündüm. O artık sadece benim zihnimde yaşıyor.

YİRMİ DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

EVDE TEK BAŞINA

Hangi yöne dönsem Marilyn'i hatırlatan şeylerle karşılaşıyorum. Odamıza giriyorum ve yatağın ona ait olan tarafındaki komodinde ilaçlarını görüyorum. Yarın yardımcım Gloria'dan onları göz önünden kaldırmasını rica edeceğim. Sonra televizyon odasındaki koltuğunda Marilyn'in okuma gözlüklerine rastlıyorum. Banyosunda birkaç tane daha var. Neden bu kadar çok gözlüğü vardı ki? Son haftalarının büyük kısmını geçirdiği kanepenin yanında, sonsuz sayıdaki ilaç kutularının arasında iPhone'unu buluyorum. Bütün bunları ne yapmalı? Artık çoğu şeyde yaptığım gibi, bu sorundan da kaçınıyorum ve onu çocuklarıma devrediyorum.

Çalışma odasının kapısını açacak gücü ve cesareti bulmam haftalar aldı. Şimdi, ölümünden altı hafta sonra bile odasından içeri giremiyorum ve masasının üstündeki nesnelere bakmaktan uzak duruyorum. Marilyn'in eşyalarına dokunmayı hâlâ istemiyorum. Onları ne saklamak ne de elden çıkarmak istiyorum. Evet, çocukça davranıyorum ama umurumda değil. Seneler boyunca danışmanlık yaptığım ve

ölen insanın bütün izlerini ortadan kaldıracak geniş bir aileye sahip olma lüksü bulunmayan bütün o kederli insanları düşününce sadece utanıyorum.

Oturma odasının köşesinde, Marilyn'in duvara dönük duran bir fotoğrafı var. Bu muhteşem fotoğrafı *Washington Post*'taki vefat ilanında buldum ve o kadar hoşuma gitti ki negatifinin izini sürüp başarılı bir fotoğrafçı olan oğlum Reid'den benim için basmasını rica ettim. Reid fotoğrafı çerçeveletip Noel'de getirdi. İlk birkaç gün fotoğrafa sık sık bakmayı görev edindim ama istisnasız her seferinde canım çok yanınca sonunda fotoğrafı duvara çevirdim. Arada bir yanına gidiyorum, çeviriyorum ve derin bir nefes alıp bakıyorum. O kadar güzel ki. Dudakları, "*Beni sakın unutma... sen ve ben sevgilim, daima... Sakın beni unutma,*" der gibi. Kalbimde acının ağırlığıyla fotoğrafa arkamı dönüyorum. Acı fazla geliyor. Yüksek sesle ağlıyorum. Ne yapacağımı bilmiyorum.

Kendimi böyle bir acıdan korumalı mıyım? Yoksa tam tersini yapmalı ve gözlerinin içine bakarak uzun uzun ağlamalı mıyım? O fotoğrafı duvara asacağım ve ona büyük bir zevkle bakacağım bir günün geleceğini biliyorum. Göz göze geleceğiz ve ikimiz de sevgiyle ve hayatlarımızı birlikte geçirebildiğimiz için minnetle dolu olacağız. Bu satırları yazarken gözyaşlarım akmaya başladı, durup gözlerimi sildim ve masmavi göğe uzanan meşe ağacımızın dallarına baktım.

Marilyn'le paylaşmak istediğim hadiseler o kadar çok ki. Kırk yılı aşkın süredir müşterisi olduğum semt eczanemiz Maximart'ın temelli kapandığını duydum ve Marilyn'e bu haberi verdiğimi ve onun da üzüldüğünü hayal ettim. Ya da senelerdir birbirleriyle satranç oynamayı kabul etmeyen iki büyük oğlumuzun bu Noel'de barışçıl bir şekilde satranç oynadığını. Ya da bezik öğrenmeyi reddeden oğlumun kuralları öğrenmeye ve kardeşleriyle ve benimle oynamaya

başladığını. Bu satranç ve bezik örnekleri ailenin nasıl yakınlaştığını gösteriyor. Ah, bunu Marilyn'e anlatabilmeyi o kadar çok isterdim ki. Çok mutlu olurdu.

Yas tutan diğer insanlar hakkında yazılanları okurken onların çok farklı davranışlar sergileyebildiğini öğreniyorum. Telefonunda karısının eski bir sesli mesajını saklayan ve sürekli dinleyen kederli bir koca hakkında bir makale okudum. Okurken yüzümü buruşturdum: Ben Marilyn'in sesini duymanın acısına dayanamazdım. Acaba o sesi duymak, söz konusu adamı donduruyor ve yeni bir hayata başlamaktan alıkoyuyor muydu? Ama belki de ben çok katı bir tavır takınıyordum. Herkesin kendine has bir yas tutma şekli vardı.

Eşlerini kaybeden erkeklerin, kaybı izleyen dört yıl içinde ölme oranlarının yakınlarını kaybetmemiş erkeklere göre daha yüksek olduğunu gösteren bir makale okudum. Haz ya da itibar için ölen eşlerine fazlasıyla bağımlı olan erkekler için öngörü daha beterdi. Ancak bu canımı sıkmadı: Tuhaf bir şekilde kendi ölümüm konusunda endişem azalmıştı. Geçmiş dönemlerde sık sık (fazla sık) ölüm kaygısı duyardım. Yıllar önce kanserden ölen hastalarla terapi grubunda çalışırken ölmekle ilgili kâbuslar gördüğümü özellikle hatırlıyorum. Ama artık zerresi kalmamıştı. Kendi ölümümü düşünmek beni sarsmaz olmuştu.

YİRMİ BEŞİNCİ BÖLÜM

SEKS VE YAS

Aslında Marilyn'in ölümünden kısa süre sonra, cenaze törenini ve toprağa verilmesini beklerken olmuştu ama zırhlı tankların Tiananmen Meydanı'nda öğrencileri çiğnediği kâbus görüntülerinin bana uğraması asırlar öncede kalmış gibi geliyor. O imgelerin ısrarı, beni takıntılı düşüncenin doğasını ve gücünü yeni bir bakış açısıyla değerlendirmeye itiyor. Birkaç gün sonra tanklar ve Tiananmen Meydanı kademeli olarak buharlaştı. Dinlenmeye geçen zihnim son birkaç haftada çok sakinleşti.

Ama şimdi yeni bir takıntı düşüncelerimi istila etti. Ne zaman gevşemeye ya da zihnimi arındırmaya çalışsam, örneğin ışıkları söndürüp uykuyu beklerken, aklıma tanıdığım ya da yakın zamanda gördüğüm kadınlarla ilgili ayartıcı cinsel düşünceler süzülüyor. Bunlar güçlü ve ısrarlı görüntüler. Onları engellemeye, bilincimden temizlemeye, düşüncelerimi başka yerlere çevirmeye çalışıyorum. Ama birkaç dakika sonra yeniden ortaya çıkıp dikkatimi kuşatıyorlar. Aynı anda hem

arzu hem utançla doluyorum. Sadece birkaç hafta önce toprağa verdiğim Marilyn'e bu sadakatsizliğimden utanıyorum.

Son birkaç haftaya baktığım zaman kadınların memelerine, özellikle büyükçe olanlara yoğun bir ilgi duymaya başladım. Aklımda bir karikatür imgesi canlandı. İlk nerede gördüğümü bilmiyorum, belki ergenliğimdeydi: Bir erkeğin çenesini tutup yüzünü yüzüne doğru çeviren ve "Hey, ben burada, yukarıdayım!" diyen bir kadın görüyorum.

Yenilenen bu ilgiye bazen, son birkaç gündür sık sık zihnime süzülen, geçmişten bir sahne (yaklaşık yetmiş beş sene öncesinden bir sahne) eşlik ediyor. O sahnede kendimi 10-11 yaşında, bir nedenden anne ve babamın odasına girerken ve annemin yarı çıplak haliyle karşılaşırken görüyorum. Annem kendini örtmek yerine çıplak memeleriyle karşımda durup "İyice bak!" dercesine cesaretle gözlerimin içine bakıyor.

Çok uzun yıllar önce, bu anıyı psikiyatri uzmanlık eğitimim sırasında bana 600 saatten fazla psikoanaliz yapan Olive Smith'le uzun saatler boyu tartıştığımı hatırlıyorum. Tahmin edileceği gibi şimdi büyük bir sıkıntı altındayım ve regresyona girmiş olmam tesadüf değil. Çocuk gibi sızlanarak anaç yardım arıyorum. Kitaplarımdan birinde kullandığım bir cümle aklıma geliyor. "Freud her konuda yanılmadı."

Bu cinsel saplantılar beni tedirgin ediyor ve utandırıyor. Kendime ve Marilyn'e olan sevgime bu saygısızlığı nasıl yapabilirim? Sevgim gerçekten bu kadar mı sığ? *Ama öte yandan, görevim hayatta kalmak ve yeni bir hayata başlamak değil mi?* Yine de Marilyn'in anısını lekelediğim için çok utanıyorum. *Ama belki de bu tür cinsel düşünceler, bütün hayatını çift olarak geçirdikten sonra bir anda kendini yalnız bulan biri için son derece doğaldır.*

Yas ve cinsellikle ilgili literatürü incelemeye karar verdim ve okuyucularımın da hatırlayabileceği gibi, çağdaş tıbbi kütüphane araştırmalarıyla aram çok iyi değil. Tıbbi edebiyat araştırmaları konusunda bir uzman buldum. Aynı kişi grup teorisi konulu ders kitabımızın beşinci ve altıncı baskılarındaki yazım ortağım Molyn Leszcz'e ve bana daha önce de yardım etmişti. Ondan tıbbi ve psikolojik literatürde yas ve cinsellikle ilgili her türlü makaleyi araştırmasını istedim. Bir gün sonra bana bir e-posta gönderdi ve saatlerce aramasına rağmen literatürde hiçbir şey bulamadığını söyledi! Mahcuptu ve elinde emeğini belgeleyecek bir sonuç olmadığı için, benden ödeme kabul etmeyeceğini yazmıştı. "Saçma," diye cevapladım ve ödeme yapmakta ısrar ettim. Makale bulamaması başlı başına önemli bir bilgiydi.

Sonra Stanford'dan bir arkadaşımın ve meslektaşımın şiddetle tavsiye ettiği bir araştırma görevlisiyle temas kurdum ve ondan birkaç saatini bu konuyu araştırmaya ayırmasını rica ettim. Neredeyse aynı senaryo tekrarlandı: Tıp ve psikoloji literatüründe hiçbir şey bulamamıştı ve bir kez daha harcadığı zaman için ödeme yapmakta ısrar etmem gerekti.

Ancak sonraki günlerde, her iki araştırma görevlisi de bana daha popüler yayınlardan, klinik araştırmaya dayalı birkaç makale göndermeye başladı. Örneğin *Psychology Today*'den (Kasım 2015) "Yas Hakkında Size Söylenmeyen 5 Şey" (pratisyen hekim Stephanie A. Sarkis tarafından yazılmış). Makaledeki beşinci madde açıkça yasta cinselliği ele almış.

> Cinsel dürtünüz artabilir. Çoğu insanda yas, cinsel dürtüyü azaltır. Ama diğerlerinde artırabilir. Bu eşini ya da partnerini kaybetmiş kişiler için özellikle çelişkili olabilir. Ancak insanlar yas nedeniyle uyuştuklarında

seksin bir şey hissetmelerine yardım ettiğini görebilirler. Ayrıca ölümle baş etmenin kişinin gündelik hayatının parçası olduğu bir zamanda bu, hayatı olumlayan bir şey de olabilir.

Bu satırlardaki pek çok şeyde kendimi buldum. Özellikle kişinin yas yüzünden uyuştuğu zamanlarda cinselliğin bir şeyler hissetmesine yardım etmesi konusunda. "Uyuşukluk" bir süredir içinde olduğum hal için çok yerinde bir terim: Hislerimle aramın çok açıldığı duygusunu taşıyorum. Sohbet etmek, akşam yemeği yemek, televizyon izlemek gibi eylemleri aslında tam anlamıyla orada olmadan gerçekleştiriyorum. Ama cinsel düşünceler daha gerçek geliyor; beni ölümle ilgili tasalarımdan uyandıran ve çekip çıkaran, hayatı olumlayan bir hisse neden oluyor.

Yas tutan bireylerle çalışan çok sayıda tecrübeli meslektaşımla konuştum; cinsel uyarılmanın ve meşguliyetin yas sürecindeki kişilerde sanıldığından çok daha yaygın olduğu, erkeklerde kadınlara göre tartışmasız daha sık rastlanmakla birlikte kadınlarda da görüldüğü konusunda hemfikirler. Klinik hekimler de danışanlarının artan cinsellik dürtülerini nadiren gündeme getirdikleri gözlemime katılıyorlar. Ancak hekimler cinsellikle ilgili sorunları *aleni bir şekilde* sorguladığı zaman yas sürecindeki hastaların çoğu olumlu cevap veriyor. Öyle anlaşılıyor ki yas sürecindeki insanlar utandıkları için konuyu kendiliğinden açmaya uzaklar. Sonuç olarak yasla ilgili kişisel ifadelerin büyük kısmı bu konudan kaçınıyor ya da cinsellikle ilgili sadece birkaç imalı göndermeyle sınırlı kalıyor.

Bir miktar rahatlayarak, cinsel anlamda uyarılma halimin nadir rastlanan bir durum olmadığı ve hiç şüphesiz cinsel arzunun yas halinde önemli rol oynadığı sonucuna varıyorum. Dahası, ileri yaştaki insanların içsel cinsel hayatları konusunda

açık olması da kolay değil. Bu duygularını aileleri ve arkadaşlarıyla rahatça paylaşamıyorlar. Başkalarını rahatsız etmekten çekiniyorlar. Ben onlarca yıldır düzenli olarak görüştüğüm bir terapist grubuna sahip olduğum için şanslıyım. O forumdaki tartışmalar rahatsızlığımı gidermeye yardımcı oluyor.

YİRMİ ALTINCI BÖLÜM

GERÇEKLİKTEN UZAK

Oğlum Ben 6, 4 ve 2 yaşlarındaki üç oğluyla ziyarete geldi. Bir akşam üç torunumu televizyona yapışmış, canavarlar, küçük çocuklar, yırtıcı hayvanlar ve mucizevi kaçışlarla dolu ürpertici bir animasyon filmi izlerken buldum. Tiksintiyle dolarak hemen kanal değiştirdim ve başka bir program aradım. Bir süre sonra çizgi figürlerin Fındıkkıran Süiti eşliğinde dans ettiği canlı bir prodüksiyona denk geldim. Torunlarımın söylenmelerine ve yakınmalarına rağmen o kanalda kaldım. Birkaç dakika sonra inlemeler kesildi ve üçü Fındıkkıran Süiti'ni ilgiyle izledi. Neşe içinde ve bunu Marilyn'le paylaşmak için yanıp tutuşarak televizyonu birkaç saniyeliğine durdurdum ve Marilyn'in de görebilmesi için kaydetme düğmesine bastım. Tekrar oynat düğmesine bastım ve çocuklar neşe içinde izlemeye devam etti.

Birkaç dakika sonra aklım başıma geldi. *Şaşkındım. Ne yapıyordum ben? Marilyn'in de izlemesi için kayıt mı ediyordum?* Kendime, *Marilyn öldü,* diye hatırlattım! Benzer sahneler defalarca yaşanmıştı.

Yakın zamanda, bir arkadaşım bana Palo Alto şehir merkezindeki Bell's Kitabevi'nde kitaplarımın birçoğunun ve Marilyn'in kitaplarının ön girişteki bir masada dikkat çekecek bir şekilde sergilendiğini söyledi. Ertesi gün Marilyn de görebilsin diye fotoğraf çekmek için elimde iPhone'umla kitapçının önünde durdum. Gerçek ancak sokakta yürürken kafama dank etti. *Marilyn öldü.* Bir kez daha yumruk yemiş gibi oldum.

Marilyn ölmeden birkaç ay önce, ikimiz sokağımızda yürüyüş yaparken bir komşumuzu görmüştük. Beyaz saçlı, yaşlıca, seçkin bir adamdı ve fiziksel bir sıkıntısı olduğu barizdi. Evinin ön basamaklarını daha genç ve koyu renk tenli bir kadının yardımıyla inip bir arabaya bindi. Kadının onun bakıcısı olduğuna hiç şüphe yoktu.

Noel'in ertesi günü, henüz tanışmadığım bu yeni komşular beni akşam yemeğine ve Noel ilahisine davet etti. Eve gidince yaşlı adam ve bakıcısı tarafından karşılandım. Çok geçmeden adamın emekli bir doktor olduğunu ve "bakıcının" da ayrıca doktora yapmış bir tıp doktoru olduğunu öğrendim. Dahası, adamın bakıcısı değil eşiydi! Cıvıl cıvıl bir kadındı ve Noel ilahilerine muhteşem bir sesle öncülük ediyordu. Bir kez daha ilk düşüncem, ***bunu Marilyn'e anlatmalıyım,*** oldu. Şu anda bile Marilyn'le paylaşamamanın üzüntüsünü hissediyorum.

Dün akşam BBC'nin dizisi *The Crown*'ın üçüncü sezonunun başladığını öğrendim. Marilyn ve ben birinci ve ikinci se-

zonları birkaç yıl önce izlemiştik. Bu yüzden üçüncü sezonu izlemeye başladım ve kendimi kaptırdım. İlk birkaç bölümü izlemek keyifli geldi ama üçüncü bölümün sahneleri tuhaf bir şekilde tanıdık geliyordu. Daha dikkatli bakınca üçüncü sezonu değil, zaten izlediğim birinci sezonun bölümlerini izlediğimi anladım. Bunu Marilyn'e söylemek istedim ama gerçeğin yüzüme çarpması çok sürmedi. Marilyn bu hadiseyi *asla* öğrenemeyecekti. Hafızamın geçirgenliği onu endişelendirir, hatta bazen gererdi. Ama bir programı çoktan izlediğimi fark etmeden önce üç saat boyunca izlediğimi duysa nasıl eğleneceğini ve gözlerinin nasıl ışıldayacağını görür gibiydim. Bu sözcükleri yazarken göğsüm sıkışıyor. Yüzündeki gülümsemeyi görmek için her şeyi... ama *her şeyi* verirdim.

Ajansımdan bir süre önce, Romanyalı bir senariste romanım *Spinoza Problemi*'ni senaryolaştırma izni verdiğimizi hatırlatan bir mektup aldım. Proje bölümlere ayrılması gereken 400 sayfalık bir senaryoyla on saatlik bir televizyon dizisine dönüştürülmüştü. Bir kez daha ilk düşüncem, "Ah, bunu hemen Marilyn'e söylemeliyim," oldu ama birkaç saniye sonra gerçekle yüzleştim. Elimde bu havadisle, neşesiz ve tek başıma kalakaldım. Marilyn'in bir olayı bilmesi, onu gerçek kılmak için gerekliydi sanki.

Almış yıldır zihnin tam zamanlı öğrencisi, gözlemcisi ve şifacısıyım ve kendi zihnimin bu kadar mantıksız olmasını kaldırmak çok zor. Hastalarım çok geniş bir sorun yelpazesi için yardımıma başvurdu: ilişki sorunları, kendi benliklerini daha iyi anlayabilmek, depresyon, mani, anksiyete, yalnızlık, öfke, kıskançlık, saplantılar, karşılıksız aşk, kâbuslar, fobiler, huzursuzluk, insana özgü akla gelebilecek her tür psikolojik

güçlük. Hastalarımın kendilerini anlamalarına, korkularını, rüyalarını, başkalarıyla geçmiş ve gelecek ilişkilerini, sevgilerini, öfkelerini netleştirmelerine yardımcı oldum, rehberlik ettim. Bu uğraşın altında, mantıklı düşünmeye muktedir olduğumuz ve anlamanın rahatlama getirdiği gerçeği yatıyor.

İşte bu yüzden ani akıldışı nöbetlerim son derece rahatsız ediciydi. Zihnimin, inatla Marilyn'in hâlâ hayatta olduğuna inanan kısmıyla karşı karşıya gelmek şaşırtıcı ve tedirgin ediciydi. Akıldışı düşünceyi, cennet ve cehennemle ya da öldükten sonra ne olduğuyla ilgili mistik kanıları her zaman hor görmüşümdür. Grup terapisi ders kitabım, yirmi terapi faktörü betimlememe dayalı rasyonel bir yaklaşım sunar. Bireysel terapiyi konu alan *Bağışlanan Terapi* adlı kitabım terapistler için net bir şekilde anlatılmış seksen beş ipucu içerir. Varoluşçu terapi ders kitabım başlıca dört varoluşçu faktörün (ölüm, özgürlük, yalnızlık ve hayatın anlamı) etrafında kurulmuştur. Rasyonellik ve açıklık, kitaplarımın dünyanın dört bir yanındaki sınıflarda kullanılmasının en önemli nedenleridir. Ve buna rağmen bugün kendim birçok akıldışı an yaşıyorum!

Akıldışı düşünmekle ilgili rahatsızlığımdan bugün psikiyatri profesörü ve nörobiyolog olan eski bir öğrencime bahsettiğim zaman, artık hafızanın üniter bir fenomen olduğuna inanılmadığı, hafızanın bağımsız işleyebilen, farklı nöroanatomik lokusları olan ve hatta birbirlerine aykırı çalışabilen ayrı sistemlerden oluştuğu cevabını verdi. "Açık" (ya da "bildirimsel") bellek ile "örtülü" (ya da "prosedürel") bellek arasındaki ikiliği anlattı.

Açık bellek bilinçlidir ve beynin korteksi kadar orta temporal lob yapılarına da bağlıdır. Yaşanmış olayların anılarının oluşmasını ve bilinçli olarak geri çağrılmasını kapsar. ("Bilinçli olarak, Marilyn'in öldüğünü biliyorum," gibi.) *Örtülü*

bellek ise büyük ölçüde bilinçsizdir ve sıklıkla becerilerin, alışkanlıkların ve diğer otomatik davranışların temelini oluşturur. Beynin farklı bölümlerinde işlenir: Yetenekler bazal ganglionda, duygusal tepkiler amigdalada gibi. Bu nedenle, yakın belleğimdeki acı verici ve açık Marilyn'in öldüğü bilgisi, kitaplarımızı kitapçının masasında gördüğüm zaman oluşan iyi gelişmiş, örtülü prosedürel ve duygusal dürtümden anatomik olarak ayrılıyor.

Bu iki bellek türü birbirlerinden bağımsız ve neredeyse birbirlerinin farkında bile olmadan işleyebilir ve hatta birbiriyle çelişebilir. Meslektaşım bu görüşün insan davranışı ve belleğin hepimizin güvendiğimiz normal yüzlerini işaret ettiğini ve davranışımın akıldışı olduğunu ima etmediğini belirtti. Asıl altmış beş yıllık bir evlilikten sonra kitaplarımızı gördüğüm zaman bundan Marilyn'e (öldüğünü bilmeme rağmen) bahsetme dürtüsü oluşmasa tuhaf olurdu.

Herkes karısıyla *her zaman* gurur duymaz. Ama ben onunla daima gurur duydum. Ortam ne olursa olsun onunla her zaman gurur duyardım. Kocası olduğum için çok şanslıyım. Marilyn'in zarafetini ve bilgisini *her zaman* şaşmaz bir gerçek olarak kabul ettim. Bir oditoryumda büyük bir kalabalığa hitap ederken ya da oturma odamızdaki bir toplantıda konuşurken ne kadar muhteşem olduğunu hatırlıyorum. Nerede olursa olsun, rakibi her kim olursa olsun Marilyn her zaman öne çıkardı.

Dört çocuğunu çok seven ve onlara karşı her zaman ama her zaman nazik ve cömert olan bir anneydi. Bütün hayatım boyunca çocuklarıyla ve hatta herhangi bir insanla tek bir olumsuz etkileşimini hatırlamıyorum. İlişkimizden sıkıldığım

ya da tatmin olmadığım bir zaman oldu mu? Asla! Hiçbir zaman kıymetini yeterince bilemedim ve bugüne, Marilyn ölene kadar hayatımı onunla geçirdiğim için ne kadar şanslı olduğumu gerektiği kadar kavrayamadım.

Ölümünün üstünden haftalar geçti ve ona olan özlemim hiç eksilmedi. Kendime iyileşmemin zaman alacağını ve gördüğüm yaslı hastaların hepsinin sayısız mutsuz andan geçtiğini hatırlatıp duruyorum. Öte yandan bizimki kadar erken yaşta birbirine bağlanan ve bizim kadar yakın olan bir karı kocaya hiç rastlamadım.

İyileşmemle ilgili tahminlerim konusunda endişelenmeye başlıyorum.

YİRMİ YEDİNCİ BÖLÜM

UYUŞUKLUK

Uyuşukluk ısrarla sürüyor. Çocuklarım beni ziyarete geliyor. Mahallede yürüyüşlere çıkıyor, birlikte yemek pişiriyor, satranç oynuyor, televizyonda film izliyoruz. Yine de uyuşukluğum geçmiyor. Oğullarımla satranç oynarken kendimi veremiyorum. Kazanmak ve kaybetmek önemini kaybetti sanki.

Dün akşam mahallede bir poker gecesi vardı; oğlum Reid de ben de oynadık. İlk kez oğullarımdan biriyle bir yetişkin oyununa katıldım. Pokeri her zaman çok sevmişimdir ama bu sefer oyunda uyuşukluğumu üstümden atamadım. Kulağa depresyon gibi geldiğini biliyorum ama uyuşukluğuma rağmen Reid'in otuz dolar kazandığı için ne kadar sevindiğini görmekten büyük keyif aldım. Evime yürürken, eve varınca Marilyn tarafından karşılanmanın ve ona oğlumuzun pokerde kazandığını anlatmanın ne kadar hoş olacağını hayal ettim.

Ertesi akşam bir deney yaptım ve oğlum ve karısıyla birlikte bir film izlerken Marilyn'in portresini rahatça görülecek şekilde yerleştirdim. Ama birkaç dakika sonra göğsüm öyle

sıkıştı ki Marilyn'in portresini tekrar göz önünden kaldırdım. Uyuşukluk film boyunca sürdü. Yaklaşık bir saat sonra, aynı filmi birkaç ay önce Marilyn'le birlikte seyrettiğimizi fark ettim. Bütün ilgimi kaybettim ama Marilyn'in filmden ne kadar keyif aldığını hatırlayınca ona borçlu olduğum hissini onurlandırmak için sonuna kadar izlemeyi bırakmadım.

Uyuşukluğun, günün bu kitabı yazmakla uğraştığım ilk saatlerinde ve terapi yaparken azaldığını fark ettim. Bugün, yirmili yaşlarının sonunda bir kadın, konsültasyon için ofisime geldi. İkilemini anlattı. "İki adama birden âşığım. Kocama ve son bir yıldır ilişki yaşadığım diğer erkeğe. Hangisinin *gerçek* aşk olduğunu bilmiyorum. Hangisiyle birlikteysem *gerçek* aşk oymuş gibi geliyor. Sonra, ertesi gün ya da başka bir gün diğer erkek için de aynısını hissediyorum. Birinin bana hangisinin *gerçek* aşk olduğunu söylemesini ister gibiyim."

İkilemini uzun uzun anlattı. Seansın ortalarında zamanı fark etti ve karımın vefat ilanını gördüğünden bahsetti. Bu zor dönemde onu görmeyi kabul ettiğim için teşekkür etti. "Siz bu kadar büyük bir kayıp yaşamışken bir de ***kendi*** meselelerimi size yüklemekten endişe duyuyorum."

"Sözleriniz için teşekkürler," dedim, "ama üzerinden biraz zaman geçti ve başkalarına yardım etmekle meşgul olmanın bana iyi geldiğini fark ettim. Hem kendi kederimden doğan meselelerin başkalarına yardım etmeme olanak sağladığı zamanlar da oluyor."

"Nasıl oluyor?" diye sordu. "Aklınıza bana faydası dokunacak bir şey mi geldi?"

"Bu konuda çok net değilim. İzin verirseniz biraz gevezelik edeceğim. Bakalım... Bu seansta sizin hayatınızla ilgilenmenin dikkatimi geçici de olsa kendi hayatımdan uzaklaştırdığını biliyorum. Sizin gerçek benliğinizi tanımıyor olmanız ve

gerçek sizin bu erkeklerden hangisini *gerçekten* istediğinizi bilememenizi de düşünüyorum. *Gerçek* kelimesini kullanmanızı düşünüp duruyorum. Doğrudan alakalı olmayabilir ama ben yine de içgüdülerime güveneceğim ve tartışmamızın içimde uyandırdıklarını söyleyeceğim."

"Çok uzun süre, bir olayın sadece karımla paylaşırsam "gerçek" geldiğini hissettim. Ama şimdi karımın ölümünden haftalar sonra, bir şey olunca onu karıma anlatmam gerektiğini hissettiğim çok tuhaf bir durum yaşıyorum. Karım haberdar olana kadar hiçbir şey "gerçek" olmuyor sanki. Ve elbette bu tamamen mantıksız çünkü karım artık yok. Bunu burada faydalı olacak şekilde nasıl ifade edeceğimi bilmiyorum ama olay şu: *Gerçeği belirlemek konusunda sorumluluğu ben, sadece ben üstlenmeliyim.* Söylesenize, bu size bir anlam ifade ediyor mu?"

Derin bir düşünceye dalar gibi oldu. Sonra kafasını kaldırdı ve "Bir şeyler ifade etti," dedi. "Kendi gerçeklik duyguma güvenemediğimi ve *gerçekliği* başkalarının (belki iki erkekten birinin) belirlemesini istediğimi ima ediyorsanız, haklısınız. Kocam çok zayıftır ve her zaman *benim* gözlemlerime, *benim* gerçeklik duyguma uyar. Ve diğer adam daha güçlü, iş hayatında çok başarılı, kendinden çok emin ve kendimi daha güvende ve onunla daha korunaklı hissediyor ve onun gerçeklik duygusuna güveniyorum. Öte yandan uzun süredir bağımlı olduğunu biliyorum. Şu anda Adsız Alkolikler'e devam ediyor ve sadece birkaç haftadır temiz. Sanırım işin aslı, *ikisinin de* gerçekliği benim yerime tanımlamasına güvenmemeliyim. Sözleriniz, *gerçekliği tanımlamanın benim görevim ve sorumluluğum olduğunu* fark etmemi sağladı."

Bir saatin sonuna doğru bir karar almaya hazır olmadığını ve bu konuyu sürekli terapiyle derinlemesine ele alması gerek-

tiğini belirttim. Ona iki mükemmel terapistin adını verdim ve birkaç hafta sonra bana nasıl olduğunu haber veren bir e-posta göndermesini rica ettim. Çok şey paylaşmam onu duygulandırmıştı ve bana bu bir saatin çok anlamlı geldiğini ve gitmek istemediğini söyledi.

YİRMİ SEKİZİNCİ BÖLÜM

SCHOPENHAUER'DEN GELEN YARDIM

Önümde uzun, karanlık bir dönemin yattığının farkındayım. Yas tutan bireylerle bireysel terapisiyle ve grup terapisiyle geçen uzun senelerimde, elle tutulur bir iyileşme için hastanın bir yıllık önemli olayı (doğum günleri, Noel, Paskalya, yeni yıl ve bekâr bir erkek ya da kadın olarak ilk toplum içine karışma deneyimi) eşi olmadan yaşayıp atlatması gerektiğini öğrendim. Ve bazı hastalarda ikinci bir yıl, ikinci döngü de gerekebiliyor. Durumuma (özellikle Marilyn'le bağımızın uzunluğuna ve yoğunluğuna) bakınca hayatımın en karanlık ve en zor yılıyla karşı karşıya olduğumu biliyorum.

Günler çok yavaş ilerliyor. Çocuklarım, arkadaşlarım ve meslektaşlarım teması korumak için çaba harcasa da misafirlerin sayısı azaldı ve bugünlerde benim de diğer insanlarla iletişim kurmaya çabalayacak arzum ve enerjim çok az. Her gün gelen e-postalarla ilgilendikten sonra vaktimin çoğunu bu kitap üstünde çalışarak geçiriyorum ve kitabı tamamlamaktan

korkuyorum çünkü aklıma yerine koyacak hiçbir şey gelmiyor. Arada bir, bir arkadaşımla ya da çocuklarımdan biriyle akşam yemeği yesem de gittikçe daha fazla öğünü yalnız yer ve akşamları yalnız geçirir oldum. İstisnasız her günü roman okuyarak tamamlıyorum. Yakın zamanda William Styron'un *Sophie'nin Seçimi* romanını okumaya başladım ama birkaç saatin sonunda kitabın ilerleyen kısımlarının Auschwitz'te geçeceğini fark ettim. Uykudan önce Yahudi Soykırımı hakkında bir şeyler okumak yapmak isteyeceğim en son şey.

Sophie'nin Seçimi'ni kenara bırakıp yeni bir roman ararken belki kendi kitaplarımdan bazılarını yeniden okumanın zamandır diye düşündüm. Marilyn'in yazdığım kitapları düzgün bir şekilde yerleştirdiği kitaplığı inceledim. Dört romanımı (*Nietzsche Ağladığında, Bugünü Yaşama Arzusu & Schopenhauer Tedavisi, Divan* ve *Spinoza Problemi*) elime aldım ve sayfaları çevirmeye başladım.

Ah, bu kitapları yazmayı ne çok sevmiştim. Kariyerimin zirvesiydi! Bu kitapların her birinin nasıl ve nerede doğduğunu ve yazıldığını hatırlamaya çalıştım. Beliren ilk anı, *Nietzsche Ağladığında*'nın ilk bölümlerini yazdığım, Seyşeller'de küçük ve sevimli bir ada olan Silhouette'te yaşanmıştı. Sonra Amsterdam'da grup terapisi üzerine konuşma yapmamın ardından Marilyn ve ben Hollanda'da uzun bir araba yolculuğuna çıkmıştık. Rijnsburg'de Spinoza'nın kütüphanesini ziyaret ettikten sonra Amsterdam'a dönerken *Spinoza Problemi*'nin konusu zihnime süzülmüştü.

Schopenhauer'in doğum yerine ve Frankfurt'taki mezarına ve anıtına yaptığımız ziyareti düşündüm ama sonra, *Bugünü Yaşama Arzusu & Schopenhauer Tedavisi*'ni, yazdığım diğer romanlardan çok daha az hatırlayabildiğimi fark ettim. Onu tekrar okumaya karar verdim. İlk kez bir romanımı tekrar okuyacaktım.

Okumaya başladığımda izlenimlerim güçlü ve çoğunlukla olumluydu. Roman bir terapi grubunda geçiyordu ve dikkatimi en çok çeken, 66 yaşındaki ana karakter Julius oldu. Julius grup terapistiydi ve ölümcül deri kanseri olduğunu öğrendikten sonra geriye dönüp hayatını gözden geçiren yaşlı bir adamdı. (Düşünün: 88 yaşında bir adam olarak 66 yaşında ölümle karşı karşıya kalan *yaşlı bir adamın* hikâyesini okuyorum.)

Kitap iki odaktan ilerliyordu. Peş peşe sıralanmış bölümlerde, bir yandan bir terapi grubunun hikâyesini, bir yandan da hem bilge hem de hayli sıkıntılı bir adam olan Schopenhauer'in hayat hikâyesini anlatıyordum. Hikâyedeki çağdaş terapi grubunda sadece Schopenhauer'i öğretmekle kalmayan, aynı zamanda mizantropisiyle Schopenhauer'e çok benzeyen Philip adında bir filozof vardı. Dolayısıyla kitap, okuyucuyu sadece Schopenhauer'in hayatı ve çalışmaları hakkında bilgilendirmekle kalmıyor, efsanevi bir kötümser ve kuşkucu olan Schopenhauer'in iyi işleyen çağdaş bir terapi grubundan fayda görüp görmeyeceğini de keşfe çıkıyordu.

Bugünü Yaşama Arzusu & Schopenhauer Tedavisi'ni okumak benim için güçlü bir terapi oldu. Sayfalar ilerledikçe sakinleştim ve hayatımdan daha hoşnut hale geldim. Cümlelerim iyi kurulmuştu, kelime seçimlerim yerindeydi ve sanırım sürükleyiciliği sağlamayı da başarmıştım. Bunu nasıl yapmıştım? Bu kitabı yazan adam benden kat kat akıllıydı ve felsefe ile psikoterapi hakkında benden çok daha fazla bilgiliydi. Ve bazı cümlelerim nefesimi kesiyordu. Bunu ben mi yazdım? Elbette okudukça bazı eleştirilerim belirmeye başladı: Örneğin ilk bölümlerde Schopenhauer'in din karşıtı tenkitlerinden neden o kadar çok alıntı yapmıştım? Dindar okuyucuları şoke etmek için neden bu kadar zahmete girmiştim?

Bu romanın ne kadar büyük bir kısmının kendi hayat tecrübemi anlattığını görmek beni şaşırtmıştı. Grup terapisti Julius'a kendi geçmişimin yanı sıra kendi özelliklerimi de vermiştim. O da benim gibi hayatının ilk dönemlerinde ilişkilerle ilgili sıkıntı yaşamıştı. Dahası kumar oynamayı seviyordu ve benim lisede oynattığım beyzbol piyangosunun bir benzerini oynatmıştı. Hatta o da benim hayran olduğum beyzbol oyuncularını (Joe DiMaggio ve Mickey Mantle) seviyordu. Romandaki terapi grubundaki kadınlardan birine, Igatpuri, Hindistan'daki on günlük inzivam sırasında değerli Vipassana hocalarından biri olan Goenka'yla yaşadığım tecrübeyi vermiştim. Romanın o kısmı tamamen otobiyografikti ve bende derin izler bırakan bir Hindistan yolculuğunu aslına sadık kalarak anlatıyordu. Zihnimde aynı netlikle yer etmiş benzer başka bir tecrübe düşünemiyorum.

Romanı tekrar okuyuşumu, kendimi her gece ışığı söndürmeden önce sadece bir bölümle sınırlayacak şekilde ayarladım. Artık her gece kitap okumak için sabırsızlanıyorum. Yaşlanan hafızam ilk kez değer kazandı: Kitaba dair o kadar az şey hatırlıyorum ki her bölümde yaşanan olaylar beni hem şaşırtıyor hem de eğlendiriyor. Kitap bana, grup üyelerinin kişiler arası sorunlarının nasıl fark edileceğini, netleştirileceğini ve değiştirilebileceğini gösteren güçlü bir öğretim rehberi gibi görünüyor. Ayrıca grup terapisi ders kitabımın beşinci ve altıncı baskılarını birlikte yazdığım yakın arkadaşım Molyn Leszcz'in Amerikan Grup Terapisi Derneği'nin yıllık toplantısında, kalabalık seyirci karşısında, oğlum Ben ve tiyatro kumpanyasının diğer üyeleriyle birlikte bu terapi grubunun doğaçlama olarak sahnelenmesine liderlik ettiğini şimdi hatırlıyorum. Ne keyifli bir macera olmuştu!

Gece okumalarımı sürdürürken sayfa 288'de, grup lideri Julius'un terapi grubunun üyelerine hitaben ettiği şu sözler karşısında afallıyorum:

> Lisedeki sevgilim Miriam'la tıp fakültesindeyken evlendim ve o, on yıl önce Meksika'da bir araba kazasında öldü. Yıkılmıştım. Gerçeği söylemek gerekirse o olayın dehşetinden hâlâ kurtulduğumdan emin değilim. Ama tuttuğun yas garip bir hal alarak beni şaşırtıyordu. Cinsel enerjimin aşırı derecede arttığını görüyordum.
>
> O zamanlar yükselen libidonun ölümle yüzleşmede verilen yaygın bir tepki olduğunu bilmiyordum. O zamandan beri yas tutan pek çok insanın cinsel enerjiyle dolduğunu gördüm. Kalp damarları korkunç durumda olan adamlarla konuştum, ambulansla acil servise götürülürken kadın görevlileri elledıklerini söylediler.

Kurgu kahraman Miriam'ın ölümünden sonra "aşırı derecede artan bu cinsel enerji"nin ve "yas tutan pek çok insanın cinsel enerjiyle dolması"nın yaklaşık yirmi sene önce yazdığım kitabımda ortaya çıkması, Marilyn'in ölümünden bu yana yaşadıklarımı ve benim ve araştırma asistanlarımın psikoterapi literatüründe hayli zorlukla bulduğumuz şeyleri öngörüyordu. Ancak yas tutan eşlerin bulunduğu terapi gruplarına liderlik ettiğim dönemde yazılmış bu kitap, kendi kederimle ve sonrasında artan cinsel arzularımla baş etme zamanım geldiğinde hafızamdan çoktan silinmişti.

Her gece okudukça, sadece şimdi bana çok yardımı dokunan sürükleyici bir hikâye yazmakla kalmadığımı, aynı zamanda grup terapistleri için en iyi öğretim rehberlerimden birini yazdığımı daha iyi görebiliyordum. Bu kitabın hem başlangıç düzeyinde felsefe öğrencileri için hem de öğrenci

grup terapistleri için öğretici bir roman olmasını planlamıştım. Problemli bir hastada Schopenhauer'i model almıştım. Schopenhauer'in çalışmalarında uzmanlaşmış bir felsefe öğretmeni olan Philip alan değiştirmeye ve felsefi danışman olmaya karar vermişti ve eğitim programı hasta olarak bir terapi grubuna katılmasını şart koşuyordu. Gerçek hayattaki Schopenhauer gibi Philip de hem duygularına erişmekte hem de başkalarıyla ilişki kurmakta büyük güçlük çeken, şizoid, mesafeli ve kendini soyutlamış bir bireydi. Ona duyguları sorulduğunda duyguları olduğunu inkâr ediyordu. Grup lideri Julius bunu düzenli olarak, benim bu tür hastalarıma yardımcı olmak için kullandığım favori hilelerimden birini kullanarak ustalıkla hallediyordu. Philip'e "Olanlar konusunda duyguların olsaydı, o duygular ne olabilirdi?" diye soruyordu.

Roman okunmaya devam ediyor ve şimdiye kadar otuz dile çevrildi. Bu romanı yazarken dünyanın neresinde olduğumu hatırlamaya çalıştım. Marilyn hayatta olsa anında söylerdi.

YİRMİ DOKUZUNCU BÖLÜM

İNKÂR HALİNDE

Marilyn öleli dokuz hafta oldu ve ben yasla baş etmek konusunda çok az ilerleme kaydettim. Kendimi terapiye alsaydım, Irv Yalom'un önemli ölçüde depresyonda olduğunu söylerdim. Miskin, uyuşuk ve çoğu zaman mutsuz hissediyor, kilo veriyor, hayattan çok az zevk alıyor, yalnız kalmaktan rahatsız ve genel olarak karısının ölümüyle baş etmek konusunda çok az ilerleme kaydetti. Onu kötü hissedeceği en az bir yıllık bir sürenin beklediğini bildiğini söylüyor. Olağanüstü yalnız hissediyor. İnsanlarla bağlantısını korumasının gerekli olduğunu biliyor ancak başka insanlarla bir araya gelmek için çok az inisiyatif sergiliyor. Her şeyden çok az zevk alıyor ve yaşamaya devam etmek için aman aman bir arzusu yok. İştahı kötü, akşam yemekleri için donmuş yiyecekler ısıtıyor ve yemeklere karşı çoğunlukla kayıtsız. Tenis seyretmeyi her zaman çok sevmiştir ama yakın zamanda televizyonda Avustralya Grand Slam'inden sadece birkaç maç seyretti ve favorisi Roger Federer yenilir yenilmez izlemeyi bıraktı. Genç oyuncuların çok azını biliyor ve onları tanımak hiç ilgisini çekmiyor.

Kendimle ilgili objektif gözlemim böyle. Önemli ölçüde depresyondayım ama tehlikeli düzeyde değil. Zamanla iyileşeceğime inanıyorum. Bu çaresizlik aşamalarındaki kadın erkek pek çok dula eşlik ettim ve ne beklemem gerektiği konusunda bir fikrim var. Ciddi ölüm korkusu duymamakla birlikte intihar riskim yok. Muhtemelen ani, ölümcül bir kalp krizinden öleceğim ve itiraf etmeliyim ki bunu yazarken büyük bir parçam o kalp krizini hoş karşılamaya hazır.

Şu aralar yas tutan bir kocanın ilginç anılarını okuyorum: Jonathan Santlofer'ın *The Widower's Notebook* kitabı. Yazarın tecrübeleriyle çok fazla ortak noktamı buldum. Karısının ölümünden haftalar sonra (yaklaşık benim şu anda olduğum noktada) ilk kez toplum içine çıkıyor ve orada onunla flört eden kadınların çokluğu karşısında tedirgin oluyor. Talihinin farkında: Her zaman kadın dulların sayısı fazla olmakla birlikte, arzulanan erkek dul sayısı çok azdır. Ama kafası karışık: Kadınların cinsel davetlerine karşılık vermeli mi? Bu ölen karısıyla ilişkilerine ihanet olmaz mı? Bu ikilemle kendimi fazlasıyla özdeşleştirdim ve Marilyn'in ölümünden bu yana benimle temas kuran bütün kadınları düşündüm.

Altmışlarında bir Fransızca dilbilimcisi ve Marilyn'in eski bir arkadaşı olan Marsha beni akşam yemeğine davet etti ve yakındaki bir restoranda buluştuk. Marilyn ve ben, Marsha ve eşiyle sık sık sosyalleşirdik. Marsha restorana yalnız gelince şaşırdım (biraz da sevindim). Kocasının Doğu Kıyısı'nda seyahatte olduğunu öğrendim. Yemekteki sohbetimiz hayli samimiydi ve Marsha onun hakkında hiç bilmediğim birçok şeyi ortaya serdi.

Marsha'yı her zaman çok sevmiş ve ona hayranlık duymuşumdur. Zeki ve son derece hoş bir kadındır ve yemeğimiz sırasında kendimi, ona her zamankinden daha fazla hayranlık duyarken buldum ve yemek boyunca ellerime sık sık dokunmasına biraz (hayır, birazdan daha fazla) heyecanlandığımı

fark ettim. Artık gece araba kullanmadığım için restorana Uber'le gitmiştim. Marsha evinin ters istikameti olmasına rağmen beni eve bırakmakta ısrar etti. Eve dönüş yolunda tahrik olduğumu hissettim ve onu eve davet etme dürtümle mücadele ettim. Sonra... sonra ne olacağını kim bilebilirdi ki? Ama Tanrı'ya şükür hararetli bir içsel tartışmanın sonunda bu fikirden vazgeçtim.

Daha sonra yatağımda uyanık yatarken ve akşamın tecrübesini gözden geçirirken içimde çok büyük bir iç görü fırtınası esti. "Kendini dul Jonathan Santlofer'ın bekârlar dünyasına ilk seferiyle özdeşleştirmeye dünden hazırsın ama unutma ki *o altmışlarında*. Senin ise 88 yaşında olduğunu unutma. Hiçbir kadın, hele senden yirmi beş yaş genç ve mutlu bir evliliği olan hiçbir kadın sana ya da önünde kısa bir ömür kalmış herhangi bir erkeğe kur yapmaz. Zamanın başlangıcından beri hiçbir kadın 88 yaşında bir erkek karşısında tahrik olmamıştır!"

Kadınlar önümde sayılı zaman kaldığının farkında olmalı. 88 yaşında bir erkek olarak ne kadar zamanım var? Belki bir, iki ya da üç yıl. Seksen sekiz benim ailemde son derece yaşlı demek. Annem 90 yaşında öldü ama onun dışında ben açık ara en uzun yaşayan Yalom'um. Erkek atalarımın hemen hemen hepsi genç öldü. Babam az kalsın elli yaşlarında ciddi bir kalp krizi sonucu hayatını kaybediyordu ama 69 yaşına kadar dayandı. Onun iki erkek kardeşi elli yaşlarının ortasında öldü. Dengem bozuk. Bir bastonla yürüyorum ve kalbime atması için talimat veren metal bir ritim düzenleyiciyle yaşıyorum. Ve altmışlarında ya da yetmişlerindeki kadınların bana kur yaptığı inancım? Katıksız bir sanrı olabilir bu! İNKÂR HALİNDEYİM. Saflığım karşısında şaşkınım. Ve elbette inkârı tetikleyen güç, ölüm kaygısı. Yıllardır üstünde çalıştığım ve yazdığım bir şey.

OTUZUNCU BÖLÜM

DIŞARI ÇIKMAK

Bu hafta büyük değişiklikler olacak! Bu hafta her gün bir organizasyona katılacağım! Ben yeni şeylere ilk adımı attığım için değil, her daveti kabul ettiğim için. Asıl iyileşme işaretinin kendim bir şeyleri başlattığım zaman geleceğini düşünüyorum.

Pazartesi günü e-postayla gelen bir davetle başladı.

> Herkese merhaba!
>
> 11 Şubat saat 13.00'te gerçekleşecek olan Barron Park İleri Yaştakiler yemeğimize hepinizi bekliyoruz.
>
> NEREDE Mİ? Corner Bakery Cafe.
>
> 3375 El Camino Real, Palo Alto.
>
> Kasada sipariş verin ve %10 ileri yaş indiriminizi isteyin.

Yaklaşık 60 yıldır bu mahallede yaşıyorum ve hiç böyle bir davet almadım, bu yüzden bunun dullara yönelik bir top-

lantı olduğu sonucunu çıkardım. Bilinmeyen bir mekanizma aracılığıyla bu listeye girmiş olmalıyım. Genellikle bu tür organizasyonlara tek başıma katılmaya çekinirim ama artık resmen yalnız olduğuma göre... Neden olmasın? Belki ilginç olur. İleri yaştaki insanlar için bir öğle yemeği! Benim de ileri yaşta olduğuma hiç şüphe yok. 88 yaşımla muhtemelen oradaki en ileri yaşlı insan ben olacağım. Doksanlarında kimsenin bu tür bir organizasyona tek başına katıldığını düşünemiyorum.

Katılma kararım beni biraz şaşırttı ama belki bu kitapta yazmaya değer bir şeyin önünü açabilir diye düşünüyorum. Ve buluşmanın, tek başıma yiyeceğim hazır bir öğle yemeğinden daha iyi olma olasılığı çok yüksek.

Corner Bakery Cafe evime sadece birkaç blok ötede. Orada yaklaşık yirmi insan vardı: on beş kadın ve beş erkek. Herkes çok hoştu ve beni öyle sıcak karşıladılar ki sadece birkaç dakikanın sonunda, beklediğimden çok daha çabuk, kendimi rahat hissetmeye başladım. Her şey çok samimi geldi. Sohbet ilginç, yemek iyiydi.

Gittiğime memnunum ve büyük olasılıkla önümüzdeki ayın organizasyonuna da katılacağım. Katılanlardan bazılarıyla evime birkaç blok ötedeki parkta yaptığım günlük yürüyüşlerde karşılaşacağımı tahmin ediyorum. Yeni dünyama atılan bir ilk adım hissi uyandırıyor bu.

Salı günü her zamanki erkek grubumla buluştum ve sonra üyelerden biri ve yakın arkadaşım olan Randy beni Harvard'ın önde gelen psikiyatr ve antropologlarından Arthur Kleinman'ın yeni kitabı *The Soul of Care*'i anlatacağı bir okuma için Stanford Kitapçısı'na götürdü. Dr. Kleinman "şefkatli bakımdan" (ve bunun çağdaş tıptaki eksikliğinden) bahsetti. Kitabında demansın nadir görülen ve ölümle sonuçlanan bir türüne yakalanan karısına baktığı sekiz yılı anlatıyor. Konuşmasını ve sorulara verdiği zarif ve düşünceli cevapları çok beğendim.

Kitabını satın aldım ve imza almak için sıraya girdim. Sıra bana gelince adımı sordu. Cevap verince bana uzun uzun baktı ve kitabıma şu satırları yazdı: *"Irv, sergilediğin şefkatli bakım modeli için teşekkürler. Arthur Kleinman."*

Hem duygulandım hem gurur duydum. Hatırladığım kadarıyla onunla daha önce hiç karşılaşmamıştım. 1962-1966 arası Stanford Tıp Fakültesi'nde öğrenci olduğundan bahsetti. Belki verdiğim derslerden birine girmiştir. Onun öğrenci olduğu yıllarda tıp öğrencilerine yönelik sekiz seanslık çok sayıda karşılaşma grubu yönettiğimi hatırlıyorum. Belki bir e-postayla sorarım.

Çarşamba günü meslektaşım ve dostum David Spiegel'le Stanford Öğretim Üyeleri Kulübü'nde öğle yemeği yedim. Marilyn'in hastalığı süresince, en az bir yıldır oraya gitmemiştim ve ortamın ne kadar hoş olduğunu unutmuşum. Kırk beş sene önce David'i bir psikiyatri konferansında dinlemiş ve parlak zekâsından ve bilgi dağarcığından çok etkilenerek Stanford Psikiyatri kadrosuyla mülakatını hızlandırmıştım. O zamandan beri yakın dostuz.

Perşembe günü yine öğretim üyeleri kulübünde, bu kez genç bir psikiyatri öğretim görevlisi ve aynı zamanda muhteşem bir romancı olan Daniel Mason'la yemek yedim. Bir hata sonucu oraya bir saat erken gittim ve birkaç dakikalık mesafedeki Stanford Kitapçısı'na yürüdüm. Yeni kitapların arasında dolaşmaktan büyük keyif aldım. Kendimi yirmi yıllık uykusundan uyanan Rip Van Winkle gibi hissediyordum. O akşam eski bir dostumuz olan Mary Felstiner akşam yemeği için evime geldi ve Golden State Warriors'ın basketbol maçını seyrettik.

Cuma günü başka bir arkadaşla öğle yemeği yedim.

Cumartesi günü Stanford spor salonunda bir antrenörle ilk bir saatimi geçirdim. Kızım Eve akşamı bende geçirdi.

Pazar günü oğlum Reid satranç oynamaya geldi.

Bu açık ara geçirdiğim en aktif hafta oldu ve Marilyn'in daha az aklıma geldiğinin farkındayım. Bu satırları yazarken son birkaç gündür Marilyn'in portresine bakmadığımı fark ettim ve hemen yazmayı bıraktım. Marilyn'in oturma odasının zemininde, yüzü hâlâ duvara dönük duran portresine bakmak için ofis ile ev arasındaki 35 metrelik mesafeyi yürüdüm. Portreyi elime alıp çevirdim. Güzelliği beni sarstı. Bin kadınla dolu bir odaya bile girsem gözümün ondan başkasını görmeyeceğini düşündüm.

Belki de bu hafta iyiye işaretti. Kendime daha az işkence ettim. Marilyn'i daha az düşündüm. *Ve en önemlisi, onu daha az düşündüğümü fark edeceğine inanmayı bırakıyorum.*

Marilyn'in ölümünden sadece yirmi gün sonra yazdığım notlarıma baktım:

> Cuma günü bakımevinin yas konusunda çalışan sosyal hizmet görevlisi beni ziyarete gelecek. Henüz gerçekten faydalanmadığım, bana yardımı dokunabilecek ritüeller var mı? Örneğin Joan Didion'ın *O Yılın Büyüsü* adlı kitabı, giysileri dağıtma ritüelinden bahsediyor. Ben bu işe hiç girmedim. Onları halletmeyi kızım ile gelinlerime bıraktım ve nelerin yapıldığını bile bilmiyorum. Kendimi bu tür bilgilere kapadım. Belki de ölü Marilyn'le ilgili her şeyden kaçınmak yerine giysilerinin, kitaplarının ve takılarının dağıtılmasına katılmalıydım. Sürekli oturma odasına girip Marilyn'in portresine uzun uzun bakıyorum. Kaçınılmaz bir şekilde gözlerim doluyor ve ağlıyorum. Bir şey göğsümü deliyor sanki. Henüz hiçbir şey hallolmadı. Aynı acı kasırgasında boğuluyorum. Neden kendime eziyet etmeyi sürdüreyim? Tuhaf olan, bütün bunların gerçekliği. Marilyn her zaman

aklımın bir köşesinde duruyor. Kendime onun gerçekten öldüğünü anlatamıyorum. Marilyn artık yok. Bu sözcükler beni sersemletmeye devam ediyor.

Bu sözcükleri şimdi, Marilyn'in ölümünden seksen sekiz gün sonra okurken fotoğrafına bakıyorum ve bir kez daha güzelliğiyle sarsılıyorum. Ona sarılmak, başını göğsüme bastırmak ve onu öpmek istiyorum. Ama artık gözyaşları azaldı, delici bir yara ya da acı kasırgası yok. Evet, onu bir daha hiç göremeyeceğimi biliyorum. Evet, ölümün beni beklediğini, ölümün bütün canlıları beklediğini biliyorum. Ancak Marilyn öldüğünden beri kendi ölümüm hiç aklıma gelmedi. Gerçi bu düşüncelere bir ağırlık eşlik ediyor: Korkuya yenilmiyorum. Hayatın ve bilincin doğası bu. Bugüne dek sahip olduklarım için minnettarım.

OTUZ BİRİNCİ BÖLÜM

KARARSIZLIK

Kararsızlık ben ve diğer dul erkeklerin ortak noktası. Karar almaktan özenle uzak duruyorum. Neredeyse altmış yıldır Palo Alto'da yaşıyorum. Son otuz yıldır San Francisco'da da küçük bir dairem var ve eskiden haftanın bir kısmını orada geçirirdim. Perşembe ve cuma günleri orada hasta kabul ederdim. Marilyn cuma akşamüstü bana katılırdı ve hafta sonunu birlikte San Francisco'da geçirirdik. Ama Marilyn hastalandıktan sonra San Francisco'ya o bir saatlik yolculuğu hiç yapmadım ve dairem, arada bir çocuklarımdan birinin kullanması dışında boş duruyor.

San Francisco'daki ofisimi ve dairemi elde tutmalı mıyım? Bu soru sık sık aklıma geliyor. Marilyn'in ölümünün üstünden üç ay geçmiş olmasına rağmen hâlâ Palo Alto'dan ayrılmadım. San Francisco'ya (ya da herhangi bir yere) gitmeye isteksizim. Nedense seyahatin altından kalkamayacakmışım gibi geliyor. Artık otoyolda araba kullanırken güvende hissetmiyorum. Gerçi oraya Lyft, Uber ya da trenle de gidebilirim. Daire, büyük bir tepenin zirvesinde ve denge kaybımın o

tepeye inip çıkmama izin vereceğinden de şüphe ediyorum. Denge sorunum olmasa San Francisco'ya gitmenin bana ne hissettireceğini hayal etmeye çalışıyorum ve içimden bir ses, yürümekte sıkıntı yaşamasam bile oraya gitmeyi erteleyeceğimi söylüyor. Bu hiç benden beklenecek bir hal değil. Kendimi tanıyamıyorum. Eskiden her şeye her zaman hazırdım.

Yüksek meblağlarda kat mülkiyet ücreti ve vergisi ödemeye devam etmenin maliyeti beni kaygılandırıyor. Ama belki de bu harcamalar daireye verdiğimiz değerle dengeleniyordur diye düşünüyorum. Pek çok şeyde olduğu gibi bunu da aklımdan çıkarıyorum. Neredeyse bütün kararlardan kaçınıyorum.

Aynı şey otomobiller için de geçerli. Garajda ikisi de beş yaşında iki arabam var. Biri karımın Jaguar'ı, diğeri de benim üstü açılan Lexus'um. Nadiren kullanılan iki arabaya vergi ve sigorta ödemenin aptalca olduğunu biliyorum. Geceleri araba kullanma özgüvenimi kaybettim ve arabaları artık sadece günışığında, kendi mahallemde arkadaşlarımı ziyaret etmek ya da alışverişe çıkmak için kullanıyorum.

Belki de iki arabayı da satmalı ve daha fazla güvenlik özelliği olan yeni bir araba almalıyım. Üç yıl önceki gibi ciddi bir kazayı önleyebilecek bir kör nokta monitörü gibi mesela. Önceki gün eski poker arkadaşlarımdan ikisiyle öğle yemeği yedim. Otuz sene boyunca onlarla poker oynadık. Birinin bir düzine otomobil galerisi var, ondan arabalarıma bakmasını, teklif yapmasını ve yeni bir araba önermesini rica ettim. Kararı berim yerime onun vereceğini umuyorum.

Marilyn bir sene önce hastalandığından beri tiyatroya, konsere, sinemaya ya da bu tür herhangi bir organizasyona katılmadım (Stanford Kitapçısı'ndaki okuma toplantısı dışında). Tiyatroya gitmeyi hep çok sevmişimdir. Geçen gün yakındaki bir topluluğun ilginç bir oyun sahnelediğini duydum. Kızımı arayıp benimle gelmeye davet etmek için kendimi zorladım.

Ama ben bunu erteleye erteleye oyun bitmişti. Benzer erteleme örneklerim çok.

Stanford'ın sürekli eğitim kurslarını gösteren bir e-posta aldım. Beni çok ilgilendiren iki kurs var: "Hayatın Anlamı, Kierkegaard, Nietzsche ve Dahası" ve "Amerikan Edebiyatı'nın Ustaları". İkincisini bir arkadaşım, Michael Krasny veriyor. İkisi de kulağa muhteşem geliyor. Akşamları oraya nasıl ulaşabilirim diye düşünüyorum. Ya otomobillerin erişemediği binalardalarsa ve gece uzun mesafe yürüyüşü (benim için mümkün değil) gerektiriyorlarsa? Kendime araştıracağımı söylüyorum ama erteleme ve iki kursa da katılmayı becerememe şansım çok yüksek.

Birinin beni kurtarmasını bekler gibiyim. Kendimi çaresiz bir çocuk gibi hissediyorum. Belki sihirli bir dokunuşla, çaresizliğim bir şekilde Marilyn'in dönüşüyle son bulur diye düşünüyorum. İntihara meyilli değilim ama intihara meyilli bireylerin zihniyetini daha önce hiç olmadığı kadar anladığıma ve onlarla empati kurabildiğime inanıyorum.

Birden gözümün önünde tek başına oturmuş, muhteşem bir gün batımı manzarası izleyen bir adam canlanıyor. Kendini onu çevreleyen güzelliğe tamamen kaptırmış ve bambaşka bir boyuta taşınmış gibi görünüyor. Ah, ona nasıl gıpta ediyorum. Yerinde olmayı çok isterdim.

OTUZ İKİNCİ BÖLÜM

KENDİ ÇALIŞMALARIMI OKURKEN

Yine içimin karardığını hissetmeye başladım ve *Bugünü Yaşama Arzusu & Schopenhauer Tedavisi*'ni okumanın çok faydası dokunduğu için bu sefer de bir başka kitabımı okumaya karar verdim. Kitaplığımı kontrol ettim ve tuhaf bir şekilde, bana en yabancı gelen, en yakın zamanda yazdıklarımdan biri oldu: sadece beş yıl önce basılan ve psikoterapi öykülerinden oluşan *Günübirlik Hayatlar*. Daha önce kullandığım okuma kalıbına uyuyorum: Her gece uyumadan önce sadece bir bölüm okuyorum. Daha önce olduğu gibi kendi kitabımı okumak üzerimde önemli ölçüde ilaç etkisi yaratıyor ve okumayı olabildiğince uzatmak istiyorum. Bir giriş, bir son söz ve on iki hikâyeyle, önümüzdeki iki hafta boyunca anksiyete ve depresyondan arınmak için sabırsızlanıyorum.

Ön ve arka kapakta yer alan ve çok saygı duyduğum, önemli isimlerin yorumları beni sarsıyor. Hiçbir zaman bu kitabın en iyi eserim olduğunu düşünmedim ama bu övgüler aldıklarımın

en iyisi. Renkli bir Rus balerin olan Natasha'yla etkileşimimi anlatan "Arabesk" adlı üçüncü hikâyeyi okurken onu hemen hatırlayamadığımı fark etmek beni sersemletiyor. Öncelikle hikâyeyi Marilyn'in yakın arkadaşı olan, renkli bir karaktere sahip Romanyalı balerin Sonia'dan esinlenerek kurgulamış olabilir miyim diye merak ediyorum. Ama hikâye ilerledikçe Natasha'nın gerçekten sadece üç kez bir araya geldiğim ve kaybettiği aşkını atlatmasına yardım etmeye çalıştığım bir Rus balerin olduğu netlik kazanıyor.

Hikâyenin sonuna doğru bir paragraf beni özellikle etkiliyor. Görüşmelerimizden birinin sonuna yaklaşırken Natasha'ya bana sorusu olup olmadığını soruyorum.

Cesur bir soru soruyor: "Seksen yaşında olmakla, sonun giderek yaklaşmasıyla nasıl baş ediyorsunuz?"

Onu şöyle yanıtlıyorum: Schopenhauer'in tutkulu aşkı, insanı kör eden güneş ışığıyla kıyasladığı bir lafı vardır. Yaşamın ileriki yıllarında bu ışık azalınca onun yüzünden daha önce göremediğiniz muhteşem bir yıldızlı gökyüzü belirmeye başlar."

Sonraki sayfada şunu okuyorum: "Şimdi, eskisinden farklı olarak saf bir farkındalığın keyfini sürüyorum. Ne şanslıyım ki bunu hayatımın neredeyse tamamında yanımda olan eşimle de paylaşabiliyorum." Şimdi bu satırları okurken görevimin, saf farkındalığın keyfini bu kez *Marilyn'in şahitliği olmadan tek başıma* sürmek olduğunu bir kez daha anlıyorum.

Natasha'yla etkileşimimi net olarak hatırlasam da yüzünü zihnimde canlandırmakta zorlanıyorum. Hafizamdan tamamen silinmiş. Seneler boyunca, kişinin yüzünü hatırlayacak kimse kalmadığında gerçekten öleceği kanısını taşıdım. Marilyn ve benim için bu, en küçük torunlarımız yaşadığı sürece dayanacağımız anlamına geliyor. Belki de uzun zaman önce tanıdığım bir hastanın yüzünü hatırlayamayınca hissettiğim

hüznün bir nedeni de budur. Birinin elini bırakıyormuşum ve onu unutuluşun arasında kaybolmaya terk ediyormuşum gibi hissediyorum.

Bir diğer hikâye olan "Teşekkürler Molly" uzun süre özel asistanlığımı yapan Molly'nin cenazesinde başlıyor. Orada bir yıl boyunca terapi yaptığım eski bir hastamla, Alvin'le karşılaşıyorum. Anlaşılan o da Molly'yi onunla çalışması için tutmuş. Molly yaklaşık on yıl benimle çalıştı ve yüzü zihnimde çok net ama Alvin'in yüzünü göremiyorum. Aynı şey hikâyelerin sonu için de geçerli. Her hikâyede yaşanan olaylar çok tanıdık gelse de ve hikâyelerin sonu, daha okumadan zihnimde netleşse de yüzlerin hiçbiri hafızamda canlanmıyor.

"Teşekkürler Molly"de, Alvin'in ölümle ilk tanışmasını anlatan paragraf da beni sarsıyor. Alvin'in yedinci sınıfta bir sınıf arkadaşı var. Çocuk albino ve "kocaman kulakları, çalı süpürgesi gibi saçları ve meraklı meraklı bakan iri, kahverengi gözleri var." Bir süre okula gelmiyor ve sonra bir sabah öğretmen, sınıfa arkadaşlarının çocuk felcinden öldüğünü söylüyor. Karakterim Alvin'e kendi geçmişimden bir parça vermiştim. Yedinci sınıfta, L.E. Powell adında albino bir çocuk olduğunu çok net hatırlıyorum; öldüğüne tanık olduğum ilk insandı. Onu doğru dürüst tanımamama rağmen yetmiş beş sene sonra yüzünü zihnimde canlandırabilmem ve adını hatırlıyor olmam bana olağanüstü geliyor. Öğle yemeklerinde annesinin yaptığı salatalıklı sandviçleri yediğini hatırlıyorum. O güne kadar ya da daha sonra salatalıklı sandviç diye bir şey hiç duymadım. Yedinci sınıftan başka kimseyi de hatırlamıyorum. Hiç şüphesiz L.E. Powell'ı hatırlamam ölüm kavramıyla erken dönemdeki yalnız mücadelemden kaynaklanıyor.

Yedinci hikâyenin akılda kalacak bir başlığı var. "Geçmişi Kabullenmek İçin Ümidini Yitirmelisin." Elbette orijinal değil, bu cümle uzun süredir dilden dile dolaşıyordu. Ama

terapi süreciyle bu kadar derin ilintisi olan başka bir cümle bilmiyorum. Çok yetenekli ama yazdıklarını ve hatırı sayılır yeteneğini senelerce gizlemiş bir yazarla çalışmamı anlatan hikâyeyi yeniden okumak beni çok duygulandırdı.

Sekizinci hikâyenin, "Git Kendine Ölümcül Hastalık Bul: Ellie İçin"in büyük kısmını unutmuşum ve yeniden okumak ilginç ve heyecan verici oldu. Ellie metastatik kanserdi ve ilk seansın sonunda derin bir nefes alıp, *"Acaba ben ölene kadar benimle görüşmeyi kabul eder misiniz?"* diyordu. Ellie'nin hikâyesi ölüm kaygısıyla boğuştuğum uzun yılları hatırlattı bana. Geriye dönüp baktığımda kendi terapimde bu korkumun üstünde ne kadar az çalıştığımı fark edip şaşırıyorum. Bu konu altı yüz saatlik analizimde bir kez bile gündeme gelmedi. Büyük olasılıkla 80 yaşındaki analistim Olive Smith, kendisi de bu konudan kaçınıyordu. Yirmi sene sonra metastatik kanserli hasta gruplarıyla çalışmaya ve pek çok hastanın ölüm yolculuğuna eşlik etmeye başlayınca, büyük dozda ölüm kaygısı yaşamaya başladım. O dönemde Rollo May'le terapiye başladım ve ölüm kaygıma çokça odaklandık ama Rollo beni daha derine inmeye zorlamasına rağmen hiçbir zaman çok başarılı olamadık. Yıllar sonra ikimiz yakın arkadaş olunca Rollo bana terapimiz sırasında onda şiddetli ölüm kaygısı uyandırdığımı söyledi.

Ellie'nin kanseri agresif bir türdü ve onun ölüm karşısında inkârdan arınmış fikirler cephaneliğiyle savaşma becerisine hayran kalmıştım. Örnek verirsek:

> Hayat geçici. Her zaman, herkes için.
> Benim işim ölene kadar yaşamak.
> Benim işim bedenimle barışmak, onu her şeyiyle sevmek. Böylelikle, temelim sabit olduğunda, elimi güçlü ve cömert bir şekilde uzatabilirim.

Belki arkadaşlarım ve kardeşlerim için ölüme öncülük edebilirim.
Çocuklarıma örnek teşkil edeceğim, nasıl ölüneceği konusunda.

Geriye dönüp baktığımda onun cesaretini ve sözlerinin gücünü nefes kesici buluyorum. Öldüğü zaman yanında değildim. Üç aylık bir ücretli izinde, Hawaii'de kitap yazıyordum. Yüce ruhlu bir kadınla daha derin bir yakınlaşma fırsatını kaçırdığımı hissediyorum. Şimdi kederin ortasında, kendi ölümüme yakın hissediyorum ve Ellie'nin yorumlarının büyük kısmını çok değerli ve önemli buluyorum. Ah, ne olurdu sanki yüzünü zihin gözümle bir kez daha görerek onu canlandırabilseydim!

OTUZ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YAS TERAPİSİNDE YEDİ İLERİ DERS

Arkadaşlarım her zaman iyi roman arayışında olduğumu bilir. Yakın zamanda birçok ilginç öneri aldım ama kendi kitaplarımı okumanın terapi etkilerinin tadını çıkarmaya devam etmek istediğim için yirmi sene önce yazdığım ve bir daha kapağını açmadığım hikâye kitabı *Annem ve Hayatın Anlamı*'nı elime aldım. İçindekiler kısmına bakarken dördüncü hikâyenin başlığını görünce şaşırdım, hatta şoke oldum: "Yas Terapisinde Yedi İleri Ders!" Ah, 88 yaşında olmanın zorlukları. Şu anda tuttuğum yasla bu kadar alakalı olan bir hikâyeyi nasıl unutabilmiştim? Kitabın açık ara en uzun hikâyesiydi bu. Derhâl okumaya başladım. İlk birkaç satır hafızamı tetikledi ve hikâyenin tamamı zihnime doldu.

Hikâyeye yakın bir arkadaşla, departmanımdan bir meslektaşımla konuşmamı anlatarak başlamıştım. Benden, Stanford öğretim kadrosunda bir arkadaş ve cerrah olan Irene'i tedavi etmemi rica ediyordu. Irene'in kocasının ameliyat edilemez

habis bir beyin tümörü vardı. Arkadaşıma yardımcı olmayı çok istiyordum ama onun arkadaşını hasta olarak kabul etmek bana tatsız geliyordu: Tecrübeli her terapistin kaçınmak isteyeceği türden karmaşık sınırlarla muhatap olacaktım. Alarm çanlarının çaldığını duyuyordum ama arkadaşıma yardımcı olmak istediğim için bu sesleri kıstım. Ayrıca talebi mantıksız değildi: O dönemde grup terapisinin seksen yaslı eş üstündeki etkisini konu alan bir araştırmayla uğraşıyordum ve arkadaşım da ben de yas konusunu çok az terapistin benden daha iyi bildiğine ikna olmuştuk. Ve ikna edici bir husus daha vardı. Irene, arkadaşıma onu tedavi edecek kadar zeki tek adayın ben olduğumu söylemişti. Kibir prizim için kusursuz fiş.

İlk seansımızda Irene derhâl derin sulara daldı ve görüşmemizden bir gece önce gördüğü şaşırtıcı bir rüyayı anlattı. "Bir kurs için iki farklı metin hazırlamam gerekiyor: İkisi de aynı adı taşıyan biri eski, biri modern iki metin. Seminer için hazırlıksızım çünkü iki metni de okumamışım. Beni ikinci metne hazırlayacak eski ilk metni özellikle okumamışım."

"Metinlerin adını hatırlıyor musun?" diye sordum.

"Elbette," dedi. "Çok net hatırlıyorum. İkisinin de adı *Masumiyetin Ölümü* idi."

Rüya bana bir "entelektüel Tanrı nimeti", tanrılardan bir armağan, entelektüel bir hafiyenin gerçekleşmiş hayali gibi göründü. Bir soru sordum: "İlk metnin seni ikincisine hazırlayacağını söylüyorsun. Metinlerin anlamı konusunda bir önsezin var mı?"

"Pek önsezi denemez! Ne anlama geldiklerini *kesin olarak* biliyorum."

Devam etmesi için bekledim. Ama sessiz kaldı. Onu konuşturmak için, "Yani metinlerin anlamı..." dedim.

"Eski metin erkek kardeşimin yirmi yaşındaki ölümü... Eşimin yakın gelecekteki ölümü de modern metin."

Bu "Masumiyetin Ölümü" rüyasına ve Irene'nin kırılmaktan kaçınmak amacıyla başkalarının onun için değerli olmasına izin vermeme kararına defalarca geri döndük. Aynı nedenden ötürü, hayatının erken dönemlerinde yakın ilişkileri bozmaya karar vermişti. Ancak bir süre sonra, kendine bir adamı, dördüncü sınıftan beri tanıdığı bir erkeği önemseme izni vermişti. Onunla evlenmişti ve şimdi o adam vaktinden çok önce ölüyordu. İlk seansta, Irene'nin mesafeli duruşu, soğuk tavrı ve benden bilgi saklaması aracılığıyla, onun için önemli olmama izin vermeye hiç niyetinin olmadığı mesajını açıkça aldım.

İlk seansımızdan haftalar sonra kocasının hayata veda etmesinin ardından Irene güçlü bir rüya daha anlattı: Bir hastanın tarif ettiğine şahit olduğum en canlı ve ürkütücü rüya. "Ofisinde bu koltukta oturuyorum ama odanın ortasında bir duvar var. Seni göremiyorum... Duvarı inceliyorum: Kırmızı kareli küçük bir kumaş parçası görüyorum, sonra bir eli, bir ayağı ve dizi tanıyorum. Ve birden bunun ne olduğunu anlıyorum: üst üste yığılmış bedenlerden yapılma bir duvar."

"Kırmızı kareli bir kumaş parçası, aramızda bedenlerden oluşan bir duvar, beden parçaları... Bunu neye yoruyorsun Irene?" diye sordum.

"Esrarengiz bir yanı yok. Kocam öldüğünde üstünde kırmızı kareli pijama vardı ve... şu anda bütün o ölü bedenler ve ölümler yüzünden beni göremiyorsun. Tahmin edemezsin. Başına hiç kötü bir şey gelmemiş."

Daha sonraki seanslarda hayatımın gerçek dışı olduğunu ekledi. "Sıcak, samimi bir yaşantın var, her zaman ailenle çevrilisin. Siz kayıp konusunda ne bilebilirsiniz ki? Sen bunu daha iyi kaldırabileceğini mi sanıyorsun? Karınızın ya da çocuklarınızdan birinin şimdi öldüğünü varsayalım. Ne yaparsınız? Şu pembe çizgili gömleğin yok mu? Ondan bile nefret ediyorum. O gömleğin söylediklerinden nefret ediyorum."

"Ne diyor ki?"

"Ben bütün sorunlarımı çözdüm. Sen bana seninkileri anlat diyor."

Irene bana eşlerini kaybeden tanıdıklarını anlatıyor. "Asla aşılamadığını hepsi biliyor... Gerçekten bilen sessiz bir yeraltı var... hayatta kalanlar... yas tutanlar... benden kocamdan kopmamı... yüzümü hayata çevirmemi istiyorsun... bu bir hata... senin gibi hiç kimseyi kaybetmemiş insanlardan gelen bir kibir hatası."

Bu tür ifadeler haftalarca sürdü ve sonunda o kadar çok damarıma bastı ki kendimi tutamadım: "Yani yas tutanlara sadece yas tutanlar mı yardım edebilir?"

"Bunu yaşamış biri," dedi Irene sakin bir tavırla.

"Bu alana girdiğimden beri bu tür şeyler duyuyorum," diye cevap verdim. "O zaman, bağımlıları da sadece bağımlılar tedavi edebilir. Değil mi? Anoreksiyayı tedavi etmek için de yeme bozukluğun mu olmalı? Ya da depresyonu tedavi etmek için depresif mi olmak gerek? Peki ya şizofreniyi şizofrenlerin tedavi etmesine ne diyorsun?"

Daha sonra ona erkek ya da kadın her dulun, ölen eşten kademeli olarak koptuğunu ve en iyi evliliklere sahip olan eşlerin kopma sürecinden daha az tatminkâr evlilikler yaşamış ve ziyan olmuş yıllarının yasını tutan insanlara göre daha kolay geçtiğini gösteren araştırma bulgularımı anlattım.

Yorumlarımdan zerre etkilenmeyen Irene sakin bir tavırla, "Biz yas tutanlar siz araştırmacıların istediği yanıtları vermeyi öğrendik," dedi.

Bu aylarca böyle sürdü. Güreştik, boğuştuk ama kopmadık. Irene yavaş yavaş ilerleme kaydetti ve terapimizin üçüncü yılında, zamanla sevdiği bir erkekle tanışıp nihayetinde onunla evlendi.

OTUZ DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

EĞİTİMİM SÜRÜYOR

Cumartesi sabahı erkenden, boynumda ciddi bir ağrıyla uyandım. Sızlayan kaskatı bir boyunla yataktan çıktım; ilk kez böyle bir sıkıntı yaşıyordum. Ağrı, boyunluk, ağrı kesiciler, kas gevşeticiler, sıcak ve soğuk kompres gibi tedavilere rağmen sıkıntı bütün hafta sürdü. Benim yaşımdaki herkes bedensel sorunlar yaşar ama bu kadar ısrarcı ve çileden çıkarıcı ağrıyla ilk karşılaşmalarımdan biriydi yaşadığım.

Pazartesi günü denge sorunlarım yüzünden beni takip eden bir nörologla uzun zaman önce ayarlanmış randevuma gittim. Denge bozukluğumun nedeni büyük olasılıkla beynimdeki küçük bir kanama ama çekilen sayısız röntgene rağmen kesin kanıt sağlanamadı. Nörolog denge sorunlarıma ek olarak tarif ettiğim hafıza sorunlarına da odaklandı ve bana on beş dakikalık sözlü ve yazılı bir test uyguladı. Bence iyi iş çıkardım. Ta ki doktor, "Şimdi bana aklınızda tutmanızı istediğim o beş maddeyi sayın," diyene kadar. Beş maddeyi unutmam yetmezmiş gibi, benden beş maddeyi aklımda tutmamı istediğini de unutmuştum.

Performansım onu kaygılandırmışa benziyordu; üç ay sonrasına bir nöropsikoloji kliniğinde dört saatlik kapsamlı bir test seansı için randevu ayarladı. Ağır demans kadar korktuğum bir şey yok ve artık yalnız yaşadığım için demans korkum daha da kötüleşti. Bir tedavisi olmadığı için teste girmek istediğimden emin değilim.

Nörolog ayrıca araba kullanmaya devam edip etmemem konusunda da kaygısını ifade etti. Bunu söylemekten hoşlanmıyorum ama onunla aynı görüşteyim. Araba kullanmakla ilgili engellerimin farkındayım: Dikkatim kolayca dağılıyor ve araba kullanırken genellikle rahatsız hissediyorum ve otoyolda ya da geceleri araba kullanmıyorum. Hem kendi arabamı hem Marilyn'ninkini satıp daha güvenli bir araba almayı düşünmüştüm ama bu görüşme fikrimi değiştirdi. Çok uzun süre araba kullanmayacağıma ikna olarak, yeni bir araba alma fikrini kenara kaldırdım. Onun yerine Marilyn'in son altı yıl boyunca çok sevdiği arabasını satmaya karar verdim. Araba galerileri olan arkadaşımı aradım ve aynı günün ilerleyen saatlerinde Marilyn'in arabasını alması için birini gönderdi.

Ertesi gün sıcak ve soğuk kompresler yapmak için defalarca takıp çıkardığım rahatsızlık verici bir boyunlukla dolaştım. Nöroloğumun yaklaşan olası demansla ilgili kaygıları sürekli aklımdaydı. Ama dışarı çıkıp Marilyn'in arabasının olmadığı yarı boş garajımı görünce çok daha rahatsız edici bir olay yaşandı. Bu bende bir keder seline neden oldu ve bu akşam Marilyn'i son birkaç haftadır düşünmediğim kadar çok düşündüm. Arabasını sattığıma çok pişmanım. O arabadan ayrılmak keder yaramın kabuğunu kaldırdı.

Bu zehirli kokteyl (vücudumun uğraştığı o şiddetli ağrı, bozuk denge, boynumun verdiği rahatsızlıktan kaynaklanan uykusuzluk, hafızamı yitirme korkusu, Marilyn'in arabasının bir anda ortadan kaybolması) beni çaresizliğe düşürdü.

Birkaç gündür hiç yaşamadığım kadar derin bir depresyona gömüldüm. En dibe indiğimde saatlerce eylemsiz kaldım, hiçbir şey yapamadım, keder bile duyamadım.

Hiçbir şey yapmadan, neredeyse kendimin bile farkında olmadan saatlerce oturdum. Bir arkadaşım, Stanford Psikiyatri Departmanı öğretim kadrosu yemeğine katılmak için beni almaya gelecekti ama son anda arayıp iptal ettim. Masama gittim, yazmaya çalıştım ama aklıma hiçbir fikir gelmeyince yazmayı da bıraktım. İştahım kötü, öğünleri kolayca atlıyorum. Son birkaç günde yaklaşık iki kilo verdim. Şimdi cinsel takıntıların oluşması konusundaki önceki yorumlarımın değerini daha iyi anlıyorum: *Bir şey hissetmek hiçbir şey hissetmemekten iyidir*. Hiçbir şey hissetmemek son günlerde ruh halim için kusursuz bir tanım. Neyse ki en küçük oğlum Ben yirmi dört saatlik bir ziyaret için geldi de enerjisi ve iyiliği beni canlandırdı.

Birkaç gün ve birkaç masajdan sonra boyun ağrım azaldı ve haftanın sonu geldiğinde yeniden düşünmeye başlayacak ve bu kitap üstünde çalışmaya devam edecek kadar iyi hissediyordum.

Marilyn'in ölümünden bu yana geçen haftalara baktığımda yabana atılmayacak bir lisansüstü eğitim aldığımı fark ediyorum. Terapistleri sık sık zorlayan üç önemli sorunu birinci elden tecrübe ettim.

Öncelikle durduramadığım güçlü saplantılar vardı: Tiananmen Meydanı katliamı hakkında tekrarlanan saplantılı düşünceler, kadınların memeleri ve cinsel ilişkiyle ilgili düşünceler. Bütün bu saplantılar şimdi geçti ama onları durdurmaya çalışırken yaşadığım acizliği asla unutmayacağım.

Sonra derin, sarsıcı keder tecrübesi. Artık yakıcı olmasa da hâlâ sürüyor ve Marilyn'in portresine bakmak bile kederimin tutuşmasına yetiyor. Onu düşündüğüm zaman ağlıyorum. Bu satırları ölümünden yüz on gün sonra, 10 Mart'ta, Marilyn'in doğum gününde yazıyorum.

Ve son alarak depresyonun kokusunu güçlü bir şekilde aldım. O ataleti, ölü olma, eylemsiz ve umutsuz hissetme halini unutabileceğimi hiç sanmıyorum.

Şimdi artık hastam Irene'e başka bir objektiften bakıyorum. Daha dünmüş gibi, onunla görüşmelerimin büyük kısmını, özellikle konforlu, samimi ve şanslı hayatımın beni onun sayısız kaybının yıkımını tam anlamıyla kavramaktan alıkoymasıyla ilgili yorumlarını hatırlıyorum. Artık Irene'in sözlerini daha ciddiye alıyorum.

Irene, sanırım haklıydın. "Kibirli ve rahat" olduğumu söylemiştin ve haklıydın. Ve seni şimdi, Marilyn'in ölümünü yaşadıktan sonra görmüş olsaydım eminim yapacağımız çalışma çok farklı ve daha iyi olurdu. Ne yapacağımı ya da ne söyleyeceğimi tam olarak söyleyemem ama seni farklı bir şekilde tecrübe edeceğimi ve seninle olmanın daha samimi ve faydalı bir yolunu bulacağımı biliyorum.

OTUZ BEŞİNCİ BÖLÜM

SEVGİLİ MARILYN

Sevgili Marilyn'im,

Sana yazarak bütün kuralları çiğnediğimi biliyorum ama kitabımızın son sayfalarına geldim ve seninle son bir kez temas kurmaktan kendimi alamıyorum. Beni seninle bu kitabı yazmaya davet etmen çok akıllıcaydı... Hayır, hayır, bu doğru değil. Beni *davet etmedin, başladığım kitabı kenara bırakmam ve onun yerine seninle birlikte bu kitabı yazmam için ısrar ettin.* Ve bu ısrarın için sana sonsuza dek minnettar kalacağım. Bu yazma projesi sen bundan yüz yirmi beş gün önce öldüğünden beri beni hayatta tutuyor.

Elbette Şükran Günü'nden iki hafta önce, sen devam edemeyecek kadar rahatsızlanana ve bana kitabı kendi başıma bitirmem gerektiğini söyleyene kadar, ikimizin sırayla bölümler yazdığımızı hatırlıyorsundur. Dört aydır tek başıma yazıyorum, hatta başka hiçbir şey yapmadan sadece yazıyorum ve şimdi sonuna geliyorum. Haftalardır bu son bölümün etrafında dönüyorum ve onu sana son bir kez seslenmeden tamamlayamayacağımı artık biliyorum.

Yazdıklarımın ve yazmak üzere olduklarımın ne kadarını zaten biliyorsun? Olgun, bilimsel ve mantıklı aklım, mutlak bir kesinlikle *"hiçbirini, sıfır, hiç,"* dese de çocuksu, yumuşak, ağlayan, sendeleyen ve duygusal aklım senin "Her şeyi biliyorum canım Irv'üm," dediğini duymak istiyor. "Yanındaydım, yolculuğunun her anında sana eşlik ediyordum."

Marilyn, yapmam gereken ilk şey baş belası suçluluk duygumu ortadan kaldırmak: *Lütfen portrene daha sık bakmadığım için beni affet.* Onu kış bahçesinde tutuyorum ama... utanarak söylüyorum ki yüzü duvara dönük duruyor. Odaya her girişimde güzel gözlerine bakabilmek için bir süre dışa dönük tuttum ama istisnasız her defasında ağladım. Şimdi, dört ay sonra bu halim yavaş yavaş geçiyor. Artık hemen her gün birkaç dakika fotoğrafını çeviriyor ve gözlerine bakıyorum. Acım azaldı ve şimdi içim yeniden sevginin sıcaklığıyla doluyor. Sonra bulduğum bir başka fotoğrafına bakıyorum. Bana sarıldığın bir fotoğraf. Gözlerim kapalı ve başka diyarlara ışınlanmış gibiyim.

Bir itirafım daha var: Henüz mezarını ziyaret etmedim! O cesareti toplayamadım. Düşüncesi bile bana büyük acı veriyor. Ama çocuklar Palo Alto'ya her gelişlerinde mezarını ziyaret etti.

Kitabımızı son görüşünden bu yana yüz sayfa daha yazdım ve şimdi bu kapanış paragraflarının üstünde çalışıyorum. Yazdığın tek bir sözcüğü değiştirmek ya da çıkarmak bana imkânsız geldiği için editörümüz Kate'ten senin bölümlerini onun elden geçirmesini istedim. Sonunda senin son haftalarını, günlerini, hatta son nefesini alırken yanında olup elini tuttuğum son anları anlattım. Ardından cenazeni ve o zamandan beri başıma gelenleri yazdım.

Büyük bir keder çukuruna düştüm ama seni ergenliğimizden beri sevdiğim düşünülürse, aksi nasıl mümkün

olabilirdi ki? Şimdi hayatımı seninle geçirdiğim için ne kadar şanslı olduğumu düşünürken bile bunun nasıl olduğunu anlayamıyorum. Roosevelt Lisesi'nin en akıllı, en güzel ve popüler kızı hayatını benimle geçirmeyi nasıl seçti? Ben, sınıfın ineği, satranç takımının yıldızı, okulun sosyal açıdan en sakil çocuğu! Fransızcayı ve Fransa'yı severdin ama senin de sık sık belirttiğin gibi, ben önüme çıkan bütün Fransızca kelimeleri yanlış telaffuz ederdim. Sen müziği severdin ve son derece güzel ve zarif bir dansçıydın, benimse müzik kulağım ilkokuldaki öğretmenlerimin sınıf koro egzersizlerinde şarkı söylemememi rica edecekleri kadar kötüdür ve senin de çok iyi bildiğin gibi, dans pistinde yüz karasıyımdır. Ama sen her zaman beni sevdiğini ve bende büyük potansiyel gördüğünü söylerdin. Sana nasıl yeterince teşekkür edebilirim ki? Bunları yazarken gözlerimden yaşlar akıyor.

Sensiz geçen bu dört ay hayatımın en zor zamanları oldu. Çocuklarımız ve dostlarımızdan gelen sayısız telefona ve ziyarete rağmen uyuşuk, depresiftim ve fazlasıyla yalnız hissettim. Üç hafta önce arabanı satana kadar yavaş yavaş iyileşiyordum. Ertesi sabah garajımızdaki boş yeri görünce çöktüm ve çaresizliğe gömüldüm. Harika bir terapist buldum ve artık haftada bir onunla görüşüyorum. Bana çok yardımı dokundu ve sanırım birlikte çalışmaya bir süre devam edeceğiz.

Sonra yaklaşık bir ay önce bir koronavirüs salgını patlak vererek bütün dünyayı tehlikeye soktu. Yaşadığımız hiçbir şeye benzemiyor ve şu anda Amerika ve Fransa dâhil neredeyse bütün Avrupa ülkelerinde yirmi dört saatlik kapatma uygulanıyor. Olağanüstü bir hal; bütün New York'lular, Paris'liler, San Francisco'lular, Almanlar, İtalyanlar, İspanyollar – Batı dünyasının büyük kısmı evlerinde tecritte kalmak zorunda. Marketler ve eczaneler dışında bütün dükkânlardan kapanmaları istendi. Koca Stanford Alışveriş Merkezi'nin kapandığını

hayal edebiliyor musun? Ve Paris'te Champs-Élysées ve New York'taki Broadway artık boş ve kapalı. Şu anda bunlar oluyor ve yayılmaya devam ediyor. *New York Times*'ın bugünkü manşeti: "Hindistan, I. Gün: Dünyanın En Büyük Kapanması Başlıyor. 1,3 Milyar Hint'e Evlerinde Kalmaları Söylendi."

Senin bu süreci nasıl yaşayacağını biliyorum. Ben, çocuklar ve dünyanın dört bir yanındaki arkadaşların için duyduğun endişenin ve her gün karşımıza çıkan dünyamızın çökmekte olduğu hatırlatmalarının altında ezilirdin. Bunu yaşamak zorunda olmadığın için minnettarım: Nietzsche'nin tavsiyesine uydun ve doğru zamanda öldün.

Üç hafta önce, salgının en başında, kızımız geçici olarak bana taşınmaya karar verdi. Bildiğin gibi, kızımız Kaiser'den emekli olmak üzere. İnsan gerçekten yaşlandığını çocukları emekli olunca anlıyor. Jinekoloji bölümü, bu son haftalarda her tür doktorluk görevini çevrimiçi yapmasına olanak sağladı. Eve bana Tanrı'nın bir lütfu. Bana çok iyi bakıyor; anksiyetem ve depresyonum azaldı. Sanırım Eve hayatımı kurtardı. Gerçek anlamda izole olmamızı ve kimseyle fiziksel temas kurmamamızı sağlıyor. Parkta yürüyüş yaparken ve başka insanların yanından geçerken artık herkesin yaptığı gibi maske takıyoruz ve insanlarla aramıza 1,5 - 2 metre mesafe koyuyoruz. Dün bir aydır ilk kez arabaya bindim. Stanford'a gittik ve Sosyal Bilimler Merkezi'nden Oval'e kadar yürüdük. Hepsi maskeli ve mesafesini koruyan birkaç yürüyüşçü dışında bomboştu. Her yer boş, kitapçı, Tressider Öğrenci Birliği, Öğretim Görevlileri Kulübü, kütüphaneler. Üniversite tamamen kapalı.

Son üç haftadır, evimize Eve ve benden başka kimse, yardımcımız Gloria dâhil hiç kimse girmedi. Geri dönmesi güvenli olana kadar Gloria'ya ücretini ödemeye devam edeceğim. Aynısı hükümetin evlerinde kalmalarını ve işe gelmemelerini emrettiği bahçıvanlar için de geçerli. Benim yaşımdaki in-

sanlar son derece korunmasız ve belki bu virüsten ölebilirim ama şimdilik, sen gittiğinden beri ilk kez sana, "Benim için endişelenme: Yeniden hayata karışmaya başlıyorum," diyebilirim. Sen de her an burada benimlesin.

Marilyn, sürekli hafızamı boş yere yokluyorum, tanıştığımız birini, gittiğimiz bir seyahati, izlediğimiz bir oyunu, yemek yediğimiz bir restoranı düşünüyorum ama bütün bu olaylar hafızamdan silinmiş gibi. Sadece seni, benim için dünyadaki en değerli insanı kaybetmedim, geçmişimin büyük kısmı da seninle yok oldu. Giderken geçmişimin büyük kısmını da yanında götüreceğin öngörüm doğru çıktı. Örneğin geçen gün birkaç yıl önce ücra bir yere yaptığımız seyahati hatırladım; Marcus Aurelius'un *Kendime Düşünceler*'ini yanımda götürmüş ve kitabı bitirmeyi garantilemek için yanıma başka kitap almamıştım. Her kelimeyi tekrar tekrar okuyup tadına vardığımı hatırlıyorum. Geçen gün sonuç alamadan o yolculukta *nereye* gittiğimizi hatırlamaya uğraştım. Bir ada mıydı? Meksika mıydı? Neresiydi? Elbette önemli değil ama bu kadar harika anıların ebediyen yok olduğunu düşünmek canımı sıkıyor. Sana okuduğum bölümleri hatırlıyor musun? Ölürken geçmişimin büyük kısmını da yanında götüreceğini söylediğimi? İşte gerçek oldu.

Bir başka örnek: Geçen gece, *Annem ve Hayatın Anlamı* kitabımdaki son hikâyeyi, "Macar Kedinin Laneti"ni tekrar okudum. O hikâyenin ana kahramanının dokuzuncu ve son hayatının sonuna yaklaşırken dehşete kapılan, konuşan bir Macar kedi olduğunu belki hatırlıyorsundur. Yazdığım en süslü ve tuhaf hikâye olabilir. O hikâyenin hayatımın, hafızamın neresinden çıktığı konusunda en ufak bir fikrim yok. İlham kaynağı neydi? Macar arkadaşım Bob Berger'la bir alakası var mıydı? Sana bu tuhaf öykünün ilhamını nereden aldığımı sormayı hayal ediyorum: Sonuçta başka kim konu-

şan bir Macar kedisiyle çalışan bir terapisti yazmıştır ki? Bu hikâyenin kaynağını kesin olarak hatırlayacağından adım gibi eminim. Marilyn, hafızamı yoklayıp bir sonuca varamadığım zamanlar o kadar çok ki. Sadece seni, dünyadaki en değerli insanı kaybetmedim; dünyamın büyük kısmı da seninle birlikte yok oldu.

Hayatımın sonuna yaklaştığımdan eminim ama tuhaf bir şekilde, ölüm konusunda çok az kaygılıyım. Garip bir iç huzuru yaşıyorum. Artık ne zaman ölümü düşünsem, "Marilyn'e kavuşma" düşüncesi beni yatıştırıyor. Belki bu kadar ferahlatıcı ve yatıştırıcı bir düşünceyi sorgulamamalıyım ama şüpheciliğimden kaçamıyorum. Sonuçta *Marilyn'e kavuşmak* tam olarak ne anlama geliyor?

Seninle aynı tabutun içinde yan yana gömülme isteğimi dile getirdiğim konuşmayı hatırlıyor musun? Bana Amerikan mezarlıkları konulu kitabını yazdığın senelerde iki kişilik bir tabut hiç duymadığını söylemiştin. Bunun benim için bir önemi yoktu: İkimizin aynı tabutta olması (vücudumun senin kemiklerinin, kafatasımın senin kafatasının yanında olması) düşüncesinin beni sakinleştirdiğini söylemiştim. Evet, evet, elbette mantıklı düşünce bana senin ve benim aslında orada olmayacağımızı, geriye sadece hissiz, ruhsuz ve çürümeye mahkûm et ve kemikler kalacağını söylüyor. Buna rağmen *gerçeklik değil, bu fikir* beni rahatlatıyor. Coşkulu bir materyalist olan ben, aklımı fırlatıp atıyorum, sen ve ben aynı tabutun içinde olursak sonsuza dek birlikte olacağımız gibi fantastik bir düşünceden arsızca keyif alıyorum.

Elbette gerçek değil bu. *Elbette* sana asla kavuşamam. Sen ve ben artık olmayacağız ki. Bu bir peri masalı. 13 yaşımdan beri ister dinî ister spiritüel hiçbir ölümden sonraki hayat düşüncesini ciddiye almadım. Buna rağmen yürekten şüpheci ve bilim insanı olan benim, ölmüş eşime kavuşma

fikriyle teselli bulmam biz insanların olağanüstü güçlü kalıcı olma arzumuzun ve unutulma korkumuzun kanıtıdır. Spiritüel düşünmenin gücüne ve yatıştırıcılığına tazelenmiş bir saygı duyuyorum.

Bu son satırları yazarken olağanüstü bir tesadüf gerçekleşti. *Bir Psikiyatristin Anıları* kitabımı okumuş bir okuyucudan bir e-posta aldım. Sözlerini şu satırlarla tamamlamış:

> Peki ama ölümden bunca korkmanız neden, Dr. Yalom? Beden ölür ama bilinç zamanda akan bir nehir gibidir ve ölümün gelmesi bu dünyaya, insan bedenine ve aileye veda etme zamanı olsa da... bu bir son değil.

"Son değil." Biz insanlar kayıtlı tarihin başından beri bu düşünceyi ne çok benimsedik ve ona nasıl sıkı sıkı tutunduk! Ölümden hepimiz korkuyoruz ve her birimiz o korkuyla baş etmenin bir yolunu bulmak zorundayız. Marilyn, çok sık tekrarladığın şu yorumunu çok net hatırlıyorum: "Hayatı hakkında hiçbir pişmanlığı olmayan 87 yaşında bir kadının ölümü trajedi değildir." Bu kavram, ***hayatını ne kadar dolu dolu yaşarsan ölümünün o kadar az trajik olacağı*** düşüncesi bana çok doğru geliyor.

En sevdiğimiz yazarlardan bazıları bu görüş açısını savunuyor. Kazancakis'in hayatı çok seven Zorba'sının sözlerini hatırlasana: *"Ölüme benden alacağı hiçbir şey bırakmayacağım, sadece bir avuç kemik."* Ve Sartre'ın otobiyografisinden senin bana okuduğun bölümü hatırla: "Kalbimin son çıkışının, eserimin son sayfasına yazılacağından ve ölümün sadece ölü bir adamı alacağından emin... sona doğru sessizce gidiyordum."

Beni tanımış ya da eserlerimi okumuş insanların zihinlerinde uçucu bir biçimde var olmaya devam edeceğimi bi-

liyorum ama bir ya da iki nesil sonra beni şahsen tanımış herkes yok olacak.

Kitabımızı Nabokov'un otobiyografisi *Konuş Hafıza*'nın unutulmaz açılış sözleriyle bitiriyorum: "Beşik bir uçurumun üstünde sallanır ve sağduyu bize, varlığımızın iki sonsuz karanlık arasında çakan kısa bir ışık olduğunu söyler." Bu imge beni hem sarsıyor hem sakinleştiriyor. Arkama yaslanıyorum, gözlerimi kapatıyorum ve huzur buluyorum.

